

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten-De Meern- Haarzuilens 1992

<https://hdl.handle.net/1874/10014>

Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuillens
Verschijnt 4x per jaar
12e jaargang nr. 1, maart 1992 ©1992

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Dagelijks bestuur:

J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
Tel. 03407 - 2112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 03406 - 61462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 03407 - 1263

Ereleden:

Mevrouw Prof. Dr C. Isings, Soest
Dr D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:

Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 03407 - 4222 (gedurende openingstijden)

De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Ledenadministratie en -informatie:

Mevrouw P.J. de Rooij-Goes
't Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

Contributie (inclusief tijdschrift):

f. 30,- per jaar,
bij verzending per post f. 10,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 7,50 voor leden, f. 10,- voor niet-leden

Bankrelaties:

ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:

Dr D.W. Gravendeel, H.E.J. van Essen en
J.W. Schoonderwoerd
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 03406 - 62992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie

Illustratie voorpagina:

Portret van Aernout van Buchell
door Chrispijn van de Passe de oudere
(ca. 1560 - 1637)

Druk: Niek van Kooten

Van de voorzitter

Zo, het eerste nummer van de 12e jaargang van ons tijdschrift hebt u nu in handen. Ik complimenteer de redactiecommissie van harte met haar prestatie. En die prestatie is vooral daarin gelegen, dat zij voldoende kopij heeft weten te verkrijgen om er een interessant nummer van te maken.

Ik doe dan ook nog eens een dringend beroep op de onderzoekers en schrijvers onder u om artikelen te produceren en ter beoordeling aan de redactiecommissie voor te leggen. Ik denk dat met de publicatie van zoveel mogelijk en gevarieerd historisch materiaal ons tijdschrift alleen maar lezenswaardiger wordt.

Voor het behoud van de historische bebouwing in onze gemeente is het eerste kwartaal van 1992 niet erg gunstig geweest. De omstreden kosterwoning met trapgevel bij de R.K. kerk in Vleuten werd inmiddels door het kerkbestuur afgebroken, terwijl het gemeentebestuur ook overweegt toestemming te verlenen tot sloop van het op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatste pandje Lagehaarsedijk 13.

Bij al deze sloopactiviteiten rijst bij mij wel de vraag wat nu de waarde is van het besluit tot het plaatsen van panden op een gemeentelijke monumentenlijst, wanneer er zo gemakkelijk sloopvergunningen worden afgegeven. Herbenning over de lijst lijkt mij noodzakelijk.

Gunstiger voor het behoud van historische gegevens is het bericht van de Stichting RAAP, dat op een gedeelte van het archeologisch beschermde terrein van het Romeinse Castellum in De Meern dermate veel van de oorspronkelijke Romeinse bewoning terug te vinden is, dat geadviseerd wordt daarmee in het bestemmingsplan 't Weer ernstig rekening te houden. Ik hoop van harte dat de gemeente de waarde van deze rapportage weet te schatten.

Tenslotte is het een groot succes voor onze vereniging dat het Thermenmuseum in Heerlen ons heeft weten te vinden en een beroep op onze vereniging heeft gedaan om te mogen beschikken over onze maquette van het castellum, gemaakt door ons lid Peter de Vries, ten behoeve van de expositie „Zoals de ouden bouwden”, in het Thermenmuseum in Heerlen van 16 februari t/m 17 mei 1992, over het bouwen door de Romeinen. Naast deze bruikleen van onze vereniging werd een beroep gedaan op materiaal van het Rijksmuseum van Oudheden (Leiden), het Bonifantmuseum (Maastricht) en het Museum Kam (Nijmegen). Mijs inziens geen slecht gezelschap! Ik adviseer u dan ook ditmaal onze maquette eens in Heerlen te gaan bekijken. Dan kunt u bovendien zien wat je met de resten van een Romeins badhuis in een bestemmingsplan kunt doen.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

	pag.
Van de voorzitter	1
Verenigingsberichten	2
De R.K. gemeenschap van De Meern (4)	3
Rondom Heldam	6
Een dorp verandert	7
De daling van het bierverbruik in de achttiende eeuw	8
Wie wat bewaart die geeft wat	9
Museumpraet (1)	10
De bochtafsnijding van de Krochtdijk in 1955	11
Aernout van Buchell bezoekt De Meern	15
Opa	26

Verenigingsberichten

Koninginnedag in Vleuten

Zoals gebruikelijk zal ter gelegenheid van de viering van koninginnedag op donderdag 30 april a.s. ons documentatiecentrum in de Broederschapshuisjes van 10.00 - 17.00 uur geopend zijn. Wij hopen daar weer veel belangstellenden te mogen begroeten.

Die dag zullen de afdelingen Vleuten-Haarzuilens en De Meern van het Ned. Rode Kruis bij ons te gast zijn en er een tentoonstelling inrichten ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van het Rode Kruis.

Nadere publicaties hierover volgen nog.

Medewerkers

Op onze oproep in het decembernummer van vorig jaar heeft één persoon gereageerd, die onze groep van vaste medewerkers in het documentatiecentrum is komen versterken. Geen overweldigend aanbod, maar alle beetjes helpen, of mogen wij misschien zeggen: nu het eerste schaap over de brug is komen er meer? Bel onze secretaris!

Door een aantal toegewijde medewerkers krijgt u ieder kwartaal ons tijdschrift thuisbezorgd. Voor sommigen van hen is het aantal wel wat groot. Wie wil er meehelpen dat karweitje te klaren? Met een uurtje rondfietsen geniet u van de buitenlucht en kunt u ons van dienst zijn!

Financiële steun

In het afgelopen jaar mochten wij, naast bijdragen voor het uit te geven geschiedenisboek van onze gemeente, van een viertal bedrijven in onze gemeente giften ontvangen tot een bedrag van in totaal f. 1.050,-, als bijdrage in de huisvestingskosten van de vereniging.

Wij danken BV Auto EVAM, Dirk van Dijk Smederij- en Constructiebedrijf, Installatietechniek Vleuten BV en P.G. de Rooij Aannemings- en Wegenbouwbedrijf BV voor deze zeer gewaardeerde financiële steun.

Mochten er nog anderen zijn, die onze vereniging op deze wijze willen steunen, dan zullen wij het bijzonder op prijs stellen dat van u te vernemen.

Openingstijden van onze gebouwen:

Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1:

Elke 1e vrijdag van de maand van 19.30 - 22.00 uur:

Algemene contactavond van bestuur en leden, tevens mogelijkheid tot raadpleging bibliotheek en andere documentatieverzamelingen.

Elke 2e donderdag van de maand van 19.30 - 22.00 uur:

Open avond van de werkgroep genealogie voor geïnteresseerden in familie-onderzoek.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer J. Schoonderwoerd, tel. 03406-61462.

Het Kabinet, Zandweg 147B:

Elke maandag van 20.00 - 22.00 uur:

Gelegenheid tot bezoek van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse nederzetting), oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer H. van Essen, tel. 03406-62992.

Uitnodiging

voor de algemene ledenvergadering

Bij deze nodigen wij de leden uit voor de algemene ledenvergadering, welke gehouden zal worden op **woensdag 6 mei 1992** in Hotel Het Oude Raadhuis, Hindersteinlaan 2 in Vleuten.

Aanvang 20.00 uur precies.

Agenda

1. Opening.
2. Vaststelling van de notulen van de vergadering van 23 april 1991.
3. Jaarverslag over 1991.
4. Rekening over 1991:
  - a. Verantwoording financieel beheer;
  - b. Verslag van de kascontrolecommissie;
  - c. Vaststelling rekening en balans.
5. Benoeming nieuwe kascontrolecommissie.
6. Vaststelling begroting voor 1993 en contributie voor 1993 (ongewijzigd).
7. Verkiezing bestuursleden.
8. Rondvraag en sluiting.

Het bestuur,

J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter

J.W. Schoonderwoerd, secretaris

Toelichting

Agendapunten 3, 4 en 6: De hier bedoelde stukken liggen gedurende de week voor de vergadering ten huize van de secretaris, op maandag 4 mei van 19.30 - 22.00 uur in het Kabinet, op dinsdag 5 mei van 19.30 - 22.00 uur in de Broederschapshuisjes, alsmede een uur voor het begin van de vergadering in de vergaderzaal voor de leden ter inzage.

Agendapunt 7: Volgens het bepaalde in het huishoudelijk reglement zijn dit jaar aan de beurt om af te treden de heren T. van den Berg, J.W. Schoonderwoerd en A.J. van Zoeren.

Deze bestuursleden zijn herkiesbaar en worden door het bestuur kandidaat gesteld.

Verder is aftredend de heer D.W. Gravendeel, voor welke vacature het bestuur de heer E.P. Graafstal kandidaat stelt.

Door tenminste tien leden kunnen ook kandidaten worden voorgedragen. Deze voordracht dient uiterlijk drie dagen voor de vergadering bij het bestuur te worden ingediend.

Aansluitend aan deze vergadering zal door mevrouw Drs Marian Conrads, cultuurhistoricus te Houten, gespecialiseerd in kostuum- en theatergeschiedenis, een lezing met dia's gegeven worden over „De Utrechtse muts” waarbij zij een aantal exemplaren zal laten zien uit haar eigen verzameling en uit het bezit van onze vereniging. Zeker de moeite waard om er bij te zijn!

De R.K. gemeenschap van De Meern (4)

door

J.H.P. Heesters

De rooms-katholieken in Oudenrijn, Veldhuizen, De Meern en Reyerscop hebben tot op het einde van de 18e eeuw geen eigen kerkgebouw gehad waarin zij hun godsdienstoefeningen konden houden. De bewoners ten zuiden van de Leidse Rijn, Velthuizen, Rijerscop en Harmelen behoorden volgens de doopboeken tot het kerspel van Vleuten. Sommigen gingen, in verband met de afstand naar 't Hoog, meestal naar de Walsteegkerk aan de Buiten Catharijnepoort of naar andere statiekerken in Utrecht.

Aan de Zandweg in De Meern stond in de 16e eeuw wel een kapel waarin een vicarie op het altaar van Sint Anthonius gefundeerd was. Deze kapel is ongetwijfeld tot 1581 door inwoners bezocht maar het was niet hun kerspelkerk. Aan het gemis van een eigen kerk kwam in 1797 een einde.

Een belangrijke lijst

Op 17 maart 1795 schreven enkele katholieken uit De Meern, Oudenrijn, Veldhuizen en Reyerscop, als gevolg op de besluiten van de Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek, een verzoek aan de Repraesentanten van den Lande van Utrecht. Zij vroegen daarin om gezamenlijk met de hervormden gebruik van de kapel in De Meern te mogen maken. Op 30 juli 1795 kwam daarop het antwoord van de hervormde gemeente waarin het voorstel werd verworpen. De katholieken waren wel teleurgesteld maar niet uit het veld geslagen. Uit archiefstukken blijkt dat zij de afstand naar 't Hoog bij Den Ham toch wel bezwaarlijk vonden 1). In een klein comitee beraadde men zich over een oplossing om in het bezit van een eigen kerk te komen.

3 jun. 1797
 Wij onder Geteeckende Armeesters van den
 Oude Rijn, belooven den Pastoor, kerk,
 huys, en Thuijn wrij in het gebruik te
 zullen geeven, als meden drie hondert
 Guldens jaarelijks, blijven daar en boven nog
 voor den Pastoor het Vrouwen-Biegt penning
 loopen en Missen &
 Altiem den Oude Rijn den 3 Junij 1797
 Dirk van der Weyde
 Nicolaas van Veen

Verklaring van de armmeesters van Oudenrijn van 3 juni 1779.

Nicolaas van Veen uit Oudenrijn, een van de onderteekenaars van de brief aan de Repraesentanten van den Lande van Utrecht, was samen met Dirk van der Weyde armmeester. Beiden bedachten het plan om op naam van het armbestuur de buitenplaats Rhynzicht van Cornelis van Rossum te kopen om op dat terrein een eigen kerk te kunnen stichten. Wie waren die armmeesters die dit belangrijke initiatief namen en voor welke katholieken wilden zij een eigen kerkgebouw hebben?

Het antwoord op deze vraag staat in de „Lijst van de opgezeetenen van den Ouden Rijn als ook van Heycop, Galecop,

en Hooge Wijde 2)“ die waarschijnlijk eind 1796 is gemaakt. Wie deze lijst heeft samengesteld is niet bekend. Gelet op de inhoud moet dit een geestelijke en mogelijk Adolf Tellegen zijn geweest die van 1795 tot 1818 pastoor in Vleuten was. Een andere mogelijkheid is dat de lijst is gemaakt door de kapelaan die in 1796 aan de pastoor was toegevoegd. De pastoor wist, zoals uit de lijst blijkt, van de plannen van Dirk van der Weyde en Nicolaas van Veen. Hij vond echter, mede gelet op de besluiten van de Nationale Vergadering in verband met de scheiding van kerk en staat, dat de kapel aan de Zandweg in De Meern tot zijn kerspel behoorde en wilde die door zijn kapelaan laten bedienen zoals later zou blijken.

Het is niet uit te sluiten dat men eerst eens wilde weten over welke en hoeveel katholieken men sprak en waar zij kerkten. Zonder twijfel heeft de samensteller zijn werk redelijk gedaan want in de lijst zijn 45 namen vermeld. Deze namen geven geen reëel beeld van het aantal katholieken in Oudenrijn, Heycop, Galecop en Hogeweide want het zijn alleen de alleenstaanden en gezinshoofden die zijn genoemd. Als ook het aantal gezinsleden vermeld zou zijn, was nu een duidelijker beeld van het aantal katholieken mogelijk geweest. Wel blijkt waar deze 45 personen woonden. In een overzicht staat vermeld:

Velthuizen:	8
Ouden Rhijn:	12
Galecop:	4
Hooge Weyde:	12
Onder Vleuten digt bij de Stadts Dam:	9

Al eerder is duidelijk geworden dat niet alle katholieken naar de R.K. kerk op 't Hoog in Vleuten gingen. Verschillenden gingen na 1795 naar de nieuwe statiekerk in Harmelen maar er gingen ook veel katholieken naar de statiekerken in Utrecht.

De samensteller heeft verschillende gegevens over het kerkbezoek in de lijst genoteerd. Hierdoor kon een overzicht samengesteld worden. Zo gingen onderstaande aantallen naar de volgende kerken:

Sint Dominicuskerk in de Walsteeg:	19
Sint Martinuskerk in de Heerestraat:	5
Sint Martinuskerk in de Agter twijnstraat:	2
Kerk in de Dorstige Hartsteeg:	1
O.L.V. kerk buyte de Witte Vrouwen:	1

Bij de persoonlijke gegevens van de overige 17 namen staat niet vermeld waar zij kerken. Het is niet uit te sluiten dat deze naar de R.K. kerk op 't Hoog in Vleuten of naar de kerk in Harmelen gingen.

In de lijst zijn door de samensteller ook persoonlijke notities vermeld. Zo staat er over de eerder genoemde armmeester Dirk van der Weyde die in Oudenrijn woonde: *Eyge goed (= eigen huis), is een zeer bemiddeld Man met vijf kinderen. deeze wil nu voort vaeren met die zaak omdat hem kinderagtig schijnt dit werk te staaken daar hij meede aan begonnen is door meest aanmoediging van anderen.*

Over de andere armmeester Nicolaas van Veen, eveneens uit Oudenrijn staat geschreven: *eyge goed. Parochieert op 't Hoog. heeft geen kinderen.*

Dat niet iedereen voorstander was van een eigen kerk blijkt uit de volgende notities.

Bij Jacob Koppert is vermeld: *huur goed (= huurwoning), parochieert op 't Hoog zoo men zegt. Wil die niet contribuëeren voor de oprichting van een Pastorij aan de Stadtsdam.*

Ook de weduwe van het Schip bleef de kerk in Vleuten trouw. Over haar staat in het verslag: *huur goed. Parochieert op het hoog, en begeert daar te blijven Parochieren. heeft mij onlangs nog verzogt haar een andere plaats te geeven.*

Voor veel katholieken uit Oudenrijn, Heycop, Galecop en Hogeweide was de afstand naar de R.K. kerk op 't Hoog in Vleuten een groot bezwaar. Het moet de samensteller van de lijst dan ook als muziek in de oren geklonken hebben dat katholieken van de Hogeweide ook bezwaar maakten tegen een nieuwe kerk aan de Stadtsdam. In dit verband wordt in een extra notitie vermeld: *Van de Hooge Weyde kunnen (weynige uytgezondert) 's Winters zeer slegt aan de Stadts Dam koomen, ook word van die Liederen voor vast verzeekert dat zij Liederen (wedere eenige weynige uytgenoomen) aldaar niet begeeren, of willen hun Parochie houden.*

Zonder twijfel heeft men met deze lijst van „Ouden Rhijn beginnende aan de Meern of eerder van het gerecht van Veldhuyzen” de haalbaarheid van een eigen R.K. kerk aan het Stadtsdam willen inventariseren.

De eerste kerk in De Meern

Uit de aantekening bij Dirk van der Weyde in de hierboven genoemde lijst kan men vaststellen dat deze armmeester het „kinderagtig” zou vinden als hij zijn plan niet zou doorzetten. Samen met Nicolaas van Veen had hij zijn oog al laten vallen op de buitenplaats Rhijnzicht aan de Rijksstraatweg richting Utrecht.

Voor een duidelijke situering kan vermeld worden dat het perceel grond naast de latere neogotische kerk (nu Metak) en achter de latere pastorie (nu antiquariaat) lag. Het terrein werd oostwaarts, richting Utrecht, begrensd door grond van de erven van de heer Sadelijn en westwaarts, richting De Meern, door de weduwe en erfgenamen van wijlen Pieter van Groningen. Alle percelen vielen onder „den Geregte van den Ouden Rhijn”.

Uit archiefstukken 3) blijkt dat de betreffende grond in 1763 eigendom was van Willem van Stramme. Deze verkocht het perceel in het genoemde jaar aan Christoffel van Tongeren. Nadat deze in 1795 was overleden, verkochten de erfgenamen de grond aan Cornelis van Rossum. Van deze laatste wilden de armmeesters de buitenplaats Rhijnzicht kopen, waarvoor vijfduizend gulden betaald moest worden.

Alhoewel beide leden van het armbestuur rechtsgeldige handelingen konden verrichten, hadden zij voor de aankoop van de buitenplaats geen financiële middelen ter beschikking.

Om hun plan te realiseren, moesten zij geld zien te lenen van leden van de R.K. gemeenschap die voorstander waren van een eigen kerkgebouw. Zij leenden van Juffrouw De Vrees twee duizend- en van de kinderen van Roelof van Munster één duizend gulden. De armmeester Dirk van der Weyde leende zelf ook twee duizend gulden aan het armbestuur waardoor het benodigde bedrag bijeen was.

Op 31 december 1796 werd in het bijzijn van getuigen de koopakte gepasseerd bij notaris Willem Dop in Utrecht. In de latere overdrachtsakte van de buitenplaats aan het kerkbestuur van 9 mei 1817 staat vermeld: *bij welke dezelve Armmeesteren verklaren die Somma te hebben opgenomen, ten behoeven van voorSchreven Armen, tot Stichting van een kerk op gemelde aangekochte Buitenplaats belovende in qualiteit als Armmeesteren of quod Notandum, als kerkmeesters daarvan te zullen betalen de Interessen en de Capitalen af te lossen in voege als bij gemelde acten Speciaal was bedongen.*

De koop van de buitenplaats was wel gesloten maar het zou tot 18 mei 1797 duren voordat de koopakte bij de „voormalige Geregte van den Ouden Rhijn” werd getransporteerd.

De doopvont van circa 1800 uit de eerste R.K. kerk in Oudenrijn.

Voor het, voor die tijd, vrij hoge bedrag kocht het armbestuur *een Huis en verdere getimmerte, met een Hof en Boomgaard, bepoting en beplanting daarop Staande te zamen groot en verongeldende voor een Morgen* 4).

Het huis, mogelijk een gedeelte van een boerderij, werd als pastorie voor een nieuw te benoemen pastoor ingericht. Het getimmerte, zeg maar schuur, werd verbouwd tot kerk. Ongetwijfeld is dit pand heel bescheiden en van buiten niet als kerk herkenbaar geweest.

Om een kerkgebouw als statie te kunnen laten functioneren, was het belangrijk dat door het Aartsbisdom Utrecht een

pastoor benoemd zou worden. De katholieke Overheid stemde hierin toe en als eerste pastoor voor de statie van de Oudenrijn aan de Stadsdam werd Gerardus van der Hoeven benoemd.

De financiële regeling van de Overheid die gold voor dominees van de hervormde kerk was niet op de pastoors van de rooms-katholieke kerk van toepassing. De rooms-katholieken moesten zelf voor het onderhoud van de pastoor alsmede voor de secundaire voorwaarden zorgdragen. De twee eerder genoemde armmeesters verplichtten zich op 3 juni 1797 dat de pastoor vrij kon wonen en een tuin ter beschikking zou hebben. Ook kreeg hij driehonderd gulden per jaar en mocht de stipendia voor zijn onderhoud besteden 5).

Toen de kerk zover gereed en een pastoor benoemd was, kon op 15 augustus 1797 op de feestdag van Maria Hemelvaart, de patrones van de nieuwe statie Oudenrijn, de eerste Eucharistieviering plaatsvinden.

Gerardus van der Hoeven is maar kort pastoor van de nieuwe statie geweest. Hij is op 26 oktober 1800 overleden en werd bijgezet in de grafkelder van de bezitters van het huis Den Ham in de kerk van Vleuten. Als opvolger werd Gerardus van Nooy benoemd, waarvan wij later in de geschiedenis nog meer zullen horen.

De rooms-katholieke gemeenschap van De Meern beschikte nu over een eigen primitief kerkgebouw en men realiseerde zich al spoedig dat dit gebouw slechts van tijdelijke aard kon zijn. Met name aan de pastorie kwamen veel onkosten, hetgeen blijkt uit een inventarisatie naar de toestand van de kerkgebouwen in 1819 6).

De aanleiding tot deze inventarisatie was een verzoek om inlichtingen van de gouverneur van de Provincie aan de aarts-priester van Nooy omtrent de situatie van de statiekerken in zijn ambtsgebied. Eén van de zaken die de gouverneur wilde weten was: *Welke kosten tot het daarstellen of repareringen van nood zijn, met overlegging der noodige bestekken.*

Pastoor L. Clemens rapporteert op 22 februari 1819 aan aarts-priester de Nooy dat de zolder van de bovenverdieping vergaan is. De kap van het dak moet gedeeltelijk afgenomen en vervangen worden. Ook de loden dakgoot is aan vernieuwing toe en de totale kosten zijn beraamd op twaalfhonderd gulden.

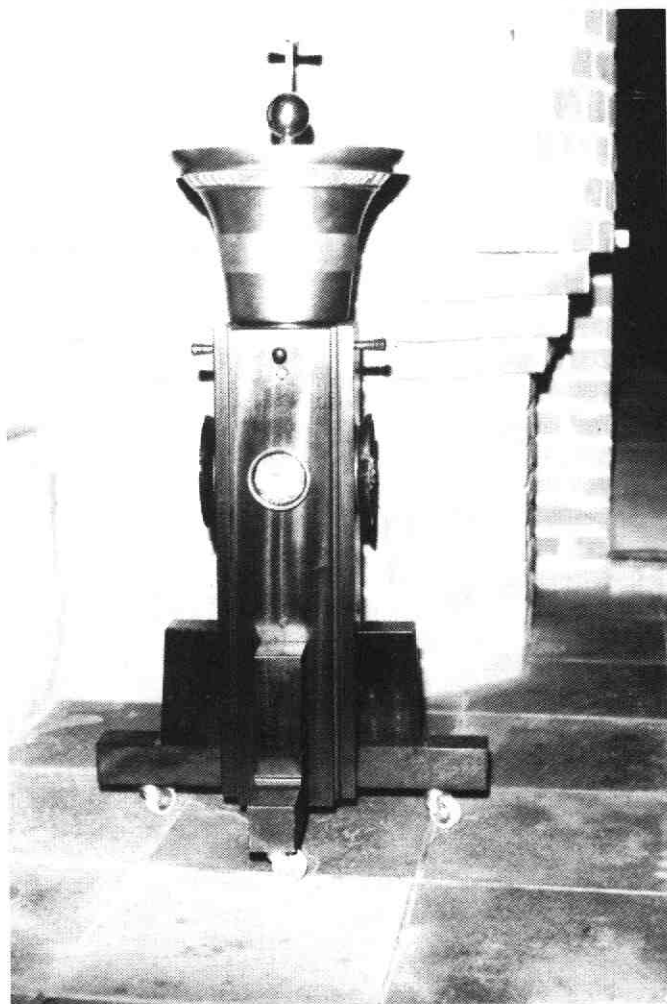
In zijn conceptverslag aan de Gouverneur schrijft aarts-priester van Nooy over de pastorie op de buitenplaats Rhijnzicht: *Deeze Gemeente vraagt 1200 tot de noodige reparatiën aan 't pastorijhuis welk 't dak en Zolder zeer slegt Zijn en Zulks heb ik door ondervinding want tijdens dat ik er pastoor was kon men niet zonder gevaar op sommige plaatsen van de zolder lopen.*

Er moesten dus een nieuwe kerk en pastorie gebouwd worden, waarover echter weinig gegevens bekend zijn. Uit archiefstukken is wel af te leiden dat tijdens het pastoraat van Laurentius Clemens, de vierde pastoor van de statie Oudenrijn tussen 1816 en 1846, een nieuwe kerk en pastorie zijn gebouwd. Zeker is dat de bouw na 1820 moet hebben plaatsgevonden.

Oude kerkschatten

Hoe de eerste kerk er aan de buiten- en binnenkant heeft uitgezien is niet in historische bronnen te vinden. Als we aannemen dat de nieuwe kerk na 1820 is gebouwd, dan zijn uit de periode daarvoor wel enkele kerkelijke kunstschaten bewaard gebleven. Ongetwijfeld zijn deze later meegenomen naar achtereenvolgens de nieuw gebouwde kerk, de neogotische kerk en naar de huidige kerk aan de Pastoor Boelenslaan.

In de rij van bewaarde kerkelijke kunstschaten neemt de

Het transportabele doopbekken van 1986.

oude doopvont een aparte plaats in. Deze doopvont staat in de doopkapel van de huidige R.K. kerk aan de Pastoor Boelenslaan die nu als mortuarium dienst doet. Deze doopvont wordt al enige jaren niet meer gebruikt omdat de doopplechtigheden nu in het kerkgebouw zelf plaatsvinden, waarbij gebruik gemaakt wordt van een transportabel doopbekken. Dit laatste is door pastor Th. van der Sman bij zijn priesterwijding op zaterdag 25 januari 1986 aan de parochie geschonken.

De oude doopvont is door de Stichting Kerkelijk Kunstbezit van het Aartsbisdom Utrecht in 1973 gedateerd in het eerste kwart van de 19e eeuw en moet dus uit de eerste kerk afkomstig zijn. De vont staat op een achthoekige hardstenen kolom en heeft zelf een ronde voet, is van geaderd marmer en heeft een brede rand van knorren. De deksel is van later datum en is gedateerd in het derde kwart van de 19e eeuw. Dat houdt in dat deze deksel niet in de twee eerste kerken aanwezig is geweest. Deze moet in de latere kerk, nu Metak, aan de doopvont zijn toegevoegd. Op de neogotische koperen deksel staat de tekst: *ego te baptizo in nomini Patris et Filii et Spiritus Sancti. Vade in pace.* Vertaald in het Nederlands staat er: *ik doop U in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. Ga in vrede.*

Bronnen

1. RAU. inv. 77 no 70
2. Aarts priesters Holl. Zending no 1340
3. RAU. inv. 77 no 70
4. idem
5. Aarts priesters Holl. Zending no 1339
6. idem no 1154
7. Stichting Kerkelijk kunstbezit inventaris Par. O.L.V. ten Hemelopneming De Meern

Rondom Heldam

door

Ted Jongerius

Heldam

In de juni-uitgave 1991 van onze Historische Vereniging zoeken de heren Gravendeel en Storm van Leeuwen naar de betekenis van het woorddeel „hel” in de naam Heldam. Gravendeel loopt warm voor de verklaring: „boezemwater”, Storm van Leeuwen kiest voor: „genoemd naar herberg De Hel”.

Naar mijn mening is er echter een meer voor de hand liggende verklaring.

In het Middelnederlandsch Handwoordenboek vinden we bij het woord „dam” de toevoeging: *der hellen dam*. Een helle dam is in de middeleeuwen een bepaald soort dam.

We weten verder dat er bij de Heldam sprake was van een overtoom.

De grote van Dale zegt over overtoom: *dubbel hellend vlak (onderheide planken vloer) op een dam of kade tussen twee wateren, waarover kleine vaartuigen gehaald worden met behulp van een windas en losse of vaste rollen die men onder het vaartuig legt*.

Met enige voorzichtigheid zou je kunnen zeggen dat heldam een synoniem is voor overtoom.

Verder concludeert Storm van Leeuwen in zijn artikel dat „dam bij croenkens kamer” en „Basterdam” kunnen worden verklaard als afleidingen van respectievelijk het wapen van het Utrechtse geslacht van Lantscroom en van Jan Aelmans bastaard van Henegouwen.

Hierbij wil ik de volgende kanttekeningen plaatsen:

Lanscronen camer / Croenkens camer

Uit de tekening van Jan Rutgersz. van den Berch blijkt dat er sprake is van een tamelijk belangrijk gebouw. De naam Lanscroom (landskroom) zou kunnen duiden op een openbaar gebouw; zeker als we weten dat het voormalige stadhuis van Maastricht „in de Lanscroom” heette.

In de 14e eeuw deed het pand in Maastricht tegelijkertijd ook dienst als stadstaveerne. De naam Lanscroom komt al voor in 1379.

Is misschien bij de Lanscronen camer, net als bij „in de Lanscroom” in Maastricht, sprake van een dubbelfunctie (taveerne of herberg en plaats waar een bestuur van bij-

voorbeeld een waterschap bijeenkwam, of een pand waarin recht werd gesproken).

Ik ben overigens van mening dat de familienaam Van Lantscroom is afgeleid van de camer en niet andersom. Ik baseer dit op het woord „van” in de naam van Lantscroom. Ik denk dat dit „van” hier duidt op de plaats van herkomst. Dus iemand die van Lantscroom heet komt van oorsprong van de Lantscroom.

Basterdam

Zou Basterdam afgeleid zijn van Jan Aelman, bastaard van Henegouwen, dan was hoogst waarschijnlijk de tweede naamvals „s” tussengevoegd (Basterdsdam, vergelijk: Koningsbosch, Heerjansdam). Ik vind dat we het ontbreken van deze „s” niet meteen moeten afdoen als een middel-eeuwse slordigheid.

Bastaard kan volgens de grote van Dale ook de betekenis hebben van mindere soort, tussensoort, bijvoorbeeld: bastaardsuiker, bastaardvijl (een tussenmaat vijl), bastaardwagen (boerenwagen met kromme dissel).

Ik stel me zo voor dat een basterdam in vorm en gebruik ligt tussen een eenvoudige „rechttoe rechtaan” dam en de overtoom.

Zie ons tijdschrift, jaargang XI, nummer 2, juni 1991

Blz. 37 De dam bij Croenkens camer door Ir J.A. Storm van Leeuwen

Blz. 44 De Hel door Dr D.W. Gravendeel

Bovenstaande bijdrage ontvingen wij als *een wat late reactie op de juni-uitgave 1991 van onze Historische vereniging*, zoals de heer Jongerius ons letterlijk schreef. Redactie en auteurs stellen het zeer op prijs commentaar van hun lezers te mogen ontvangen. Immers *dubitando ad veritatum pervenimus* (Cicero), d.w.z. door te twijfelen komen we tot de waarheid en daarom kan het geen kwaad personen die een bepaalde mening verkondigen aan het twijfelen te brengen.

De redactie

Een dorp verandert .....

De raadsfoto op bladzijde 86 van het decembernummer 1991 leverde niet alleen twee goede reacties op, maar ook een gedegen en gedetailleerd artikel van Ir J.A. Storm van Leeuwen. Eerst maar eens even de twee leuke reacties.

De eerste kwam van Ria Wieman, die zo'n 20 jaar aan de even zijde van de Utenhamstraat heeft gewoond en rond twee jaar geleden naar een bungalow aan de Esdoornlaan verhuisde. We kennen elkaar dus al zo'n 20 jaar; ze heeft in 1973 nog een kleine rol gespeeld in een door mij geregisseerde jeugdspeelfilm en „dus” opende ze haar brief met „Beste Klaas B”. „Voor mij was het natuurlijk een makkie om je iets te vertellen over de raadsfoto, want ik ben meteen de straat overgestoken om het een en ander aan de weet te komen. De heer Ultee, vroeger noodslager in Vleuten en omgeving, liet het huis omstreeks 1928 bouwen. Halverwege de bouw heeft Leen Griffioen, die in Zegveld woonde, het huis gekocht en laten afbouwen door Piet Griffioen. Leen Griffioen heeft er zo'n drie jaar in gewoond, later z'n zoon Hans. Bij het huis hoorde zo'n 2,5 hectare grond, nu zwembad en tennisbanen. De Krochtdijk liep vlak langs het huis. De Esdoornlaan werd in plm. 1945 aangelegd en nog later de Europaweg. In 1937 huurde de heer G. Doornenbal huis en grond; hij hield er koeien en varkens en had ook een melkwijk. De huur van huis en grond was f. 10,- per week. Hij huurde van Griffioen, bezorgde daar wekelijks melk en de kosten daarvan werden elke zaterdag van de huur afgetrokken. Acht jaar later heeft Doornenbal huis en grond gekocht. In die tijd was het huis nog niet op het electriciteitsnet aangesloten en het (drink) water werd uit de sloot gehaald. Toen zijn kinderen werden geboren vond de dokter dit toch te gek en snel heeft hij een en ander geregeld om aangesloten te worden op de waterleiding”. Ria Wieman besloot haar brief met „De heer Doornenbal, al een heel eind in de tachtig, woont er nog. Of alles precies klopt weet ik niet, maar dit werd me verteld”.

Zeker drie weken later kreeg ik een getypte brief van de 76-jarige heer G.J. Kromwijk die aan de Alendorperweg woont. Hij schreef me het volgende.

„Als lid van de Historische Vereniging meent ondergetekende even te moeten inhaken op de nieuwe raadsfoto, voorkomend in nummer 4 van jaargang 11. Het door U bedoelde oudere huis, thans bewoond door de familie Doornenbal, grenst zijdelings aan de huidige Esdoornlaan, voorheen Beatrixlaan. Het woon-

huis met veeschuur is gebouwd rond 1925 in opdracht van de heer Ultee uit Woerden. Deze opdrachtgever had in dat jaar een perceel grasland gekocht met de bedoeling enkele runderen voor de slacht op te fokken voor zijn vleeshouwerij te Woerden. Dit is enkele jaren goed gegaan totdat de crisis in de jaren dertig toesloeg en bedoeld pand en grasland in andere handen overgingen. Bekend is dat de Esdoornlaan in de jaren dertig in werkverschaffingsverband is aangelegd en voltooid in 1938, vandaar de naam. Om onbegrijpelijke reden heeft de laan een naamsverandering ondergaan”.

Even onderbreken we de heer Kromwijk. Onze secretaris, oud-gemeenteambtenaar Jan Schoonderwoerd, wist de reden wèl. Toen in 1954 de gemeente Vleuten-De Meern werd gevormd, bleek in De Meern, in de voormalige gemeente Oudenrijn, al een prinsessebuurt te zijn gepland met o.a. een Prinses Beatrixlaan. De Vleutense Beatrixlaan werd toen herdoopt in Esdoornlaan.

De heer Kromwijk schrijft verder: „De naam Krochtdijk heeft zijn naam te danken aan de vroegere rivierverbinding Vleutense Wetering-Leidse Rijn, genaamd „De Krogge”. Vandaar de nog aanwezige Kroggebrug in de Alendorperweg over de later genoemde Alendorperwetering, zie oude waterschapskaart”. Hij besluit met: „Bedoeld pand is nu eigendom van de gemeente, met die restrictie, dat dit recht pas van kracht wordt na het overlijden of voortijdig vertrek van de familie Doornenbal”.

Tot zover deze twee reacties. Intussen heb ik gehoord dat ook Ir J.A. Storm van Leeuwen in de pen is geklommen naar aanleiding van mijn vraag op de derde kolom van bladzijde 86: „Stond het huis vroeger aan de Krochtdijk van vóór de ruilverkaveling?”

De nieuwe raadsfoto werd ons toegezonden door iemand uit De Meern. Wie denkt te weten waar deze foto is gemaakt?

KBN.

De daling van het bierverbruik in de achttiende eeuw

door

Ir J.A. Storm van Leeuwen

Over de geschiedenis van de voormalige bierbrouwerij in Vleuten was tot nog toe heel weinig bekend. Dr D.W. Gravendeel en J.H. van der Poel hebben nu onlangs in dit tijdschrift een uitgebreid overzicht gepubliceerd van het door hen verzamelde materiaal ¹⁾. Dit bestaat uit bouwkundige bijzonderheden van het hoofdgebouw en gegevens over de verschillende eigenaren van de brouwerij. Van deze laatsten zijn voornamelijk de „handel en wandel” van de opeenvolgende leden van het brouwersgeslacht Van Bijlevelt aan de hand van notariële en andere bronnen beschreven. Zoals de auteurs zelf schrijven komen wij over het eigenlijke bedrijf van deze brouwerij uit de archieven weinig te weten. Dit behoeft volgens mij geen verwondering te wekken, ook van de oudere brouwerijen die de stad Utrecht vroeger rijk is geweest zijn nagenoeg geen bedrijfsgegevens meer te vinden.

Zo is niet precies bekend waarom - te oordelen naar de financiële toestand van de toenmalige eigenaar - de brouwerij in Vleuten omstreeks 1800 zo sterk is achteruitgegaan. De ongunstige economische omstandigheden als gevolg van de Franse bezetting waren daar ongetwijfeld voor een deel debet aan, maar daarmee kunnen de schrijvers het vrij plotselinge verval niet verklaren. Het bierverbruik was immers niet verminderd, menen zij.

Ik denk dat die laatste veronderstelling in zijn algemeenheid niet helemaal juist is. Er bestond namelijk gedurende de achttiende eeuw in het gehele land een voortdurende daling van het bierverbruik. Deze leidde tot de sluiting van steeds meer bierbrouwerijen. Ik heb daar indertijd al iets over gezegd in een vorig nummer van dit tijdschrift ²⁾.

In die bijdrage vestigde ik de aandacht op het belang van bier als volksdrank in de vorige eeuwen omdat er toen weinig of geen goed drinkwater beschikbaar was, althans niet in de dichtbevolkte en laaggelegen streken van ons land. Thee en koffie waren toen nog niet algemeen in gebruik als dagelijkse dranken en wijn was natuurlijk te duur voor de gewone man. Men was aangewezen op bier, en dan vooral de lichtere soorten (dunbier). De kinderen kregen vaak, behalve melk en karnemelk, de lichtste soort bier, het scharrebier. Er bestonden dan ook veel huisbrouwerijtjes.

De opmerkelijke daling van het bierverbruik in de achttiende eeuw heeft men hoofdzakelijk toegeschreven aan het toenemende gebruik van sterke drank in de vorm van brandewijn (toen „korenwijn” of „korenbrandewijn” genoemd) en jenever. Dit verschijnsel ging gepaard met een vermindering van de bierconsumptie. Dit was geen gunstige ontwikkeling. De onmatigheid bij het drinken van gedestilleerde dranken gaf aanleiding tot lichamelijke kwalen, terwijl tal van gezinnen in nog behoeftiger omstandigheden kwamen te verkeren dan reeds het geval was.

DE
STAATKUNDIGE HANDHAVING
VAN
DER INGEZETENEN
GEZONDHEID EN LEVEN

AANGEPREEZEN, EN
IN EENIGE PROEVEN

VOORGEDRAGEN,

DOOR

MATTHIAS VAN GEUNS,

*MED. DOCTOR, PROFESSOR, ARCHILATER ETC.
TE UTRECHT.*

UIT HET LATIJN VERTAALD
DOOR

H. A. B A K E,
MED. DOCT., PRÆLECT. ETC. TE LEIDEN.

MET
BIJGEVOEGDE VERHANDELINGEN

VAN DEN SCHRIJVER

EN

EEN BRIEF VAN DEN VERTAALER.

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES ALLART.

M D C C C I.

Titelblad van „De staatkundige handhaving van der ingezetenen gezondheid en leven” door Matthias van Geuns. Uitgegeven in 1801.

Aan het einde van de achttiende eeuw werd door verschillende vooraanstaande medici in het belang van de volksgezondheid gepleit om het bierversbruik te stimuleren door het verlagen van de accijnzen op bier en hop (een onmisbaar bestanddeel van bier). Een van hen was de Utrechtse hoogleraar Matthias van Geuns (1735-1817).

Van Geuns hield regelmatig voordrachten over de zijns inziens noodzakelijke verbetering van de volksgezondheid en de daartoe te nemen overheidsmaatregelen. Verschillende van deze lezingen en colleges, die volgens de toenmalige gewoonte in het Latijn werden gehouden, zijn door een collega-medicus in het Nederlands vertaald. Zij zijn in 1801 uitgegeven onder de titel „De staatkundige handhaving der ingezetenen gezondheid en leven”. Van het titelblad daarvan is een afbeelding in dit artikel opgenomen.

Sommige van de voordrachten handelden over het bier als nuttige volksdrank in ons land. Van Geuns was daar een grote voorstander van, mede uit een oogpunt van de voedingswaarde van bier. Hij verfoeide het onmatige gebruik van sterke drank en wees op het verlies aan broodgraan voor de bereiding ervan.

Om aan te tonen hoeveel het bierversbruik onder andere in de provincie Utrecht was gedaald ten koste van het gebruik van sterke drank verzamelde hij gegevens bij de belastingkantoren. Hij vond, dat de bierconsumptie in het gewest Utrecht aan het einde van de achttiende eeuw de helft bedroeg van die in 1750. Daarentegen bleek het gebruik van sterke drank (in de openbare registers „Gedestilleerde wateren en gebrande wijnen” genoemd) in die periode met meer dan de helft te zijn toegenomen. Hij kwam tevens tot

de conclusie dat de bierconsumptie sedert het begin van die eeuw met driekwart was afgenomen.

Ook uit andere bronnen weten wij dat het aantal commerciële bierbrouwerijen in ons land in de achttiende eeuw sterk verminderde. De vraag naar vooral lichtere soorten, die het meeste werden geproduceerd en juist zo geschikt waren ter vervanging van slecht drinkwater, daalde aanzienlijk. De lagere omzet veroorzaakte weer een daling van de kwaliteit van het bier.

In mijn eerder genoemde bijdrage schreef ik, dat de Amersfoortse stadsregering in 1752 met spijt moest vaststellen, dat *de brouwerijen van tijd tot tijd* (d.w.z. in de loop van de tijd) *vervielen en de arbeysman daarvan* (van het bier) *de smaek vergetende meer en meer tot andere, schadelijke vogten begon te inclineren* (te neigen). Met de „schadelijke vogten” doelde men op brandewijn en jenever.

Wij mogen wel aannemen, dat ook de achtereenvolgende bierbrouwers in Vleuten deze problemen ondervonden. Dat deze achteruitgang vooral omstreeks 1800 merkbaar is geweest kan natuurlijk mede gelegen hebben aan een geringere interesse van de toenmalige eigenaar in zijn bedrijf. Toch kon deze dorpsbrouwerij blijven bestaan tot 1870.

Noten

- 1) Tijdschrift van de Historische Vereniging, jaargang 11, nr. 4 (december 1991).
- 2) Bier uit de Heycop. Tijdschrift van de Historische Vereniging, jaargang 7, nr. 1 (maart 1987).

Wie wat bewaart die geeft wat

Door ons werden in dank, ten behoeve van onze bibliotheek en onze verzameling, de volgende schenkingen aanvaard van:

Mevr. H. Sterk, 't Zand 19 Vleuten
Buffet, tafel en 4 stoelen (ca. 60 jaar oud)

N.N., Laag Keppel
Landmeetapparatuur met baak, luxe sierporselein, pendule, harmonium, barometer en keukengerei (1e helft 20e eeuw)

Mevrouw E. Schuurs-Wieseman, Utenhamstraat 11 Vleuten
Ingelijste foto van de Stadsdam De Meern (Foto J.G. Ederzeel, De Meern), huis- reis- en zak dregge, uitvinder M.P. Okhuysen, in originele metalen koker en topografische kaart nr. 31G uit 1950

J. Meijaard, Camphuysenstraat 70 Vleuten
5 fotolijstjes met foto's

Th. van den Berg, Glazenierslaan 21 De Meern
2 oude wijnflessen

Fam. C. Kampers, Multatulistraat 89 Vleuten
1 stuk Sunlightzeep en 1 nachthemd, wit van broderie-anglaise

Fam. L. van Eijk, Schoolstraat 51 Vleuten
1 eiken huiskamertafel, 1 plantentafeltje, koperen sierpot, gehaakt kleedje, 4 ontbijtbordjes, 1 botervloot, ovale schaal, 3 souvenir-wandversieringen, verzameling krantenknipsels en programma van zangvereniging D.E.S.

H.B. Jager, Parkweg 18 Vleuten
1 ingelijste aquarel van de Hamtoren van Y.G. Drost uit 1938

Fam. M. Reichardt-van den Berg, Koningshof 73 Harmelen
2 nachtkastjes, 1 rechaud, 1 cliviaplant en 1 D.E. koffiemolen

Mevrouw A. Vaneveld-van Eijk, Utenhamstraat 13 Vleuten
Rieten koffertje, bruine zeildoeken Citybag en 12 dessertmessen Friedr. Herder, Solingen, in originele doos

B.L. Hoffland, Zandweg 85a De Meern
1 houten blokschaaf

Museumpraet (1)

door

Theo van den Berg

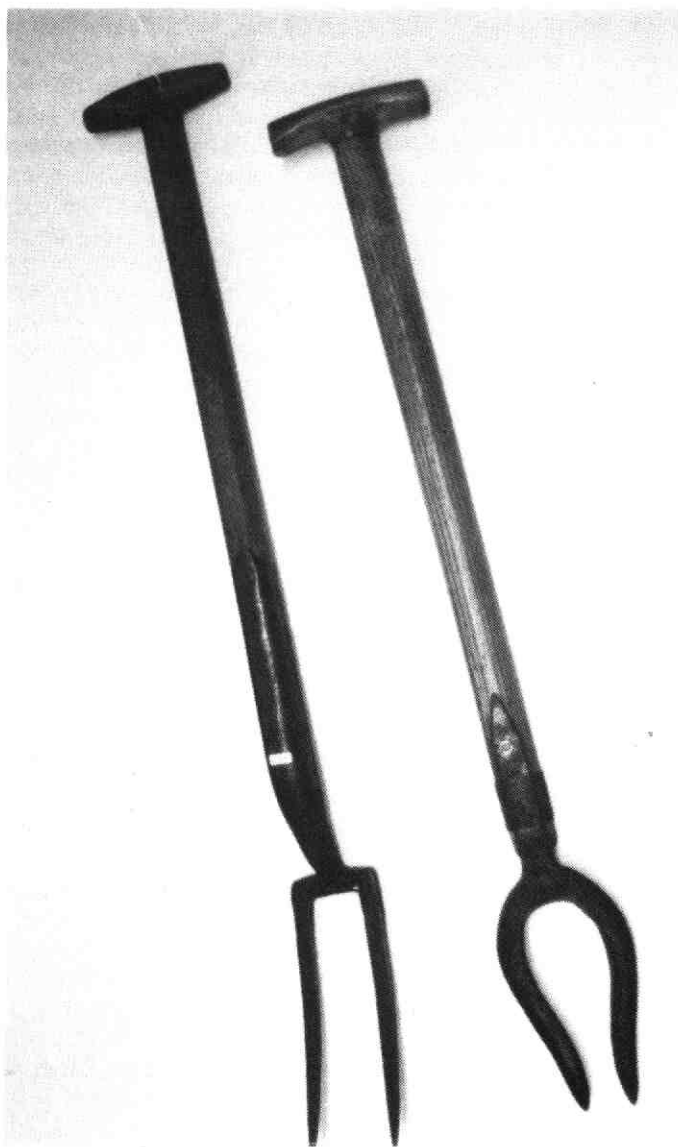
Zolang de mensheid bestaat heeft men steeds geprobeerd door het uitvinden van gereedschappen en allerlei hulpmiddelen het leven wat aangenamer en de arbeid wat lichter te maken.

Veel van deze dingen zijn soms al weer snel verouderd en worden aan de kant gezet.

De taak van de Historische Vereniging is onder andere het bewaren en tentoonstellen van deze voorwerpen.

Ik wil proberen in een serie artikelen in ons blad wat meer aandacht te besteden aan hetgeen we U kunnen laten zien.

Voor het eerste artikel zijn we in „Het Kabinet”. Zo heet ons museum aan de Zandweg in De Meern. We nemen een kijkje in onze zogenaamde „Boerenhoek”.

Het leek me wel aardig om met de eerste greep uit onze collectie te beginnen met een Greep. In onze omgeving spreekt men meestal van een Griep of een Riek.

Grepen zijn er in allerlei vormen en voor vele doeleinden. De grepen waar we mee beginnen zijn de zogenaamde bietengrepen.

Voor het rooien van bieten werd ook wel de spade gebruikt, maar al spoedig vond men deze greep toch handiger.

In onze omgeving gebeurt de bietenbouw op wat kleinere schaal en meestal zijn het dan voederbieten (mangelwortel), die in zijn geheel gebruikt worden als voer voor het vee.

In andere streken van ons land worden op grote schaal suikerbieten verbouwd, de zogenaamde beetwortel, bestemd voor het maken van suiker en stroop. Vooral na 1860 is de teelt van suikerbieten goed op gang gekomen.

Napoleon had in 1806 het Continentale stelsel ingevoerd, waardoor het Europese vasteland was afgesloten van invoer van rietsuiker uit tropische landen. Om aan de suikerbehoefte toch zoveel mogelijk te kunnen voldoen, werden de boeren verplicht voor een groot deel suikerbieten te verbouwen. Meestal was dit slecht werk waar ook veel mankracht voor nodig was. Vandaar dat men zocht naar middelen en gereedschappen om alles ook nog lonend te maken.

In een volgend artikel wil ik hier nog wat meer over schrijven.

In onze verzameling gereedschappen en huisraad zitten veel bijzondere voorwerpen.

Wij willen die allemaal graag aan iedereen laten zien en er over vertellen.

U bent iedere maandagavond welkom in ons „Kabinet” aan de Zandweg in De Meern. De toegang is gratis. Tot ziens!!!

De bochtafsnijding van de Krochtdijk in 1955

door

Ir J.A. Storm van Leeuwen

In zijn bijdrage „Een dorp verandert .....” in dit tijdschrift 1) stelde Klaas B. Nanning de vraag, hoe de situatie bij de driesprong Krochtdijk (nu Europaweg) - Esdoornlaan is geweest vóór de ruilverkaveling.

Omdat ik de oude toestand nog heb gekend en betrokken was bij de ruilverkavelingswerken gedurende de jaren 1953 - 1963 zal ik proberen daarop een duidelijk antwoord te geven. Ik meen dit het beste te kunnen doen aan de hand van drie afbeeldingen, die in de tekst zullen worden beschreven.

Het zijn: a) een gedeelte van een luchtfoto uit 1953, b) een fragment van een bestekstekening uit 1955, c) een landmeterskaartje uit ca. 1750.

De luchtfoto uit 1953

Deze luchtfoto is eerder afgebeeld bij het derde deel van mijn serie artikelen „Oude en nieuwe wegen in de ruilverkaveling Vleuten” 2) en is hier in haar geheel overgenomen. In dat artikel werd de Alendorperweg behandeld.

Ter oriëntatie dient de spoorweg tussen Vleuten (links) en Utrecht (rechts). De Utrechtseweg was toen kort tevoren door de gemeente verbeterd tot een brede asfaltweg met fietspaden en slingert zich als een wit lint over de bovenste helft van de foto. Daaronder ziet men als een zwarte lijn de Alendorperwetering, oudtijds deel uitmakende van de loop van de Oude Rijn langs Vleuten. Deze kronkelde met enige fraaie meanders vanaf de Alendorperweg westwaarts in de richting van het voormalige Huis te Vleuten bij de spoorwegovergang in de Utrechtseweg. De Alendorperweg loopt als een dunne witte streep schuin over de foto vanaf de Utrechtseweg naar de rechterbenedenhoek. De Krochtdijk (ook gespeld: Krogdijk) komt van links halverwege de foto en loopt naar de oude driesprong Krochtdijk - Esdoornlaan bij het huis, waarover het artikel van Nanning handelt. Vanaf deze driesprong, die linksbeneden op de foto is te zien, gaat de Krochtdijk naar het zuidwesten en eindigt bij de Loobrug over de Leidse Rijn. Deze brug staat niet meer op de foto.

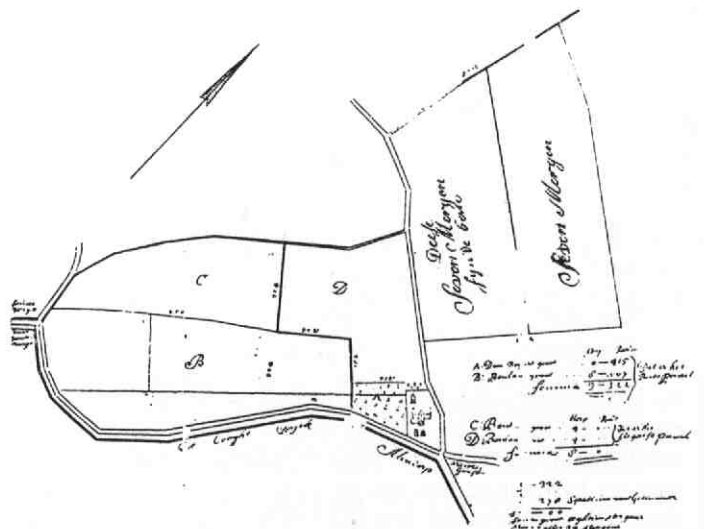
De bestekstekening uit 1955

De tweede afbeelding bestaat uit een door mij vereenvoudigde en aangepaste schets naar een tekening uit het bestek Nr. 1, Dienst 1955 van de Plaatselijke Commissie voor de ruilverkaveling Vleuten, opgemaakt door de N.V. Grontmij.

Dit bestek betrof de verbetering van de Wilhelminalaan en de toenmalige Krogdijk (nu Europaweg) tussen de spoorwegovergang bij het station Vleuten en de Loobrug over de Leidse Rijn. Van de bijbehorende tekeningen heb ik die met de bochtafsnijding bij de Esdoornlaan gedeeltelijk gebruikt.

De oude weg was een grindweg die uiterst smalle of geen bermen bezat. De nieuwe kreeg een vijf meter brede verharding van asfalt met brede bermen, waarop een wegbeplanting kon worden aangebracht. Op de tekening is de oude verharding met een donkere tint en de nieuwe verharding met een lichte tint aangegeven. De bermen, weterring en sloten zijn wit gelaten, maar wel met lijntjes aangeduid. De lijntjes van de bestaande toestand zijn dun en die van de toekomstige toestand dikker getrokken.

Op deze schetstekening is te zien, welke werkzaamheden zouden worden verricht. Deze bestonden uit het dempen van te vervallen en het graven van nieuwe sloten, het

Landmeterskaart van een aantal percelen land, wegen en watergangen in de omgeving van Alendorp uit ca. 1750. Het noorden is bij benadering met een door mij bijgetekende pijl aangegeven. Copie van een foto van het Rijksarchief te Utrecht, Topografische Atlas, Inventarisnummer 2211-1.

Luchtfoto van het gebied tussen de Utrechtseweg (boven) en de Krochtdijk/Esdoornlaan (onder). Het noorden is boven. Toestand december 1953.

Fragment van een fotomosaïek van het ruilverkavelingsblok Vleuten, Landinrichtingsdienst Utrecht.

opbreken van buiten gebruik te stellen weggedeelten alsmede van een verhard toegangspad, het maken van het volledige grondlichaam en de verharding van de nieuwe weg en het maken van een nieuwe uitrit en een verharde dam. De Esdoornlaan zou daarbij worden doorgetrokken en een nieuwe aansluiting krijgen op de Krochtdijk.

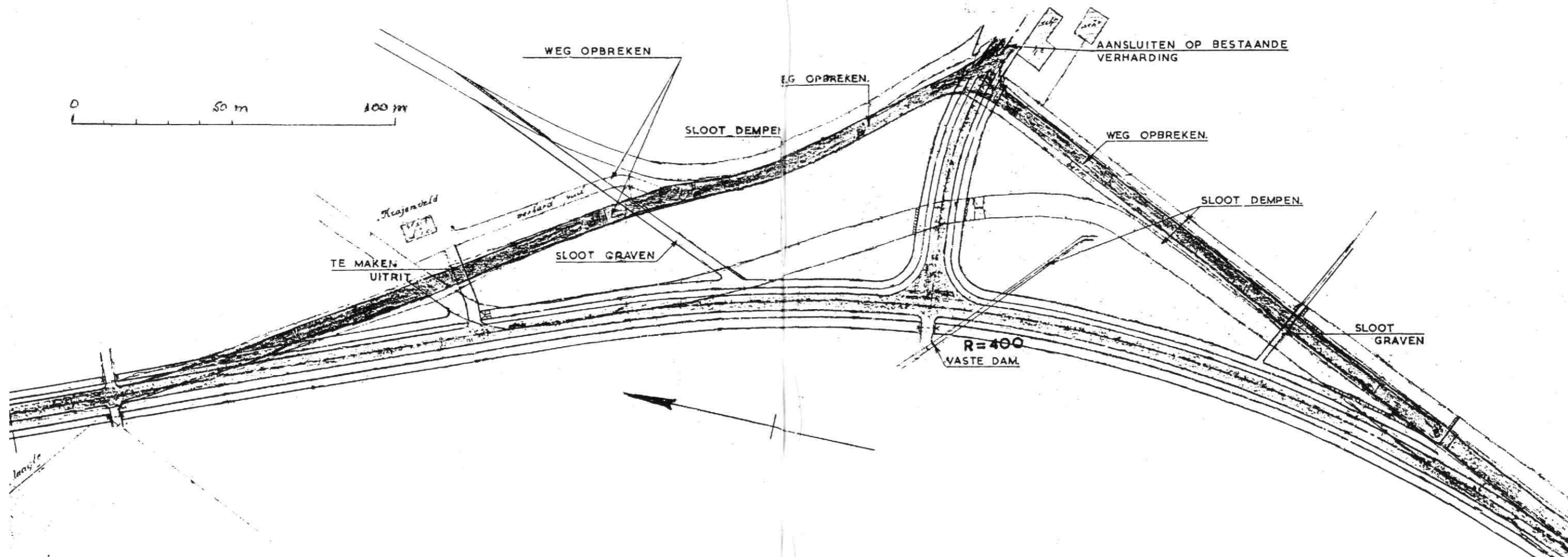
Het huis aan de driesprong, bestaande uit een woning en een schuur, is het op de „raadselfoto” bedoelde pand. Links, bij de naam „Krajenveld”, stond een houten schuur op een betonnen voet. De aangrenzende percelen land waren in gebruik als grasland.

Het werk is uitgevoerd volgens dit bestek. Een verhar-

dingsbreedte van vijf meter werd zo'n 40 jaar geleden voldoende geacht voor een plattelandsweg, die de twee dorpen Vleuten en De Meern verbond. De tot Europaweg omgedoopte Krochtdijk werd later evenwel door de gemeente Vleuten-De Meern aanmerkelijk verbreed.

Het kaartje uit ca. 1750

Deze afbeelding is eveneens overgenomen uit het derde deel van mijn bijdrage over „Oude en nieuwe wegen in de ruilverkaveling Vleuten”. Daarop is te zien, dat de Krochtdijk (toen geschreven Crogthdijck) vanaf de driesprong ter

Gedeelte van een tekening van het bestek voor de verbetering van de Wilhelminalaan/Krochtdijk. Het noorden is door middel van een pijl aangegeven.

Bestek nr. 1, dienst 1955 van de Plaatselijke Commissie voor de ruilverkaveling Vleuten.

plaats van de tegenwoordige Esdoornlaan doorliep naar de Alendorperweg.

Dit is trouwens ook af te leiden uit de oude situatie bij de driesprong op de bestektekening van 1955. De Krochtdijk maakte daar een onlogische en scherpe bocht naar de Loobrug, die de reden heeft gevormd van de bochtafsnijding in het ruilverkavelingsplan.

De verbinding tussen de driesprong en de Loobrug heette volgens het kaartje uit ca. 1750 Lauwewegh. Die kreeg later, zoals bekend is, dezelfde naam als de Krochtdijk. Langs de Lauwewegh liep een watergang met de naam Lauwewetering. De Loobrug zal toen wel als Lauwebrug of Lauwbrug zijn gespeld.

De Lauwewetering was een vaarverbinding tussen de Alendorperwetering en de Heycoperwetering of Lange Vliet (nu de Leidse Rijn). Op de kruising met de Krochtdijk, dus bij de driesprong, lag aanvankelijk een dam. In 1532 werd daar een brug gebouwd: *de brugge neffens die*

krofte ... die sal heeten die Kroftbrugge 3). De dam is toen waarschijnlijk verplaatst naar de uitmonding van de Lauwewetering in de Heycoperwetering (Leidse Rijn). In 1584 is namelijk sprake van een dam bij de Lauwbrug, die door de stad Utrecht meer geschikt zal worden gemaakt om er schuiten overheen te trekken. De Oude Rijn (Leidse Rijn) beoosten de Lauwbrug was toen te ondiep geworden, vermoedelijk door verzanding en slecht onderhoud.

Ik heb er indertijd op gewezen, dat de naam Krochtdijk afgeleid was van „kroft” of „krocht” (de ch en de f werden vroeger naast elkaar gebruikt). De betekenis daarvan was een betrekkelijk hoog gelegen stuk land. In ons geval lag dit in de naaste omgeving van de driesprong. Deze kroft is reeds in 1238 genoemd en werd toen gespeld als „cruft”. In 1270 schrijft men „croft” 4). In het Engels betekent „croft” tegenwoordig nog: een klein stuk (bouw) land. De Krochtdijk heeft overigens nog andere namen gekend: Kerkweg en Tiendweg. Zoals gezegd heet hij nu

Europaweg.

De naam Kroftdijk of Krochtdijk in Vleuten is helaas verloren gegaan. Dit in tegenstelling tot die van de Kroftdijk in Breda, waar men de historische naam heeft gehandhaafd voor het op die plaats gekomen noordelijke gedeelte van de rondweg om de stad heen. Die Kroftdijk is genoemd naar de Kroften, thans een industriewijk.

Besluit

De vraag hoe de situatie bij de driesprong Krochtdijk - Esdoornlaan is geweest vóór de uitvoering van de ruilverkaveling lijkt mij nu voldoende beantwoord.

De geschiedenis van deze driesprong en de naaste omgeving ervan omvat echter meer dan een bochtafsnijding in 1955. Dat komt onder andere doordat de Alendorperwetering en de vroegere Lauwewetering verschillende malen als een onderdeel van een alternatieve vaarweg tussen

Utrecht en Leiden hebben gediend.

De rol die de scheepvaart oudtijds heeft gespeeld bij de veranderingen bij en rondom de driesprong is zeker zo groot geweest als die van het verkeer te land.

Noten

- 1) Tijdschrift van de Historische Vereniging, jaargang 11, nr. 4 (december 1991).
- 2) Tijdschrift van de Historische Vereniging, jaargang 9, nr. 1 (maart 1989).
- 3) Zie noot 2.
- 4) Oorkondenboek van Utrecht tot 1301.

Aernout van Buchell bezoekt De Meern

Opgedragen aan Dick Gravendeel

Door

E.P. Graafstal

Ruim 400 jaar geleden bracht de bekende Utrechtse historicus en oudheidkundige Aernout van Buchell een bezoek aan De Meern. Op 14 april 1591 ging hij samen met zijn boezemvriend Jan de Witt op visite bij Jacob Sanders, de slotvoogd van Nyvelt; twee maanden eerder had Van Buchell een bizar verhaal gehoord over een woedende spin en een ontplofende pad in de tuinen van het kasteel. Na bezichtiging van de zeldzame collectie bomen en planten toog hij met De Witt naar de Hoge Woerd, op zoek naar Romeinse oudheden! Het resultaat schetste Van Buchell in zijn dagboek, dat wordt bewaard in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Vier eeuwen later laten de vondsten zich moeiteloos determineren. Een uniek bericht van een dagje De Meern, opgetekend door de 26-jarige Buchelius.

Onze hoofdpersoon (zie afb. 1) werd op 18 maart 1565 te Utrecht geboren als zoon van Aernout van Buchell, een 59-jarige kanunnik uit de lagere adel. Nog voordat deze in 1573 stierf, trouwde zijn moeder Brigitta Jans met de landmeter Johan Adriaansz. Ruysch. Van 1574 tot 1581 bezocht Van Buchell de bekende Hiëronymus-school aan de Kromme Nieuwegracht, het latere Stedelijk Gymnasium. Zijn studie aan de Leidse universiteit moest hij in 1583 al na een half jaar onderbreken vanwege een slepend conflict met de curator van zijn vaderlijk erfdeel. De volgende vijf jaren verblijft Van Buchell grotendeels in het buitenland. Aanvankelijk studeert hij rechten in Douai (1584-1585), maar in Parijs, waar hij bijna een jaar blijft, raakt hij verslingerd aan de oudheden. Terug in Utrecht besluit hij al gauw tot een tweede grote reis, ditmaal door Duitsland en Italië; drie maanden verblijft hij in Rome (1587-1588). In de jaren rond 1590 leidt Van Buchell een rustig leven in en rond zijn geboortestad, afgewisseld door twee korte dienstbetrekkingen, bij hoge edelen. Na in 1593 eindelijk een graad in de rechten te hebben bemachtigd, vestigt hij zich als advocaat aan het Hof van Utrecht. In de dood van zijn zoon en enig kind (1611) vindt hij aanleiding om de draad van zijn historische studies weer op te vatten. „Vanaf dat moment”, zegt hij 25 jaar later in een brief, „heb ik mij zoveel mogelijk uit het openbare leven en de rechtspraktijk (waar ik van nature een afkeer van had) teruggetrokken en ben ik geleidelijk met de Muzen gaan leven”. De laatste dertig jaar van Van Buchells leven speelden zich grotendeels af in diens enorme bibliotheek en achter diens schrijftafel, vanwaar hij contacten onderhield met talrijke geleerden en geleterden. Hij stierf op 15 juli 1641 en ligt begraven in de Geertekerkerk 1).

Temidden van onze oudere geschiedschrijvers is Van Buchell een zonderlinge figuur. Zelden heeft iemand zo veel materiaal verzameld en er zo weinig mee gedaan. Wie een goede indruk wil krijgen van deze onvermoeibare verzameldrift, moet de catalogi van het Rijksarchief of de Universiteitsbibliotheek te Utrecht eens inzien. Het is nauwelijks te geloven wat deze man in de loop van zijn leven allemaal heeft overgeschreven, nagetekend en bijeengesnuffeld; hele schaduwichieven heeft Van Buchell in het leven geroepen. Genealogen kennen hem vooral vanwege de onafzienbare gegevensbestanden die hij met name over de Stichtse en Hollandse adelsgelachten heeft aangelegd, alles moeizaam bijeengebracht uit middeleeuwse oorkonden, kronieken en grafchriften. Van Buchell schijnt dit eindeloze gepluis ten dienste te hebben gezien van het levenswerk waar hij vanaf ongeveer 1615 mee bezig was: een nieuwe uitgave van de bisschopskronieken van Johannes de Beka (ca. 1350) en Wilhelmus Heda (ca. 1520), voorzien van historisch commentaar. In 1622 ging het persklare manuscript in Heidelberg verloren in de woelingen van de 30-jarige oorlog; aan een tweede versie is Van Buchell tot zijn dood blijven slijpen. Maar toen de enige zelfstandige publicatie die hij op zijn naam heeft staan, in 1643 dan eindelijk verscheen, werd *Over de Utrechtse bisschoppen* algemeen erkend als een meesterwerk; pas in 1973 is het vervangen door een nieuwe uitgave. Tegenwoordig staat wel vast dat Van Buchell in de moeizame reconstructie van de middeleeuwse geschiedenis van Holland en Utrecht, waar het vooral op een gedegen kennis van de oorkonden en een scherpe bronnenkritiek aankwam, pionierswerk heeft verricht, al zijn de vruchten daarvan via zijn gulle correspondentie met andere geleerden voor een groot deel elders gegroeid.

1. Voor een uitgebreide levensschets: G. Brom en L.A. van Langeraad (ed.), *Diarium van Arend van Buchell*. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, derde serie, 21 (Amsterdam 1907) [voortaan aangehaald als *Diarium*] i-civ. Curieus blijft: S. Muller Fz., *Schetsen uit de middeleeuwen* (Amsterdam 1914) 369-462, inz. 378-388 en 440-447. Zie verder: *Notae quotidianae van Aernout van Buchell*, J.W.C. van Campen ed., Werken Hist. Gen., 3e serie, 70 (Utrecht 1940) v-xv. - Portret: D. Franken, *l' Oeuvre gravé des Van de Passe* (Amsterdam - Paris 1881) nr. 503. A. Hulshof en P.S. Breuning ed., „Brieven van Johannes de Wit aan Arend van Buchel en anderen” in: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap* 60 (1939) 87-208, inz. 179, 180; en ‘Zes brieven van Joh. de Wit aan Arend van Buchel’ in: *BMHG* 61 (1940) 60-99, inz. 78. De Witt oordeelde waarschijnlijk te streng; vgl. het sterk gelijkende portret van Van Buchell uit 1610, geschilderd door Paulus Moreelse: *Keuze uit tien jaar aanwinsten 1951-1961* (Centraal Museum Utrecht 1961) nr. 67, afb. 9. - Citaat: brief aan Johan van Beverwijk (1636); *Diarium*, xxiv.

1. Portret van Aernout van Buchell op 49-jarige leeftijd (1614), vervaardigd door de bekende graveur Chrispijn van de Passe de oudere (ca. 1560-1637), die vanaf 1612 te Utrecht woonde; hij stond bekend om zijn fijne burijn. Jan de Witt, aan wie Van Buchell natuurlijk meteen een exemplaar had toegestuurd, schreef zijn vriend op 21 mei 1615 vanuit Parijs dat het portret inderdaad „zorgvuldig afgewerkt” was. Tegelijk echter liet hij doorschemeren dat hij het niet zo gelukkig getroffen vond; maar goed, dat gold ook voor het portret van Erasmus door Dürer. Kort daarop ontving De Witt bovenstaande, bijgewerkte versie, waaraan bovendien een Latijns vers van G. Elburgh was toegevoegd. De vertaling luidt: „Wat heb je eraan het gezicht van Van Buchell te tekenen? Het beste blijft verborgen in zijn geleerde inborst.” De Witt antwoordde al op 31 juli: over de retouches laat hij zich niet uit, maar over het gedicht zegt hij met een woordspeling: „Het verbergt veel met weinig woorden”.

Aernout van Buchell heeft zijn leven lang dagboek gehouden. Of misschien moet men zeggen: kroniek. Want wat wij daarvan overhebben, is een merkwaardig mengsel van optekeningen uit zijn eigen leven, voorvallen in zijn verblijfplaats, en berichten over gebeurtenissen verder weg, veelal krijgsverrichtingen. Alles wat hem inviel, ter ore of voor ogen kwam, krabbelde hij neer op losse briefjes of in een van zijn talloze notitieboekjes, soms vergezeld van schetsjes - diezelfde pathologische verzamelwoede. Later schreef hij deze losse notities in tijdsvolgorde aaneen in katernen, bedoeld om te worden ingebonden; voor de jaren 1634-1641 is iets dergelijks bewaard gebleven. Ook het journaal over de eerste 35 jaar van zijn leven, waaruit wij aanstonds zullen gaan putten, is compleet bewaard; het beslaat twee dikke folianten. Van Buchell voorzag het van een fraaie titelpagina, een voorwoord

en talrijke ingekleurde tekeningen; hij verknipte zelfs een boek om elk nieuw jaar met een monumentale gedrukte initiaal te kunnen laten beginnen - nét echt. Blijkens het voorwoord is Van Buchell in 1587 aan dit grote werk begonnen; in 1592 voegde hij er een korte beschrijving van zijn geboortestad aan toe. Maar ook toen hij eenmaal „bij” was, bleef Van Buchell waarschijnlijk via aantekenboekjes werken. Tot zeker 25 jaar na de sluitdatum (1599) heeft hij toevoegingen en verbeteringen aangebracht.

Het *Diarium*, zoals deze kroniek over de jaren 1560-1599 bekend staat, geeft ons een kaleidoscopisch beeld van de snel veranderende wereld van de late 16e eeuw en van de berichtenstroom die daarin omging. We horen over de strijd tussen Maurits en Parma en over heksenprocessen, over de kerkelijke omwenteling in het Sticht en over hoogwater in de Rijn, over de lotgevallen van de Utrechtse *society* en over misdadigers en terechtstellingen. In deze hectische wereld moet Van Buchell zijn plaats zien te vinden, maar het lukt hem, althans tot 1593, niet goed. Hij observeert en noteert, maar neemt er niet aan deel. Vooral rond 1590 ademt het dagboek de rusteloze verveling van een verwaarloosd talent, dat gebukt gaat onder zijn povere adelstitel en een onbekroonde geleerdheid - zij werken verlamdend op elkaar. Zijn vader heeft hem een bescheiden vermogen nagelaten, maar het is te weinig om er als een *grand seigneur* van te leven en toch te veel om maatschappelijke ambities na te jagen. Nergens weet Van Buchell zich te schikken. Wanneer hij als 23-jarige zijn wacht moet draaien en de luitenant van de schutterij, een kleermaker nog wel, hem wijst op zijn ondeugdelijke uitrusting, wordt deze terstond uitgedaagd tot een duel. De luitenant echter haalt zijn schouders op en beboet Van Buchell. Deze verbijt zich in zijn dagboek: „Zo worden wij gekweld door het allerlaagste volk en het uitvaagsel der stad. Dat zijn nu de vruchten van onze aristocratie!” Maar wanneer hij tijdens een van zijn dienstbetrekkingen opeens in Haagse kringen verkeert, dan hangt Van Buchell in zijn dagboek de Erasmus uit en laat hij zich in de meest neerbuigende termen uit over de ijdele frasen van al die fraai betitelde heren. Maar ook tot de geestelijke adel durft hij zich, ondanks al zijn kritische gaven, niet te rekenen. Hij verbaast ons door zijn jonge geleerdheid en veelzijdige interesse, die reikt van de oorsprong der talen tot aan de duinviooltjes in Alkmaar, maar weet Van Buchell in deze fase van zijn leven moeilijk richting te geven.

Toen Van Buchell in 1591 De Meern bezocht, was hij net terug uit Den Haag, waar hij negen maanden als secretaris in dienst was geweest bij Walraven van Brederode, heer van Cloutingen, Vianen en Ameide, eerste edele van Holland. Hij had in het gevolg van prins Maurits verkeerd en met de Nassaus en Marnix van St. Aldegonde gedineerd. Maar hij had er niet kunnen aarden, in die glazen kooi, gewend als hij was aan zijn vrijheid. Eenmaal terug in Utrecht, hervatte hij terstond zijn oude liefhebberijen. Binnen enkele dagen stond hij op de Hoge Woerd, samen met zijn boezemvriend Jan de Witt. Zij deelden een vurige passie voor alles wat met de Romeinse oudheid te maken had, zeker wanneer dit uit vaderlandse bodem kwam; in 1589 waren ze er al eens samen op uitgetrokken om in Vechten naar oudheden te zoeken. Dat verbaast ons toch, wij die opgegroeid zijn met het leeuwe-merg van de „Tachtigjarige oorlog” aan het begin van de „Tien jaren” (1588-1598), waarin de jonge Republiek op

2. Spaanse raids: *Diarium*, 184, 193, 203, 207 (Heicop), 223; cf. 235, 329. Naast de notitie over Heicop schreef Van Buchell later: „als ik me niet vergis [werden de koeien geroofd van het land] van Johan Hendriksz. Wyckersloot”; deze was een verwant van Van Buchell (433).

leven en dood strijdt voor zijn onafhankelijkheid, vermeien onze fijnbesnaarde jongelingen zich in de oudheden van hun geboortestreek. In 1589 stond de vijand nota bene voor Vianen - twee uur van Utrecht! Het dagboek noteert in die jaren talrijke plundertochten van Spaanse troepen onder de rook van Utrecht. In augustus 1589 bijvoorbeeld roofden enkele soldaten 18 koeien uit de polder Heicop onder Oudenrijn; „het mag een wonder heten dat ze dat hele eind veilig hebben kunnen afleggen, tenzij ze zich als boeren hebben voorgedaan”, zo luidt het droge commentaar van Van Buchell 2).

Een kijkje op Nyvelt

Voordat Van Buchell en De Witt op de Hoge Woerd hun geluk gingen beproeven, brachten zij een bezoek aan kasteel Nyvelt, even voorbij De Meern ten zuiden van de Oude Rijn. Van Buchell had daar sinds kort een kennis in de persoon van Jacob Sanders, de slotvoogd. Hij had hem leren kennen tijdens zijn dienstbetrekking bij Van Brederode. Diens vrouw, Wilhelmina van Haeften, was in 1579 in bezit geraakt van en vervolgens beleend met deze Utrechtse ridderhofstad. En als hun beider secretaris had Van Buchell natuurlijk de correspondentie met de slotvoogd moeten onderhouden. Hij had al gauw sympathie opgevat voor de beklagenswaardige Sanders, die al jaren zat te wachten op het geld dat hij trouwhartig in de wederopbouw van het kasteel had gestoken. Ook Van Buchell had hem namens „madame” en „monseigneur” met allerlei mooie praatjes aan het lijntje moeten houden. Nu hij dan zijn congé had genomen, de buik vol van het hofleven, ging Van Buchell, mogelijk met een laatste boodschap uit Den Haag, naar Nyvelt om zijn hart te luchten bij de man met wie hij vermoedelijk een zekere lotsverbondenheid voelde.

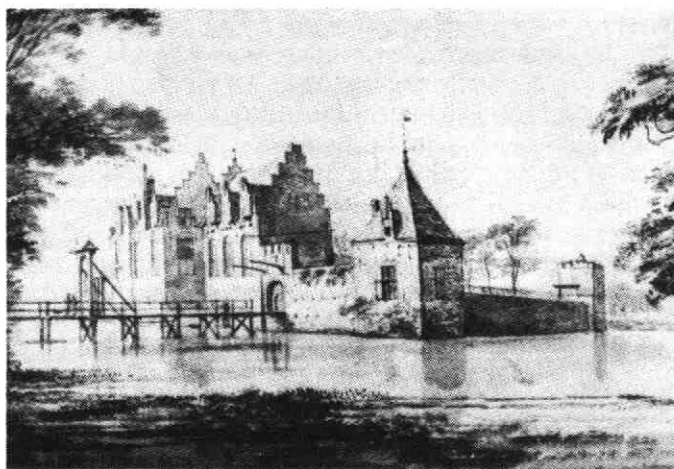
De dagboeknotitie van Van Buchell over 14 april 1591 geeft ons allerlei nieuwe gegevens. Wij geven de passage over Nyvelt hier *in extenso*:

Met mijn makker Jan de Witt ging ik te voet naar Nyvelt, een kasteel gelegen bij de eerste steen vanaf de stad (Walraven van Brederode is er de heer van). Het is geheel hersteld met inbegrip van muren en grachten, en heeft een zeer verzorgde tuin, vol zeldzame bomen en planten, die met veel zorg wordt bijgehouden door de slotvoogd Jacob Sanders, een vriendelijk man, die een vriendelijker lot had verdiend; hij is een balling uit 's Hertogenbosch 3).

Allereerst merken we op dat onze twee jonkers - althans één van hen voelde zich mijlen boven het grauw verheven - de tocht gewoon *te voet* afleggen, al gauw een wandeling van anderhalf uur. Opmerkelijk misschien, maar niets ongewoons. We moeten ons niet laten misleiden door de trekschuiten en diligences van later tijd - het is 1591. Van geregelde verkeersverbindingen was in de 16e eeuw nog nauwelijks sprake; eigen vervoer hadden alleen de allerrijksten. Men reisde met wat zich aandienende en dat kon betekenen: met de benenwagen

Vervoer was trouwens duur - en dat moet bij Van Buchell toch meegewogen hebben; een wagen van Utrecht naar Leiden kostte zijn baas later in dat jaar 1 gulden per persoon, ongeveer 2 daglonen. Zo zien we Van Buchell in 1586 dan ook, samen met zijn schoonvader, *te voet* naar Culemborg gaan; ook op zijn buitenlandse reizen *liep* hij regelmatig afstanden van 20 tot 30 km. Zeker wanneer men zich aldus blootstelde, deed men er verstandig aan gezelschap te zoeken, want er zwierf allerlei gespuis over de wegen. In 1589 nog voelden de Staten van Utrecht zich genoodzaakt een „overste der wegen” aan te stellen, die met 25 ruiters en 50 soldaten de wegen in het Sticht moest zuiveren van roversbenden - denk ook aan de plundertochten van zoëven. Als we zijn dagboek moeten geloven, dan is Van Buchell onderweg meer dan eens belaagd of beroofd, maar op hun uitstapje naar Nyvelt schijnen onze deftige jongelieden hun degen niet te hebben hoeven gebruiken 4).

Hoe reisde men in 1591 van Utrecht naar De Meern? Gewoonlijk zal men in die tijd hebben gekozen voor de „grote weg” naar Gouda en Leiden. Deze begon in de voorstad buiten de Catharijnepoort en liep dan met een wat haaks verloop door de tegenwoordige wijk Lombok, vervolgens via de huidige Everard Meysterlaan naar de driesprong aan de Hoge-weide; daarna volgde hij de tegenwoordige Groenedijk, Woerdlaan (de Castellumlaan bestond nog niet) en Zandweg naar de Meernbrug; vandaar ging het dan verder over de Meerndijk naar Montfoort, Oudewater en Gouda resp. over de Rijndijk (nu: Rijksstraatweg) naar Harmelen, Woerden en Leiden. De onderscheiden delen van deze „Goudseweg” werden alle op zijn tijd ook wel aangeduid met Herenweg of Schenkeldijk; vanaf de 17e eeuw zien we het belang van de route afnemen

2. Kasteel Nyvelt in 1646/1647, naar eigen waarneming getekend door Roelant Roghman (zwart krijt, met penseel in licht- en donkergrijs). Zoals het hier is afgebeeld, moeten Van Buchell en De Witt het in 1591 hebben gezien, enkele jaren tevoren „hersteld met inbegrip van muren en grachten”.

3. *Diarium*, 266. Er staat van het kasteel: „Est restauratum illud moenibus fossisque”. - „Jacobus Sanderus” (in een Franse passage heet hij „Jaques Sandres” [248]) zal in de landstaal toch wel Jacob Sanders hebben geheten. - Naar aanleiding van een advertentie waarin het fruit van de boomgaard bij Nyvelt te koop wordt aangeboden, noemt Van Buchell in juni 1634 wederom een slotvoogd: Dirck van Doeyenburch, die vanaf mei van dat jaar met zijn gezin op het kasteel woonde; *Notae quotidianae* (zie n. 1) 21-22. - Wanneer Van Buchell Walraven heer van Nyvelt noemt, dan is dit hoogstens waar in diens hoedanigheid van voogd over zijn vrouw.

4. Als enige geregelde verkeersverbinding noemt Van Buchell in 1588 de vrachtschepen die „vanouds” elke ochtend en avond naar Amsterdam varen en die men voor 5 gulden kan afhuren (*Diarium*, 183-184). - Wagen Utrecht - Leiden: t.a.p. 271 (of 1 gulden per uur? Vgl. noot 2). Wagen Haarlem - Den Haag, 12 stuivers: 230; schuit Zaandam - Alkmaar, 4 stuivers: 285. Vgl. „Reiskosten in 't midden der 16e eeuw” in: *De oude tijd* (1871) 24-28 en 74-77. Daglonen: A.T. van Deursen, *Het kopergeld van de gouden eeuw*, I, *Het dagelijks brood* (2e dr., Assen 1981) 12 e.v.. - Voettochten: *Diarium*, 98, 137, 147, 149. - Overste der wegen (Aernt Honthorst): 194, 204; in 1593 werd hij zelf door rovers ontvoerd: 343-344.

in namen als Groenedijk, Achterdijk en Oude Wagenweg, ja, tot Modderdijk aan toe. Let wel: ook in de dagen van Van Buchell waren dit alle waarschijnlijk niet meer dan kleiwegen - de naam zegt alles -, maar althans mocht men hier rekenen op een zekere staat van onderhoud. De beschreven route maakte immers deel uit van het stelsel van openbare hoofdwegen; tot 1795 werden deze „herenwegen” elk jaar geschouwd op last van het landsheerlijke gezag (in Utrecht tot 1528 de bisschop, later de Staten). Van Buchell en De Witt zullen inderdaad wel deze „grote weg” naar Gouda/Leiden hebben gevolgd; zij liep over de Hoge Woerd en dat was hun tweede reisdoel s).

Merkwaardig is de nadere aanduiding van de ligging van Nyvelt: „bij de eerste steen vanaf de stad” (*primo ab urbe lapide*). Aanvankelijk werd mij van bevoegde zijde gesuggereerd dat het om een zogenaamde banpaal zou kunnen gaan.

Inderdaad stonden deze soms op enige afstand van het rechtsgebied van de stad in kwestie. Amsterdam bijvoorbeeld, met zijn kleine territorium, kreeg van Karel V in 1544 toestemming om te bannen tot een afstand van één Duitse mijl (ong. 7,4 km) en verplaatste zijn banpalen dienovereenkomstig. In 1591, op een tocht van Alkmaar naar Amsterdam, zou Van Buchell zo'n steen langs de kant van de weg opmerken: een obelisk met het wapen van Amsterdam en het opschrift: „grens van de ban”. Toch is het de vraag of we hiermee wat de paal bij Nyvelt betreft op het goede spoor zijn. Utrecht bande als regel niet buiten zijn eigen rechtsgebied, aanvankelijk de „stads-mijl” geheten; vanaf 1550 was het de stad zelfs uitdrukkelijk verboden buiten de in 1539 vastgestelde „Stadsvrijheid” te bannen. M.a.w. als Van Buchell op zijn uitstapje naar De Meern al een banpaal is tegengekomen, dan stond deze ergens rond het begin van de Groenedijk, op de grens van de Vrijheid. De paal bij Nyvelt is dus iets anders. Van Buchells woorden wijzen welbeschouwd ook in een heel andere richting; hij zegt immers: „de eerste steen vanaf de stad”. Bij nalezing van diens reisberichten blijkt dat hij precies dezelfde uitdrukking gebruikt wanneer hij uitstapjes onder de rook van Parijs beschrijft en wanneer hij plaatsen in de buurt van Bremen en Fritslar aanduidt. En daar komen we inderdaad ook een paar maal een „tweede steen vanaf de stad” tegen - het zijn eenvoudig „mijlpalen”! We komen derhalve tot de conclusie dat ook langs de grote uitvalswegen van Utrecht dergelijke afstandsaanduidingen stonden. Dat is aardig, want daarover was tot nu toe niets bekend, althans niet van zo vroege datum. Er is slechts een artikel in het *Bouwkundig woordenboek* van G.C.W. Pijtak uit 1848, waaruit blijkt dat mijlpalen nog in het midden van de vorige eeuw volgens hetzelfde systeem werden geplaatst langs de uitvalswegen van grotere plaatsen, waarbij de opklimmende getallen het aantal kilometers vanaf de stad aangaven. Maar volgens welke eenheid rekenden deze stenen dan vóór de invoering van het metrieke

stelsel? Zowel rond Parijs als in Duitsland blijken ze bij Van Buchell steeds ongeveer 5 km van de stadsmuren of uit elkaar te staan. Er is maar één maat die daarmee correspondeert: het uur gaans -hoe kan het ook anders -, ofwel de „lieue” (Fra.) of „Stunde” (Du.). Onder deze namen gaat in Noordwest-Europa een waaier van oude, locale maten schuil, die afhankelijk van de geografische gesteldheid (?) variëren van ca. 4,3 tot 5,7 km. In onze contreien werd het uur gaans vanouds gelijkgesteld met 1500 Rijnlandse roeden, d.w.z. 5621 m. Maar ook met die maat komen we vanaf Nyvelt, zeg: de Loobrug, bij lange na niet in de stad. Misschien bedoelde Van Buchell slechts een zeer globale plaatsbepaling te geven en stond de paal ongeveer ter hoogte van De Meern, dat vanouds, o.a. volgens de *Geheymsschrijver* van 1759, op een uur gaans van Utrecht heette te liggen 6).

En dan Nyvelt zelf. Volgens Van Buchell is het grondig hersteld (*restauratum*), met inbegrip van zijn muren en grachten. Dat past voortreffelijk in het beeld dat nu toch wel vaste vormen begint te krijgen, namelijk dat Nyvelt in de tweede helft van de 16e eeuw een ingrijpende opknappbeurt heeft gekregen. De tekeningen (zie afb. 2) tonen ons een kasteel dat zowel in zijn globale architectuur als door allerlei bouwkundige details, zoals de Vlaamse trapgevels, „speklagen”, kruiskozijnen en ontlastingsbogen, een laat-16e eeuwse indruk maakt. Verscheidene bouwfragmenten, o.a. enkele haardstenen, bevestigen die datering. Inderdaad was van Wilhelmina van Haefthen reeds bekend dat zij Nyvelt heeft „laten repareren en vele verbeteren”. Dat zal ook wel nodig zijn geweest, want de twee voorgaande bezitters, Jan en Steven van Rossum, hadden hun belangen in Gelderland en zullen wel nooit op Nyvelt hebben gewoond. Steven, beleend in 1547, gebruikte het kasteel o.a. om er zijn vrouw, Jozina van Zuilen van de Haar, op te bergen; zij stierf in 1568. In 1573 stelde hij Nyvelt hypotheek voor een kolossale lening. De geldschieder heette Wilhelmina van Haefthen en toen Steven in 1579 in gebreke bleef mocht zij Nyvelt haar eigendom noemen. Denkelijk was het toen aan een flinke opknappbeurt toe. Drie jaar daarvoor schijnt Steven van een ander trouwens al 400 carolusgulden te hebben geleend voor „die beterschap van de huysinge ende hoffstadt van Nyvelt”. In de jaren rond 1580 moet er dus flink zijn getimmerd aan Nyvelt. Als we op Van Buchell afgaan was het werk in 1591 klaar; anders had hij het ons wel gezegd 7).

Dat de restauratie van Nyvelt inderdaad kort daarvoor zijn beslag heeft gehad, krijgt tenslotte een onverwachte bevestiging in het schrijnende lot van de slotvoogd Jacob Sanders. Van deze Sanders horen we voor het eerst in oktober 1590. Van Buchell is dan enkele maanden als secretaris in dienst bij Walraven van Brederode en heeft inmiddels schoon genoeg van het holle Haagse hofleven. Wanneer hij in zijn dagboek

5. J.A. Storm van Leeuwen, „Oude en nieuwe wegen in de ruilverkaveling van Vleuten” (deel II) in dit tijdschrift, 8 (1988) 649-659; voor een alternatieve route (door de Tolsteegpoort over het Lijnpad naar de Oude Hofstede bij Den Hommel, vervolgens langs de Oude Rijn en via de Voornse steeg alsnog naar de Groenedijk) 658. Zie ook n. 17.

6. Banpalen Amsterdam: M.G. Emeis, *Amsterdam buiten de grachten* (Amsterdam 1983) 44-48, met afbeeldingen; vgl. 16. *Diarium*, 310. - Utrechtse ban: S. Muller Fzn. (ed.), *Middelleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*, III, *Recht en rechtspraak te Utrecht in de middeleeuwen. Inleiding tot de studie der Utrechtse rechtsbronnen*. Werken OVR 3 ('s-Gravenhage 1885) 299 e.v., inz. 309; de „palen” van Utrecht worden vermeld in 1426 (*ibid.* 299, noot 7). - G.C.W. Pijtak: *Bouwkundig woordenboek* ('s-Hertogenbosch 1848) s.v. „mijlpaal”, 402-403. - Parijs: A. Vidier (ed.), „Description de Paris par Arnold van Buchel” in: *Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île-de-France* 26 (1899) 59-195, inz. 71, 74, 87, 92, 114, 137. H. Keussen, „Die drei Reisen des Utrechters Arnoldus Buchelius nach Deutschland” in: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 84 (1907) 1-102, inz. 11; 85 (1908) 43-114, inz. 49. - Uur gaans: H. Doursther, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes* (Bruxelles 1840) 209-211. „De Duitsers”, zegt Van Buchell, „berekenen de reisafstanden in stonden, d.w.z. uren” (Keussen [1907] 12). Zelf noteert hij in de marge van zijn dagboek de door hem (te voet, per wagen of aan boord) afgelegde afstanden steeds in uren gaans (*leugae*); de eenheid wisselt sterk, maar het gemiddelde lijkt ca. 5 km. - *Geheymsschrijver van staat en kerke der Vereenigde Nederlanden*, I (Utrecht - Amsterdam 1759) 199.

een notitie maakt over de wisselende krijgsplannen van prins Maurits, moet hij plotseling denken aan al die „grands signeurs de belles paroles”. Hoe loos hun woorden zijn, zo gaat hij verder, kennelijk vooruitwijzend naar wat hij te horen zou krijgen bij zijn bezoek aan Nyvelt in april 1591,

zal mij getuigen Jacob Sanders, de slotvoogd van Nyvelt, wat betreft Steven van Rossum en daarna mevrouw Van Brederode. Hij is voorwaar een oprecht man en zeer moedig, maar tegengewerkt door het lot, dat hem in dit huis slecht gezind was; hij is bovendien belast met de kinderen. Hoewel hij dikwijls heeft gevraagd om het geld dat hij heeft geïnvesteerd in het herstel („reparation”) van het huis, is hij altijd aan het lijntje gehouden met mooie woorden en grootse beloftes, voor de duur van vijf à zes jaar. Ik heb zelf een paar maal een brief geschreven namens dezelfde vrouwe en haar man, mijn heer, vol prachtige zinnen. Uiteindelijk ontving hij niets dan wind en woorden en krijgt hij niet wat hem rechtens toekomt. (p. 248-249)

Het lijkt erop dat Sanders, toen van Buchell hem het volgend voorjaar kwam opzoeken, flink zijn hart heeft gelucht. Het leert ons althans veel. Kennelijk was Sanders reeds onder Steven van Rossum slotvoogd geweest en bleef hij dat gewoon onder de Wilhelmina van Haeften. Wat was er nu precies aan de hand? Laat ons gissen. De grief van de slotvoogd gold zowel Van Rossum, als („daarna”) vrouwe Van Haeften. Men krijgt de indruk dat Sanders, met zijn hele hele hebben en houden gevlucht uit Den Bosch, al vóór 1579 is begonnen het kasteel, enigszins verwaarloosd door zijn Gelderse heren, op te knappen - hij moest er uiteindelijk in wonen. Wilhelmina van Haeften pakte de zaak vervolgens grondig aan, maar Sanders, zo stellen wij ons voor, had verzuimd zijn lening - want daar kwam het toch op neer - goed te laten vastleggen. En nu vroeg hij sinds een jaar of vijf tevergeefs zijn geïnvesteerde geld terug: Sanders had in zekere zin een gevangenis om zich heen gebouwd. Van Buchell besluit zijn dagboeknotitie van oktober 1590 dan ook met het volgende kwatrijn (p. 249):

*Wie te hove so lange verhart
Zoo dat hy cryght een grysen bart
Ende thuyt niet veel verspaert
Heeft ziel ende lijf niet wel bewaert.*

Van Buchell zou goed op zichzelf passen en nam enkele maanden later zijn ontslag bij de heer Van Brederode. Toen hij bij Sanders langsging, was hij net in Utrecht terug. Ook Van Buchell had het nodige op zijn lever. Zijn dagboek althans wil het doen voorkomen dat hij weg was gegaan „omdat mijn heer Van Brederode al te bedrieglijk was en omdat ik, gewend aan mijn vrijheid, de razende woede van anderen niet

kon verdragen” (p. 263). Er zal wat afgeroddeld zijn, die dag op Nyvelt!

De mededeling dat de ongelukkige Sandres ook nog eens was opgescheept met de kinderen („chargé des enfans”), plaatst ons voor een raadsel. Hebben Walraven en Wilhelmina werkelijk hun kinderen op Nyvelt opgeborgen? Het lijkt alles in de beste traditie van de Van Brederodes. „Ik sta er versteld van hoe koud het gemoed der grote heren jegens hun kinderen is”, zo laat Van Buchell zich ergens in zijn dagboek ontvalen. Neem bijvoorbeeld Reinoud, de vader van Walraven; die had zijn eigen kinderen „van zich verworpen, als waren het vreemden”. Het leek wel een „goddelijke vloek” die op dit huis rustte, zo had Van Buchell Walraven dikwijls horen zeggen, dat „de ouders hun kinderen van zo weinig waarde achtten dat het geslacht bijna tot de ondergang van zowel stam als goederen was geraakt”. Niet ondenkbaar dus, die „enfans” op Nyvelt. Het probleem is echter dat ons van Walraven en Wilhelmina geen nakomelingen bekend zijn (Wilhelmina's vorige huwelijk, met Nicolaas van Assendelft, was kinderloos gebleven). In een genealogie van het geslacht Van Brederode uit 1587 wordt Wilhelmina ons beschreven als een „heldin van weldadigheid en vrijgevigheid jegens de armen; zij leeft samen met haar man in 's-Gravenhage” - de strekking is duidelijk. In 1590 waren er nog steeds geen wettige nazaten en als de voortekenen niet bedrogen, dan zouden die er ook niet komen. Want precies in de dagen dat Walraven als erfgenaam van Vianen en Ameide werd beschreven, was een van de twee ooievaars die zich op de schoorsteen van hun huis in Assendelft hadden genesteld, doodgegaan, zonder jongen na te laten; de andere was daarop weggevlogen. Door Wilhelmina was dit kwade *omen* zo uitgelegd dat Walraven weliswaar zijn intrede zou doen als heer van Vianen, maar dat hij zonder opvolger zou sterven. Hetgeen geschiedde. Nu moeten we de profetische gaven van Wilhelmina niet overschatten. Toen zij in 1590 haar voorspelling deed, was zij bijna 57 jaar oud! Men vraagt zich af of Walraven niet al te veel van de natuur heeft verlangd, toen hij in 1578 de 14 jaar oudere Wilhelmina trouwde. Hoe dan ook, *wettige* kinderen kunnen het niet zijn geweest, die „enfans” op Nyvelt. Maar goed, het wemelde in de 16e eeuw van de half-adellijke bastaarden 8).

Sandres heeft zijn bezoekers natuurlijk ook rondgeleid door de tuin, die hij met zo veel zorg bijhield. Van Buchell was onder de indruk van de zeldame verscheidenheid (*raritas*) van bomen en planten - en daarvan had hij toch het nodige gezien 9). Hij zal Sandres ook wel hebben gevraagd waar zich nu precies dat verhaal van die spin en die pad had afgespeeld. Twee maanden daarvoor was een curieus bericht uit de tuinen van Nyvelt tot in Den Haag doorgedrongen; Van Buchell had het natuurlijk meteen vastgelegd in een van zijn aantekenboekjes:

7. Zo doet hij bijv. in het geval van het huis Wulven in 1592, het kasteel van Montfoort in 1598 (de tufstenen partijen schrijft hij toe aan de eerste bouwer!), en huis Voorn in 1624; resp. *Diarium*, 328, 475, en *Notae quotidianae* (zie n. 1) 18. - Wilhelmina's „verbetering” van Nyvelt wordt vermeld in een 17e-eeuws handschrift vol wetenswaardigheden over ridderhofsteden in het archief van het huis Nyvelt (RAU), inv. nr. 31 (ongefolieerd). Het overige valt af te leiden uit A.J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak*, I, *De Nederstichse leenacten (1394 1581)* ('s-Gravenhage 1956) 371; vgl. 373. - Sinds 1570 genoot Wilhelmina het vruchtgebruik van de omvangrijke nalatenschap van haar man Nicolaas van Assendelft; in 1577 eiste de laterale tak een deel zijn rechten op; in 1578 moest Wilhelmina het huis Assumburg verlaten en trouwde zij Walraven van Brederode (zie J. Craandijk, „De geschiedenis van Claes van Assendelft” in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 4e reeks, 10 (1912) 1-38, inz. 35-38). De zaak-Assendelft schijnt op meer dan één punt samen te hangen met het dossier Nyvelt.

8. Walraven over Reinoud: *Diarium*, 309. Vgl. aldaar ook het gedrag van Van Buchells volgende heer, de baron van Boxtel: na de dood van zijn eerste vrouw stuurde hij zijn zoons naar kennissen van hun moeder; zijn dochters had hij 15 jaar niet gezien - hij beantwoordde hun brieven niet eens! - A.W.E. Dek, „Genealogie der Heren van Brederode” in: *Jaarboek van het centraal bureau voor genealogie* 13 (1959) 105-146, inz. 135-136. P. Cornelisz. Bockenbergh, *Historia et genealogia Brederodiorum* (Leiden 1587) 100 en 107. - Het verhaal van de ooievaars: *Diarium*, 234-235. - H.F.K. van Nierop, „Adellijke bastaarden in de zestiende eeuw” in: *Bestuurders en geleerden*, S. Groeneveld, M.E.H.N. Mout en I. Schöffer ed. (Amsterdam - Dieren 1985) 11-22.

Een woedende spin had met haar angel (!) een pad gestoken, omdat deze haar web had vernield. De pad zwol meteen op en liep naar een of ander plantje, wellicht salie 10). Nadat 'ie daarvan een beetje had gegeten, ging de zwelling weg. Vervolgens ging hij naar de spin terug, belaagde haar, zwol op door de steek en nam zijn middeltje van de plant, net zolang totdat hij deze zonder het te merken had ontworteld en hij tenslotte, toen hij tevergeefs zijn medicijn kwam halen, uiteenspatte. (p. 262)

Men vraagt zich af wat Wilhelmina van Haefthen dáárin wel niet moet hebben gelezen! Van Buchell nam het nuchter op in het rariteitenkabinet dat zijn dagboek voor hem was. Het staat vol van wonderbaarlijke natuurverschijnselen, rijke bevallingen, heksenverhalen, merkwaardige voorvallen rond executies en bizarre stukjes volksgeloof. Alle denkbare grillen der natuur worden zorgvuldig vastgelegd, steeds voorzien van ernstige beschouwingen omtrent hun geloofwaardigheid. Er zijn weinig Nederlandse geschriften waarin het gespleten karakter van de 16e eeuw zo duidelijk naar voren treedt als in het dagboek van Aernout van Buchell. Die gespletenheid bestaat natuurlijk alleen door de schema's die wij aan het veelvormige verleden opleggen: wij stellen de „wrede”, „bijgelovige” en „bizarre” middeleeuwen nu eenmaal graag tegenover de nieuwe tijd, die we laten aanvangen met de wederopleving van de belangstelling voor de klassieke oudheid en de opkomst van het kritische wetenschapsmodel - in deze noordelijke streken begint dat alles pas goed in de loop van de 16e eeuw. Voor Van Buchell bestond dit onderscheid natuurlijk niet; hij deelde de veelzijdige belangstelling van zijn tijd en registreerde wat hem opmerkelijk voorkwam. Voor ons echter is het, na die uiteengespatte pad, bepaald een frisse gewaarwording om Van Buchell en zijn metgezel als dartele kinderen van de Renaissance over onze Woerd te zien struinen en de wetenschappelijke neerslag daarvan in zijn dagboek te lezen.

Op de Hoge Woerd

Zoals we zagen was Van Buchell niet alleen naar De Meern gekomen; hij liet zich vergezellen door zijn boezemvriend Jan de Witt. Ze hadden veel gemeen, die twee. Jan de Witt was omstreeks 1566 geboren als zoon van Steven de Witt, een telg uit een aanzienlijk riddergeslacht, vanouds belevend met een klein goed in Wulven bij Houten. Hij had Van Buchell leren kennen in 1579, toen zij beiden de vijfde klasse van de Hieronymusschool bezochten. Hij was hem in juni 1583 gevolgd naar de Leidse letterenfakulteit en later vinden we hem in Aernouts voetspoor aan de universiteit van Douai en kortstondig ook in Parijs. Maar pas in de ledige jaren 1589 - 1592 schijnt de vriendschap hecht te zijn geworden. Ze trek-

ken dan voortdurend samen op, drinken met gemeenschappelijke vrienden, verblijven samen op het Wulvense landgoed van De Wit, logeren een paar dagen in Loenen, waar zij tijdens het dorpsfeest kennismaken met „de boerenmeisjes en het gevaarlijke gezelschap van de drankzuchtige landlieden”, zij bezoeken de stadsbibliotheek in het koor van de Janskerk (waar het krielt van de boekwormen), bezichtigen het werk van Amsterdamse schilders, én zij gaan natuurlijk meermaals op zoek naar Romeinse oudheden in de omgeving van Utrecht. Nadat Van Buchell in 1593 eindelijk een maatschappelijke positie had verworven, schijnt de omgang minder te zijn geworden. En ook De Witt ging geleidelijk eigen wegen; hij verbleef veel in het buitenland, na 1610 zelfs permanent tot aan zijn dood in 1622. Al die tijd onderhielden de vrienden een regelmatige correspondentie; zij geeft ons een aardig beeld van hun interesses. Van Buchell moest De Witt vooral op de hoogte houden van de verrichtingen van Utrechtse schilders en etsers als Bloemaert en Van de Passe, goede kennissen van beiden. Omgekeerd stuurde De Witt af en toe een bundeltje aantekeningen en schetsen van bijzonderheden in deze of gene stad; Romeinse oudheden waren bij zijn vriend

3. Tekening van een versierde scherf *terra sigillata* in het dagboek van Arend van Buchell, gevonden in Nijmegen. *Terra sigillata* is de naam voor het karakteristieke Romeinse aardewerk met reliëfversiering en fijne, rode deklaag; het werd oorspronkelijk geproduceerd in Italië en Zuid-Frankrijk. Dit exemplaar komt uit La Graufesenque bij Millau en is vervaardigd omstreeks 80-90 na Chr.. Van Buchell had de scherf gekregen van zijn vriend Jan de Witt, twee maanden voor hun gezamenlijke bezoek aan de Hoge Woerd. Hij was er erg mee in zijn sas, „vooral omdat er gladiatoren in oude wapenrusting op staan afgebeeld”.

(Universiteitsbibliotheek Utrecht, hs. 798, dl. II, fol. 134v)

9. Bijvoorbeeld de prachtige rozentuin van Thomas Hurnius, kanunnik van St. Pieter: *Diarium*, 221-222, natuurlijk met botanische observaties; andere geleerde notities over planten en vruchten: 217-218, 320, 396. Volgens de korte „Autobiografie van Arnoldus Buchellius”, M.P. Smisjaert ed. in: *De Navorscher* 46 (1896) 418-420, inz. 419, gaf Van Buchell een „beschrijving van planten, vruchten, kruiden enz.” aan Chrispijn van de Passe de jonge t.b.v. diens beroemde *Hortus floridus* van 1614. Tekenend voor de belangstelling van Van Buchell is het feit dat hij van zijn diner met Marnix van Sint Aldegonde ten huize van Walraven van Brederode, als voornaamste bijzonderheid aantekent dat hun hoge gast dat jaar in zijn tuin te Souburg 20 pond worteltjes en 50 pond pompoenen heeft verbouwd. Het gesprek met de voormalige rechterhand van Willem van Oranje leerde hem bovendien „dat men droge en zandige grond met zware, vette mest moet verrijken, zoals koemest, kleiige grond daarentegen met lichte mest die rijk is aan stro, zoals paardemest” (*Diarium*, 242).

10. Dit is klaarblijkelijk een gissing van Van Buchell zelf. De veelzijdige ge-neeskrachtige werking van salie werd al vanaf de oudheid uitbundig ge-roemd. Het gezaghebbende *Cruidboek* van Rembert Dodoens (Antwerpen 1554), waarmee deze zich volgens Van Buchell onsterfelijk had gemaakt (*Diarium*, 81-82), leert: „Savie [= salie] es oock goet op die wonden gheleyt, ende op die beten van den fenijnghen [= giftige] ghedierten, want zy gheeneest ende suyvert die selve” (ccclxxvii). De tweede editie, *Herbarius oft cruidboek* (Leiden 1608), noemt in het bijzonder de steken van giftige vissen, zoals „pietermannekens” en de „pijlstee” (503). „Het gemeyn volck geloofst vastelijck dat den genen die drij bladeren savie [=salie] met saut ingenomen heeft, dien gantschen dach van geen vergift beschadicht en can wor-den” (504). Wilde salie in het bijzonder is dienstig tegen alle denkbare in- en uitwendige kwetsuren en „om alle geswollen te ondoen ende te verdrijven” (505). *Den herbarius in Dyetsche* (Antwerpen ca. 1500), ed. facs. L.J. Van-dewiele, *Opera pharmaceutica rariora* 9 (Gent 1974), zegt in het algemeen: „Den sap der savie is goet tegen feninige beten” (cap. cxl). Van Buchells vermoeden stoelde dus op een lange traditie van overgeleverde wijsheid.

natuurlijk favoriet. Soms wist hij de hand op iets te leggen en schonk hij Van Buchell dit. Bijzonder ingenomen was deze bijvoorbeeld met een scherf *terra sigillata* uit Nijmegen, waarop gladiatoren stonden afgebeeld (zie afb. 3) 11).

Rond 1590, toen de vriendschap het hechtst was, waren Van Buchell en De Witt erg bezig met de vraag naar de ouderdom van de stad Utrecht, zulks in samenhang met de Romeinse oudheden die vanouds langs de Kromme en Oude Rijn werden gevonden. Überhaupt zien we in deze jaren alom een plotselinge opleving van de belangstelling voor het Romeinse en Bataafse verleden van Holland en Utrecht. Een eerste golf had zich al omstreeks 1520 voorgedaan. Aan het eind van de 15e eeuw waren de belangrijkste bronnen voor de Romeinse geschiedenis van ons land: de werken van Caesar, Plinius en Tacitus, in druk verschenen. Juist in de jaren rond 1500 was bij Katwijk de befaamde Brittenburg voor het eerst uit zee opgedoken en werden de eerste Romeinse inscripties uit vaderlandse bodem bekend. In 1515 barstte tussen enkele Nederlandse geleerden een polemiek los over de vraag waar *Batavia*, het eiland der Bataven, had gelegen: in de Betuwe, d.w.z. in Gelderland, of in Holland? De kwestie was niet zonder belang, want de Bataven, zo meende men met name uit Tacitus te kunnen opmaken, waren vanouds op voet van gelijkheid met de Romeinen verbonden geweest en krijgen ook bij andere klassieke auteurs niets dan lof toegezwaard. De voornaamste pleitbezorger voor Holland was Cornelius Aurelius (ca. 1460-1531), wiens *Divisiiekroniek* met enkele aanpassingen tot in de vorige eeuw (!) als schoolboek in gebruik bleef. In 1586 werden Aurelius' strijdschriften in druk uitgegeven. Dat had een achtergrond. Holland leidde in die jaren de Opstand tegen Spanje en zocht naar historische precedentes voor de pas bevochten onafhankelijkheid. Het lag voor de hand dat men graag op de Bataven terugkeek als vrije en onverveerde voorvaders; waren dezen niet zelf ooit in opstand gekomen tegen de Romeinse overheersing? Juist aan het eind van de 16e eeuw ook maakten de klassieke studiën aan de jonge Leidse universiteit een ongekende bloeiperiode door. Van heinde en ver trokken jongelieden als Van Buchell derwaarts om Justus Lipsius te horen over de Romeinse geschiedenis en oudheden. Er verschenen talrijke, later beroemd geworden edities van antieke auteurs en inscripties, o.a. bij de vermaarde Christoffer Plantijn.

Toch is er te midden van deze hausse heel bepaald één boek aan te wijzen dat de stoot lijkt te hebben gegeven tot de onderzoekingen van Van Buchell en De Witt in de omgeving van Utrecht. Precies in het jaar waarin Van Buchell, dronken van alle oudheden, uit Italië terugkeerde (1588), verscheen in Leiden postuum de *Batavia* van Hadrianus Junius, alias Adriaen de Jonghe (1511-1575); hij gold als de meest geleerde Nederlander na Erasmus. Junius bood als eerste een compleet overzicht van de toen beschikbare bronnen voor de kennis van Nederland in de Romeinse tijd - een genre was geboren. Tot in het begin van deze eeuw gingen al deze verhandelingen voornamelijk over rivierlopen en plaatsnamen; zo ook de *Batavia*. Junius bracht alles bij elkaar: klassieke teksten, middel-

eeuwse tradities en recente hypothesen van geleerden, al laat de kritische zifting bij hem soms nog veel te wensen over. Zo vinden we onder het hoofdstukje over Utrecht allerlei ernstige gissingen omtrent de identiteit van de Romein Antonius, die volgens een oude fabel de stad zou hebben gesticht. Maar over de herkomst van de naam Utrecht had Junius een aantal zinnige opmerkingen te maken. Voor een deel was dat de vrucht van eigen onderzoek - tekenend voor de nieuwe tijd. Zo wees hij er als eerste op dat Wiltenburg, door voorgangers verbonden met *Utraiectum*, niet in Utrecht, maar bij Vechten lag, op een heuvel aan een verlande Rijnloop, een paar mijl bovenloops van Utrecht; aardewerk en munten lagen er voor het oprapen, zo had hij zelf geconstateerd. Inderdaad liggen op die plaats de resten van het Romeinse castellum *Fectio* 12).

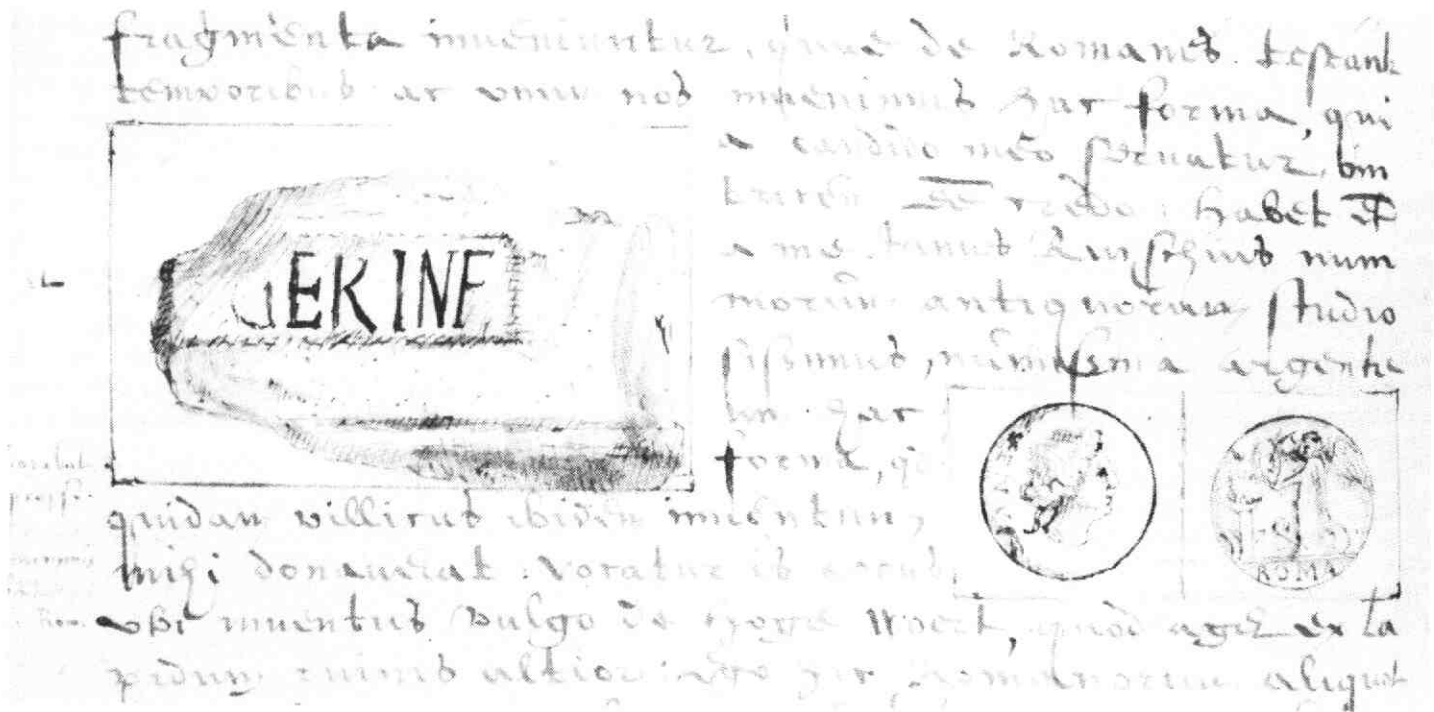
Hoogstwaarschijnlijk hebben we met deze passage uit Junius' *Batavia* de directe aanleiding tot de onderzoekingen van Van Buchell en De Witt in de omgeving van Utrecht te pakken. Het landgoed te Wulven, waar wij de twee al zagen verblijven, lag op een steenworp afstand van bedoelde vindplaats. En inderdaad trekken Van Buchell en De Witt op 3 oktober 1589 er op uit om in Vechten hun geluk te beproeven. Ze horen berichten over rijke vondsten in het verleden, naast de bekende verhalen over ondergrondse gewelven - toen al. En ze komen niet met lege handen thuis: van een schapenhoedertje weten ze voor een klein bedrag een gouden munt af te troggelen. In de jaren daarop blijft Van Buchell gespist op Romeinse oudheden uit Nederlandse bodem. Ook tijdens zijn betrekking bij Walraven van Brederode gaat hij door met verzamelen. In december 1590 weet hij beslag te leggen op enkele Romeinse mantelspelden, onlangs gevonden in Woerden; twee maanden later stuurt De Witt hem de fraaie scherf met gladiatoren van afb. 3. Dat de twee vrienden onverminderd bezig blijven met het Romeinse verleden van hun geboorteplaats, blijkt wel uit een brief geschreven door Van Buchell vanuit Den Haag op 26 februari 1591. Het schijnt dat De Witt hem had gevraagd naar zijn mening over de oorsprong van Utrecht. „Ik twijfel er niet aan”, antwoordt Van Buchell zijn vriend, „dat daar aan de oever van de Rijn een Romeinse sterkte heeft gestaan. (...) Wij hebben immers zelf niet ver van de stad onmiskenbare sporen van oude Romeinse ruïnes gezien” - een verwijzing naar hun bezoek aan Vechten in 1589. Vervolgens geeft Van Buchell zijn persoonlijke mening over de kwestie rond *Traiectum*, Wiltenburg en Antonius. Op bijna alle punten verschilt hij van mening met Hadrianus Junius, maar voor een „betere en meer geleerde” uitzetting verwijst hij De Witt aan het eind van zijn brief toch naar diens *Batavia* - de jonge Buchelius onderschatte zichzelf.

Twee weken na deze briefwisseling stapt Van Buchell op bij Van Brederode. Na wat oponthoud keert hij op 9 april als vrij man in Utrecht terug. Vijf dagen later staat hij samen met De Witt op de Hoge Woerd. Hier volgt het tweede deel van zijn dagboeknotitie over 14 april 1591:

Niet ver hiervandaan [Nyvelt], bij het dorp De Meern, op een heuvel bij de herenweg (waar een kruis herinnert aan de

11. Diarium, index s.v. „Wittius”; Hulshof en Breuning (zie n. 1); J.J.B.M.M. Sterk, „Johannes de Witt Stevenszoon” in: *Jaarboek Oud Utrecht* (1974) 108-162. Voor het familiegoed van De Witt: Maris, (zie n. 7) nr. 142.

12. W.H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw* ('s-Gravenhage 1917) 21-23 (over Junius) en hfdst. 2, „De Romeinse tijd”, 56-86. I. Schöffer, „The Batavian myth during the sixteenth and seventeenth centuries” in: *Britain and the Netherlands, V, Some political mythologies. Papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference*, J.S. Bromley en E.H. Kossmann ed. (Den Haag 1975) 78-101, inz. 80-89. - Junius over Utrecht: *Batavia* (Leiden 1588) 126-131. Over (*Ul*-)*traiectum*, Wiltenburg en Antonius: E.J. Haslinghuis, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, II, *De provincie Utrecht*, eerste stuk, *De Gemeente Utrecht*, eerste aflevering ('s-Gravenhage 1956) 1-2.

4. Uitsnede uit het dagboek van Aernout van Buchell. Afgebeeld is het middendeel van de notitie over 14 april 1591, over de vondsten op de „Hoge Woert” (links onder de munt te lezen). Het dakpanfragment met incompleet stempel [EX]GERINF is wijnrood ingekleurd; de munt, waarvan voor- en keerzijde zijn getekend, blauw-groen. Vgl. afb. 5 en 6. (Universiteitsbibliotheek Utrecht, hs. 798, dl. II, fol. 136v)

dood van een voornaam heer), worden veel fragmenten van stenen gevonden, die wijzen op de Romeinse tijd. Wij hebben er een gevonden van deze vorm [er volgt de schets van afb. 4], die wordt bewaard door mijn vriend De Witt; ik geloof dat het een bolle dakpan is. Johan Ruysch, die zich bijzonder bezighoudt met antieke munten, heeft van mij ook nog een zilveren munt, die mij door een boer is geschonken als zijnde daar gevonden. De plaats waar hij is gevonden, heet in de volksmond de Hoge Woerd, omdat het terrein door de steenbrokken hoger ligt. Ik twijfel er niet aan dat hier een of ander Romeins bouwwerk aan de oever van de Rijn heeft gestaan 13).

Het is werkelijk een kostelijk genoegen om deze passage in het origineel te zien (zie afb 4): de „hoge Woert” springt eruit, ingeklemd tussen de twee liefdevol ingekleurde schetsjes. De suggestie van een intiem contact, over vier eeuwen heen, wordt nog versterkt door het feit dat Van Buchells vondsten terstond een sensatie van herkenning teweegbrengen.

De „steen” die Jan de Witt in bewaring had gekregen, is kennelijk een fragment van een *imbrex*: een ongeveer 35 cm lange, halfronde dakpan, waarmee de naad tussen de opstaande randen van twee platte pannen werd afgedekt. Misschien was dit exemplaar wat te hard gebakken, want Van Buchell heeft zijn tekening paars-rood ingekleurd. De betekenis van het fragment lag natuurlijk in het stempel. Van Buchell kende het verschijnsel van stempels in baksteen al

vanaf zijn (vergeefse) bezoek aan de Brittenburg in 1583; in een nabijgelegen herberg waren hem toen „ronde stenen, beschreven met legioensnamen” getoond. Met het Meernse stempel wist hij kennelijk geen raad. Voor ons is het echter meteen herkenbaar als een product van de grote pannenbakkerij bij Berg en Dal, waar vanaf het midden van de 2e eeuw dakpannen en tegels werden geproduceerd ten behoeve van de grensforten in de provincie Neder-Germarië. De complete tekst van dit overbekende stempel luidt: *EX(ercitus) GER(maniae) INF(erioris)*, ofwel „het leger van Neder-Germarië”. In zijn vele varianten is het bij tientallen op de Hoge Woerd gevonden. De Historische Vereniging bezit een gaaf exemplaar van hetzelfde type in de voormalige collectie van Ds. W.J.A. van het Einde (zie afb. 5) 14).

Romeinse munten werden door oudheidminnaars sinds de 16e eeuw hartstochtelijk verzameld; in het Nederlands gingen ze al gauw „medallien” heten. Ook Van Buchell legde een kabinet aan, dat hij door eigen vondsten, ruil en aankoop gedurig trachtte te verrijken. We zagen al hoe hij het schapenhoedertje te Vechten een gouden *aureus* afhandig maakte - *dacht* hij. In werkelijkheid was Van Buchell zelf de bedroegene, want het randschrift in zijn dagboek wijst uit dat het om een geelkoperen *dupondius* gaat - het schapenhoedertje zal hem tevoren wel flink hebben opgepoetst! In De Meern had Van Buchell meer geluk: een landman schonk hem een zilveren munt, die op de Hoge Woerd gevonden zou zijn. Maar hij

13. *Diarium*, 266. - Bezoek aan Vechten: *ibid.* 215. Zie onlangs C.A. Kalee, „Vier eeuwen verzamelen in Vechten” in: idem en W.J. van Tent (ed.), *Van speerpunt tot kanonschot. Romeinse en Franse troepen in Midden Nederland* (Leiden 1991) 12-19, inz. 12 en 13. Helaas ontbreken in dit overzicht de vondst van een dakpanstempel van de *LEG(10) XXII PR(imigenia)* door Jan de Witt en de notitie over Van Buchells tweede bezoek aan Vechten, resp. april en mei 1595: *Diarium*, 386, 387 (met voortreffelijke tekeningen van twee munten). - Woerden: *ibid.* 255. - Brief aan De Witt: universiteits-bibliotheek Utrecht, hs. 836, fo. 121-124, inz. 122v en 124.

14. Bezoek aan Brittenburg: *Diarium*, 85. De resten waren op dat moment niet zichtbaar. De „ronde stenen” zijn klaarblijkelijk hypocausttegels. - J.H. Holwerda en W.C. Braat, *De Holdeurn bij Berg en Dal. Centrum van pannenbakkerij en aardewerkindustrie in den Romeinischen tijd*. Oudheidkundige mededeelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, n.r. 26, supplement (Leiden 1946) pl. XXVIII, inz. 1a-d.

5. Dakpanstempel van de *EX(ercitus) GER(maniae) INF(erioris)*, ofwel het „leger van Neder-Germanië”, waartoe de zuidelijke helft van ons land in de Romeinse tijd behoorde. Dakpannen met dit stempel werden vanaf de tweede helft van de 2e eeuw in een centrale fabriek bij Berg en Dal geproduceerd; het stempel is bij tientallen op de Hoge Woerd gevonden. (Historische Vereniging, voormalige collectie Van 't Einde)

kon er weinig mee aanvangen; er viel geen van de bekende keizerskoppen op te herkennen en het randschrift was nogal afgesleten, zo klaagt Van Buchell in een latere notitie in de marge. Hij gaf de munt dus ter bestudering aan zijn stiefbroer Johan Ruysch, met wie hij van kindsbeen een hechte vriendschap onderhield; deze gold kennelijk als een expert op het gebied van Romeinse munten. Met hulp van anderen wist Van Buchell het geldstuk uiteindelijk toch gedetermineerd te krijgen, want in zijn postume levenswerk van 1643 staat de munt correct beschreven als een *quinarius* (= halve *denarius*) uitgegeven op naam van een telg uit het geslacht Egnatuleius (zie afb. 6). De munt stamt dus nog uit de periode van de republiek, toen de muntslag in Rome plaats vond op naam van jaarlijks gekozen muntmeesters en andere magistraten (ca. 289 - 27 v. Chr.). Onze man Caius Egnatuleius deed zijn emissie als *quaestor* (financiële magistraat van Rome) en wel omstreeks 97 v. Chr. Van Buchells exemplaar had dus minstens anderhalve eeuw gecirculeerd voordat het op de Hoge Woerd belandde, want de Romeinse bezetting begint pas tegen 50 na Chr. - geen wonder dus dat het zachte zilver nogal afgesleten was. Ondertussen zal het sommigen misschien verbazen dat Van Buchell zo makkelijk afstand deed van zijn vondsten van de Hoge Woerd. Een latere notitie in de marge van het dagboek stelt ons echter gerust: „Steen en munt berusten bij mij” 15).

Welke conclusies trok Van Buchell nu uit zijn vondsten en waarnemingen in de omgeving van Utrecht? Wat de Hoge Woerd betreft is hij ondubbelzinnig; in zijn uitgave van Beka en Heda zegt hij het nog duidelijker dan in zijn dagboek: „Het is een tamelijk hoog gelegen terrein, omtrent de oever van de Oude Rijn. Ooit heeft daar een Romeinse versterking gestaan; dat blijkt wel uit de hoogteligging, veroorzaakt door de bouwvallen, alsmede uit munten, stenen en aardewerkfragmenten, die daar in groot aantal gevonden zijn”. Na zijn bezoeken aan Vechten en De Meern was Van Buchell er van overtuigd dat ook in Utrecht zo'n Romeinse versterking moest hebben gestaan. In dit verband citeerde hij graag enkele 4e-eeuwse bronnen die spreken van het herstel van de gordel van Romeinse sterkten langs de Rijn. „Dat waren geen stadjes of volksplantingen met stadsrecht”, zo schrijft hij De Witt in februari 1591, „maar eenvoudig versterkingen tegen vijande-

lijke invallen”. Wanneer Van Buchell ongeveer een jaar later een korte geschiedenis van zijn geboortestad aan zijn dagboek toevoegt, dan tekent hij op de eerste bladzijde een kaartje van ons land aan het begin van de jaartelling - het eerste in zijn soort (zie afb. 7). De Romeinse *limes* door Midden-Nederland is hierop direct herkenbaar als een reeks van forten langs de toenmalige hoofdstroom van de Rijn; ook de Hoge Woerd krijgt een stip.

Met deze voorstelling van zaken was Van Buchell zijn tijd vër vooruit. Onze 16e- en 17e-eeuwse geschiedschrijvers lieten zich stuk voor stuk benevelen door het „aloude bondgenootschap” tussen Romeinen en Bataven, waarvan Tacitus spreekt en dat na de opstand der Bataven in 69 na Chr. weer zou zijn hersteld. Zo had Cornelius Aurelius een in 1502 bij Leiden gevonden inscriptie waarin sprake is van het herstel van een wapenarsenaal op last van de keizer, opgevat als een treffend bewijs van de vriendschap van de Romeinen voor het Bataafse broedervolk. Junius had *Batavia* ruim opgevat als een min of meer zelfstandig gebied, ingevat door Waal en Gelderse IJssel en gelegen tussen het vrije Germanië en het Romeinse Gallië. Hugo de Groot zou daar in het begin van de 17e eeuw zijn historische staatsleer op bouwen: *Batavia*-Holland had zijn souvereiniteit nooit aan enige vreemde mogendheid verkwanseld. Misschien was het voor Van Buchell als Utrechter makkelijker om aan de bedwelmung van de Bataafse mythe te ontkomen en te zien dat de bisschopsstad altijd aan Rome onderworpen was geweest. *Batavia* maakte deel uit van het Romeinse rijk en de grens van dat rijk liep langs de Rijn. In de legerkampen rond Utrecht, zo concludeert hij na zijn bezoek aan Vechten in 1589, leefden ooit „Romeinse soldaten, die daar waren gelegerd om de oever van de Rijn te verdedigen tegen de barbaren”. Wat jammer dat Van Buchell nooit tot publicatie van zijn inzichten is gekomen - zij zouden baanbrekend zijn geweest 16).

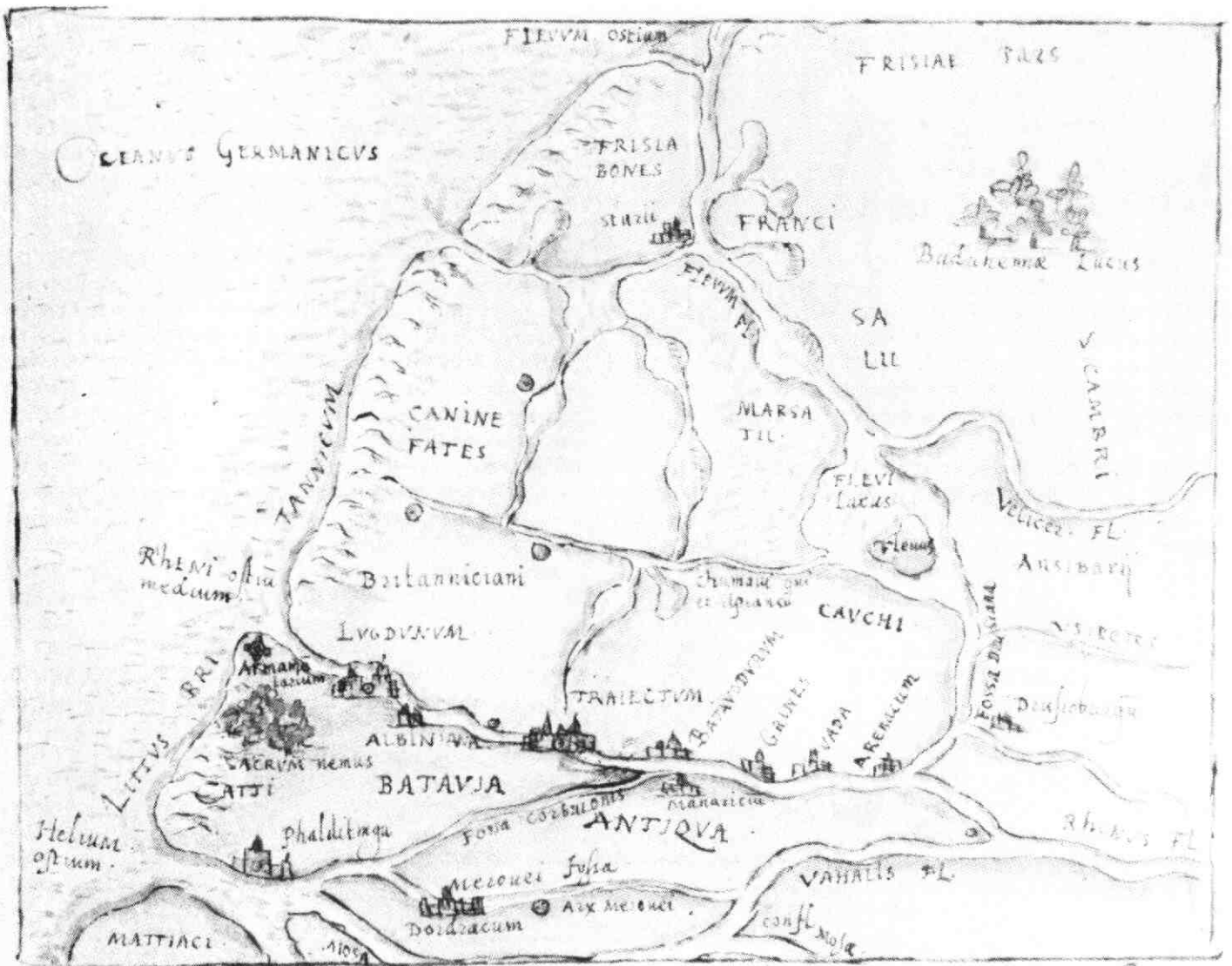
Van Buchell situeert de Hoge Woerd aan de „Herenweg”. Zoals we zagen duikt deze naam op meerdere plaatsen langs

6. Zo moet de munt van Van Buchell er in goede staat uit hebben gezien: een *quinarius* geslagen op naam van de *quaestor* Caius Egnatuleius omstreeks 97 v. Chr.. Voorzijde: gelauwerde kop van Apollo, C.EGNATULEI.C.F. Q; keerzijde: Victoria die een schild beschrijft dat aan een trofee is gehecht, Q en ROMA. (Naar: M.H. Crawford, *Roman republican coinage* [1974] II, pl. XLIII, nr. 4)

15. Het koperen „goudstuk”: Kallee (zie n. 13) 12 met n. 3. - Munt Egnatuleius: J. de Beka en W. Heda, *De episcopis Ultrajectinis*, A. Buchelius ed. (Utrecht 1643) Heda, 7, aant. c, met afbeelding. M.H. Crawford, *Roman republican coinage* (2 dln., Cambridge 1974) I, 332, nr. 333, en II, pl. XLIII, nr. 4.

16. Citaten resp.: *De episcopis Ultrajectinis* (zie n. 15) Heda, 229, aant. h; brief aan De Witt (zie n. 13) 123v; *Diarium*, 215. - Bataafse mythe: zie n. 12. - Inscriptie: Cornelius Aurelius, *Batavia sive de antiquo . . . situ, descriptione & laudibus*, B. Vulcanius ed. (Leiden 1586) 34-35.

7. Nederland in de Romeinse tijd volgens Aernout van Buchell. Tekening op de eerste bladzijde van de beschrijving van Utrecht waarmee zijn dagboek begint. De schets toont ons de toen gangbare localisaties van Romeinse rivier-, plaats- en volksnamen zoals deze overgeleverd waren in de antieke bronnen; duidelijk herkenbaar zijn o.a. *Caninefates* en *Batavia*. Bijna alle namen zijn fout geplaatst; zo werd *Lugdunum* tot het eind van de vorige eeuw abusievelijk geïdentificeerd met Leiden. Amsterdam, Haarlem en Alkmaar krijgen ook een stip: ondenkbaar dat die plaatsen in de Romeinse tijd niet reeds bestonden. Opmerkelijk zijn *Grinnes* = Rhenen, *Vada* = Wageningen en *Arenacum* = Arnhem; het bracht Van Buchell tot de opvatting dat de Romeinse versterkingen op beide oevers van de Rijn hadden gelegen. Inderdaad tekent hij het *castellum* van De Meern met een stip ten noorden van de rivier; kennelijk hield Van Buchell de Leidse Rijn voor de oude loop van de rivier.

(Universiteitsbibliotheek Utrecht, hs. 798, dl. I, fol. 4)

de Goudse route tussen Utrecht en De Meern op. Blijkens het kaartje van afb. 8 werd ook het gedeelte tussen de Groenedijk en de Zandweg (tegenwoordig gevormd door het noordelijke deel van de Castellumlaan en de Woerdlaan) wel „den heeren wech” genoemd. Kennelijk heeft Van Buchell dit gedeelte op et oog, wanneer hij de vindplaats aanduidt. Want zoals dezelfde afbeelding toont, stond hier het kruis dat hij als een nadere plaatsbepaling noemt. Dat kruis zou herinneren aan de dood van een „voornaam persoon” of „prins” (*princeps*). Het lijkt erop dat Van Buchell op het moment dat hij deze zin in zijn dagboek neerschreef, niet wist voor wie het kruis was op-

gericht; uit het monument zelf was dat kennelijk niet op te maken. Na het schrijven van de geciteerde passage („Niet ver . . . heeft gestaan”) heeft Van Buchell zijn pen neergelegd en is hij schijnbaar gaan nazoeken om welk persoon het zou kunnen gaan. Want na de beschrijving van zijn vondsten komt Van Buchell op het kruis terug en gaat hij in een wat donkerder kleur inkt verder: „Hier, op de plaats waar een stenen kruis te zien is, werd bisschop Willem van Mechelen gedood in een gevecht tegen de Hollanders”. Het verhaal van de onfortuinlijke bisschop, die in 1301 sneuvelde tegen een monsterverbond van Hollandse en Stichtse edelen en de stad Utrecht,

17. „Herenweg” is vertaald uit Van Buchells *via militaris*. Hij lijkt even alsof hij in de oude valkuil van „heer-” ofwel „legerweg” is gevallen; deze heeft er o.a. toe geleid dat de Groenedijk/Herenweg tot voor kort vrij algemeen als een oude Romeinse weg tussen de Hoge Woerd en Utrecht werd opgevat. Maar ik geef onze geleerde het voordeel van de twijfel en vat *militaris* op als bijvoeglijk naamwoord van *miles* („soldaat”) in de bijzondere betekenis van „ridder”. De term zou dan kunnen verwijzen naar de „riddersmannen” die aanvankelijk met de schouw van de openbare herenwegen waren belast (vandaar ook „ridderschouw”). Zie Storm

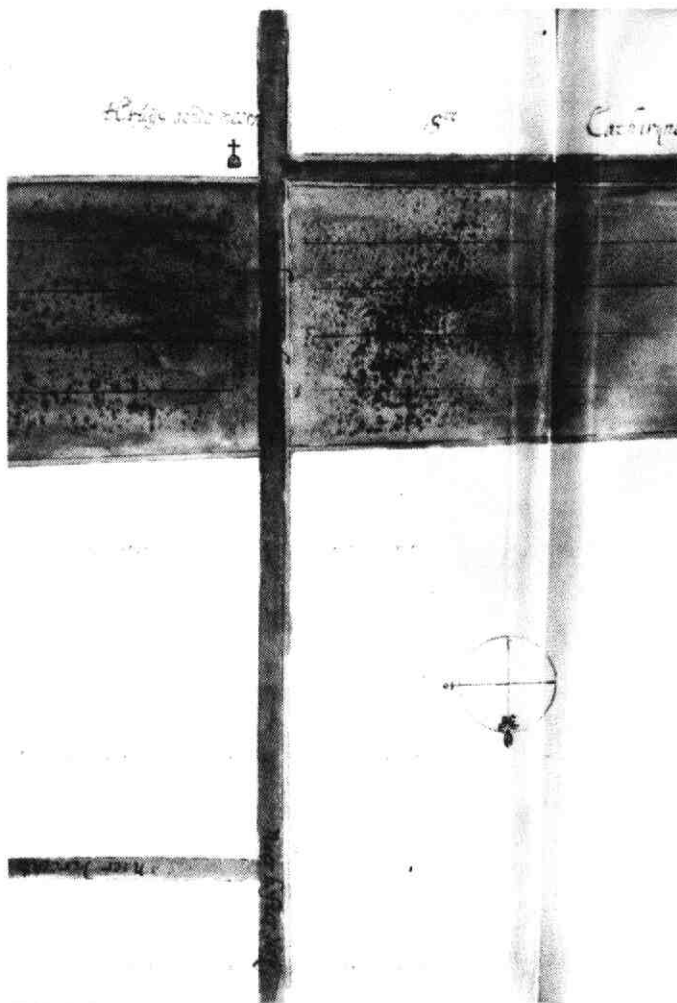

viel in allerlei versies te lezen in laat-middeleeuwse kronieken. Over de precieze plaats van het kruis, over de tijd en achtergronden van zijn oprichting, over de „kruisakkers” en wat dies meer zij, is inmiddels zo veel aardig materiaal beschikbaar, dat wij dit verder laten rusten voor een volgend nummer 17).

Het is te betreuren dat Van Buchell niet wat meer bekendheid heeft gegeven aan zijn vondsten en waarnemingen op de Hoge Woerd. Dat er überhaupt iets verscheen, hebben we te danken aan zijn vriend Gijsbert Lapp van Waveren, die na de dood van Van Buchell eindelijk het steeds weer bijgewerkte manuscript van *Over de Utrechtse bisschoppen* persklaar kon maken. Het is niet veel wat we daar over diens Romeinse vondsten lezen, weggestopt in enkele verspreide kanttekeningen bij Beka en Heda. Die paar korte notities leren ons wel dat Van Buchell tot op het laatst is doorgegaan met het regi-streren van vondsten in Vechten en De Meern - en als het even kon, lijfde hij ze bij zijn verzameling in. Blijkens zijn latere dagboek bleef hij een hartstochtelijk verzamelaar van Romeinse munten; nog in april 1641, een paar maanden voor zijn dood, noteert hij enkele aanwinsten, o.a. uit Vechten, en wisselt hij numismatische gegevens uit met het fenomeen Anna Maria van Schuurman. En dan is er, bij wijze van toegift, ook nog een berichtje uit De Meern; aan het eind van maart 1639 noteert Van Buchell met trillende hand in een curieus mengsel van Nederlands en Latijn: „Op de Hogewoert gevonden eenige fundamentum van gebautselen van duyfsteen, oock eenige steenen *cum inscriptione* [= met de inscriptie] EX GER INF, oeck medaillien van silver, *ut mihi narrabat dominus Lappius* [zoals heer Lapp mij vertelde]”. De aanleiding tot deze vondsten, die hem door Lapp van Waveren werden gerapporteerd - zelf trok Van Buchell er reeds lang niet meer op uit -, laat zich raden. Men was uit op de tufsteen die hier in grote hoeveelheden te vinden was; deze „duyfsteen” werd vermalen tot tras, die men gebruikte om metselspecie watervast te maken. Doorgaans haalde men de tufsteen uit Duitsland, maar de aanvoer was in de 17e eeuw regelmatig gestremd door oorlogsomstandigheden. De nijvere Nederlanders hebben toen in eigen land een goed alternatief gevonden in de muurresten van de Romeinse *castella*; in korte tijd zijn deze overal tot op de fundamenten weggebroken en daarbij werd blijkbaar het nodige gevonden. Na Van Buchell wordt het stil rond de Hoge Woerd; Vechten was en bleef, althans binnen de provincie Utrecht, de Romeinse vindplaats *par excellence*. Pas twee eeuwen later horen we weer berichten over graverijen en vondsten in De Meern 18).

Ik draag dit artikel op aan Dick Gravendeel. Nu het tijdschrift dat hij vanaf de wieg heeft grootgebracht, op eigen benen is komen te staan, kan ik slechts de hoop uitspreken dat het nog een lang leven beschoren mag zijn. Bij mijn onderzoek op het Rijksarchief en de Universiteitsbibliotheek heb ik gemerkt dat ons blad daar hoog aangeschreven staat. Die eer komt in de eerste plaats Dick Gravendeel toe. Bij het schrijven van mijn verhaal heb ik trouwens meer dan eens aan hem moeten denken; er zijn wel wat oppervlakkige overeenkomsten tussen hem en onze Van Buchell. Beiden hebben zij pas na terugtreden uit hun eigenlijke professie hun ware roeping gevonden. Gravendeels belangstelling is aanvankelijk door de

Woerd opgewekt en hij heeft zijn onderzoekingen op Nyvelt beëindigd. Maar er zijn ook verschillen. Ik denk alleen al aan de ruwweg 300 pagina's die Gravendeel tussen alle bedrijven in dit tijdschrift schreef. Ik denk ook aan het feit dat er in Utrecht zoiets is als een Bucheliusstraat. Maar gelukkig krijgt de gemeente Vleuten - De Meern nog ruimschoots de gelegenheid om dit verschil goed te maken.

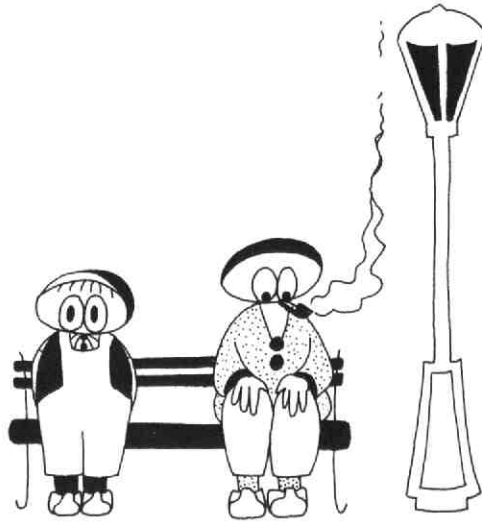
8. Kaartje van een perceel land „aende Meern” gemeten door Marcellis van Oort, 1620. Dit is vanouds het meest vondstrijke deel van de Hoge Woerd; wellicht hebben Van Buchell en De Witt op dit perceel lopen zoeken. Van boven (= zuiden!) naar onder loopt het noordelijk deel van de tegenwoordige Castellumlaan; er staat op „Den heeren Wech”. Links onderaan gaat de Groenedijk „Naer Utrecht”; 't Zand gaat verder „Naer hof ter Wey”. Ongeveer op de plaats van de windroos ligt tegenwoordig de geheel vrijstaande woning Castellumlaan 58. Rechts bovenaan gaat een oprijlaan naar een hofstede; deze lag direct ten noorden van het Castellumpark, dat hier net buiten beeld blijft. „t Cruijs aende meern” moet ongeveer tegenover de meest noordelijke villa van het Castellumpark hebben gestaan en is hier dus iets te ver naar beneden geplaatst. (Gemeentearchief Utrecht, inv. arch. v.h. Gereformeerd Burgerweeshuis, nr. 251, kaart 14)

18. *De episcopis Ultrajectinis* (zie n. 15) Beka, 6, aant. c; Heda, 7, c-d, 14, b, 227, h. *Notae quotidianae* (zie n. 1) 30, 90 (De Meern), 120, 121. - H.M.J. Müter, „Gijsbertus Lap van Waveren, historicus te Utrecht, 1596-1647” in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 1 (1959) 169-239. - S. van Leeuwen, *Batavia illustrata* ('s-Gravenhage 1685) I, 181, vermeldt het uitgraven van Romeinse fundamenten te Voorburg in 1626 of 1628, „om den duyf, ofte trassteen”. - C.A. Kalee, „Opgravingen op de Hoge Woerd in De Meern, 1830-1973” in dit tijdschrift, 2 (1982) 59-80, inz. 59-60.

Opa

Daar sta ik dan, een rustige zondagmorgen op de hoek van de Meerndijk. Een ontmoetingspunt voor veel mensen. Met de rug tegen de muur van Café Huigen. Kijkend en wachtend op de dingen die komen, gebeuren of voorbijgaan. We horen hier altijd 't dorpsnieuws en de roddels. 't Is nog een beetje vroeg, dus sta ik nog alleen.

Zo sta ik wat te mijmeren en denk aan m'n opa. Met hem stond ik hier vijf jaar geleden. Maar toen is opa gestorven. Ik mis hem nog vaak, vooral om z'n grapjes en uitspraken. In m'n gedachten raak ik toch met hem in gesprek.

„Ja, opa, eerst wil ik u vertellen over uw begrafenisfeest, want daar weet u niks van. Nou, dat zag er eerst nogal droevig uit. De familie in 't zwart, en ik mocht ook mee, met m'n zwarte matrozenpak aan. Op 't kerkhof huilde iedereen, waarom begrijp ik niet. U was nu toch in de hemel? Daar is 't erg leuk en gezellig en daar hield u toch wel van.

Enfin, toen we weer bij opoe thuis waren was 't al weer gauw gezellig. Een kopje koffie voor iedereen en voor ons lekkere chocolademelk met pinnebeschuitjes. Daarna nog wat heen en weer gepraat van ooms en tantes. Tot het moment dat opoe zei: laten we maar een opkikkertje nemen want 't was koud op 't kerkhof en vader had 't toch ook zo gewild.

De mannen dronken een ouwe klare of een kruidenbitter, de vrouwen een verloflikeurtje, advocaat of boerenjon-

gens. 's Middags lekkere soep met brood en daarna heerlijke pudding in de vorm van een vis, met lekkere rode bessensap. Vervolgens nog een keer koffie en daarna is het verdriet met van alles weggedronken.

Jammer, opa, dat u er niet bij kon zijn, u hield ook veel van ouwe klare.

Ja opa, de jaren gaan snel. Ik weet nog goed dat u op „de hoek” m'n hand altijd vasthield en me bij gevaar naar u toe trok met de woorden: kijk uit jochie, je wordt meestal door een strontkar overreden.

Na vijf jaar begin ik een beetje de dubbele betekenis van deze woorden te begrijpen. Er rijden nu meer auto's op de Straatweg en de Meerndijk. Er zijn zelfs auto's die je niet meer hoeft aan te slingeren. En ook de planken in de vorm van een hand, waarmee men richting aan-

gaf, zijn vervangen door elektrisch verlichte pijlen. 's Avonds rijden er al fietsen met een elektrisch brandend achterlicht op 't spatbord.

Ik heb op school lezen en schrijven geleerd. De meester op school vertelde dat er iemand met oorlogvoeren heel Europa wil veroveren. Is dat soms die strontkar waar u steeds voor waarschuwde? Of zijn 't de jongens en meisjes die mij met hun kouwe kak proberen te overbluffen?

't Verkeer hier op „de hoek” wordt steeds moderner. De karren vallen tussen de auto's niet meer zo op. Toch blijft 't uitkijken, ik vergeet uw woorden niet.

Ik schrijf u nog wel eens hoe 't gaat op „de hoek”. Want letterlijk of figuurlijk zie je toch vaak dat er weer iemand door een strontkar is overreden.

**Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens**

Verschijnt 4x per jaar

12e jaargang nr. 2, juni 1992 ©1992

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Dagelijks bestuur:

J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
Tel. 03407 - 2112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 03406 - 61462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 03407 - 1263

Ereleden:

Mevrouw Prof. Dr C. Isings, Soest
Dr D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:

Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 03407 - 4222 (gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Ledenadministratie en -informatie:

Mevrouw P.J. de Rooij-Goes
't Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

Contributie (inclusief tijdschrift):

f. 30,- per jaar,
bij verzending per post f. 10,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 7,50 voor leden, f. 10,- voor niet-leden

Bankrelaties:

ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:

Dr D.W. Gravendeel, H.E.J. van Essen en
J.W. Schoonderwoerd
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 03406 - 62992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie

Illustratie voorpagina:

Gezicht op de restgeul van de Rijn vanaf de Utrechtseweg bij Den Hoet.

Druk: Niek van Kooten

Van de voorzitter

Honderd jaar geleden begon Etienne baron van Zuilen van Nijevelt van De Haar met de restauratie van zijn voorvaderlijk middeleeuwse kasteel De Haar. De ruïne van het kasteel was er in 1892 droevig aan toe; alle daken waren verdwenen, grote stukken van het muurwerk waren afgekalfd en één der beide poortorens was in de lengte middendoor gescheurd. Weelderige plantengroei bedekte de muren; de toren van de kapel was ingericht als varkenshok, terwijl het middenschip omgebouwd was tot een schuur die als stal en dorsvloer werd gebruikt.

Hoewel het de oorspronkelijke bedoeling was de restauratie - o.l.v. dr P.H.J. Cuypers en zijn zoon Joseph Th. Cuypers - binnen één, hooguit enkele jaren te voltooien, duurde de restauratie tot 1915.

Als gevolg van een auto-ongeluk overleed de oudste zoon van de bouwheer in 1912 op 24-jarige leeftijd. Dit grote verlies heeft zeker gevolgen gehad op de voltooiing van de restauratie. In ieder geval besloot de echtgenote van de baron, Hélène Caroline Betsy barones de Rothschild, wegens teveel goede herinneringen het kasteel niet meer te bezoeken. Bij haar overlijden werd zij echter wel in de familiekapel bijgezet.

Deze kapel was in het „tuinenweekend” op 13/14 juni j.l. bij hoge uitzondering voor het publiek geopend en de beheerders van het kasteel deden een beroep op onze vereniging om voor enig toezicht en enige toelichting zorg te dra-

gen. En op dat verzoek zijn wij graag ingegaan, omdat het bekend maken van de historie van onze gemeente tot onze doelstellingen behoort.

Daarom ook in dit nummer van ons tijdschrift een kaart met uitvoerige toelichting van het door bebouwing (door de stad Utrecht of de gemeente Vleuten-De Meern) bedreigde gebied, met daarop aangegeven de thans bekende vindplaatsen van historische bewoning. Ik hoop van ganser harte, dat deze gegevens zullen doordringen tot diegenen, die verantwoordelijk zijn voor de plannenmakerij en dat zij met dit waardevolle bodemarchief rekening zullen houden. Hoopvol is, dat er bij het provinciaal bestuur plannen zijn gemaakt om het betrokken gebied te laten onderzoeken, o.a. door de stichting RAAP, die ook het onderzoek heeft uitgevoerd naar het Romeins castellum op de Hoge Woerd en dat tot gevolg zal hebben, dat het gebied van het castellum en het daarbij behorende badhuis (thermen) onberoerd zal worden gelaten. Door het publiceren van ons overzicht kan niemand meer zeggen - ook al is „al ons weten stukwerk” - dat het niet bekend was en gaat het gezegde „wat niet weet, wat niet deert” ook niet meer op.

Graag wens ik u veel genoegen in de historie van onze gemeente.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

	pag.
Van de voorzitter	27
Verenigingsberichten / Beknopt jaarverslag over 1991	28
De R.K. gemeenschap van De Meern (5)	30
De Potteschuit	35
RAAP onderzoekt het Romeinse castellum op de Hoge Woerd	36
Museumpraet (2)	39
Rondom de Hoge Woerd	40
Opa (2)	52

Verenigingsberichten

Medewerkers

Het verheugt ons dat onze oproepen voor meerdere medewerkers langzamerhand weerklank vinden.

Zowel voor het werk in ons documentatiecentrum als voor de archeologische werkgroep en voor het bezorgen van ons tijdschrift mochten wij enkele nieuwe medewerkers verwelkomen.

In ons documentatiecentrum is nog veel werk te doen. Op de maandag- en dinsdagmiddag wordt daar regelmatig door een vijftal leden gewerkt.

Is dat misschien ook iets voor u? Informeer eens bij de secretaris.

Aktiviteiten

Op 29 augustus a.s. is er de braderie in Vleuten. Die dag houden wij weer open huis in de Broederschapshuisjes, waar iedereen welkom is. Een goede gelegenheid om er eens te komen kijken.

Op 4 september is er de markt in De Meern. In onze kraam kunt u ons daar vinden.

Over onze activiteiten in het najaar en de winter vindt u in ons volgende nummer nadere mededelingen.

Boekenbezit

Onze bibliotheek bevat meer dan 800 boekwerken, waarvan er vele door schenkingen verkregen zijn.

Mocht u nog boeken bezitten, waar u wellicht geen prijs meer op stelt of waarvoor u geen ruimte meer heeft, overweeg dan eens een schenking aan de vereniging.

Met name gaat het daarbij om boekwerken over de geschiedenis van onze eigen gemeente of gemeenten in onze omgeving, over archeologie en genealogie (b.v. jaarboeken van het CBvG) en monumenten.

Ook ingeplakte verzamelingen van kranteknipsels van plaatselijke bladen kunnen voor ons van belang zijn, evenals oude koopakten, kaarten e.d.

Stambomen en genealogieën

Een onderdeel van onze documentatieverzameling vormen gegevens over families, die in onze gemeente woonden en er nu wellicht nog wonen.

Daarmee wordt de kennis over (vroegere) inwoners van onze gemeente groter en kunnen wij mensen die op zoek zijn naar gegevens over hun familie van dienst zijn.

In ons tijdschrift werden van verschillende families al stamreeksen en stambomen gepubliceerd.

Van een groot aantal families hebben wij boeken met familiebeschrijvingen (genealogieën) of stambomen e.d.

Te uwer informatie noemen wij hier een aantal namen: Bauhaus, van Bommel, Broekhuijse, van Bijlevelt, van Dijk (Vleuten), van Dijk (Reijerscop), Hansen, van Hengstum, Hoedemaker, Hoveling, Huigen, van Kleinwee, Kok (De Meern), Kooijman, van Kooten, Kromwijk, Lenssinck, van der Meer, Middelweerd, van Nesch, Oskam, van Rooijen, van Schalkwijk, Senne, Schoonderwoerd, Verhoef, Verkerk, Versteeg, Vulto en nog diverse andere.

Heeft u soms ook verzamelde familiegegevens? U kunt er ons en anderen mee van dienst zijn. Bel onze secretaris of kom eens kijken bij de werkgroep genealogie!

Beknopt jaarverslag over 1991

Overeenkomstig het verzoek van en onze toezegging aan de algemene vergadering geven wij hier een beknopte samenvatting van het jaarverslag over 1991.

Algemeen

Het jaar 1991 heeft in het teken gestaan van het 10-jarig bestaan van de vereniging, die op 12 mei 1981 werd opgericht.

Dit feit werd herdacht in de algemene ledenvergadering, die op 23 april gehouden werd en die bezocht werd door ruim 100 leden en belangstellenden.

In die vergadering werd de aftredende voorzitter Dr D.W. Gravendeel met algemene stemmen benoemd tot erelid van de vereniging.

Op 1 januari van het jaar bedroeg het ledental 884. Er werden 32 nieuwe leden ingeschreven en 50 leden afgeschreven, zodat het ledental per 1 januari 1992 866 bedroeg.

De vereniging werd dit jaar onder andere vertegenwoordigd in de gemeentelijke monumentencommissie, het Comité Open Monumentendag en de Stichting Stichtse Historische Reeks.

Aktiviteiten

Gedurende het gehele jaar werd er op de maandagavonden in het Kabinet en op de 1e vrijdagavonden van de maand in de Broederschapshuisjes gelegenheid gegeven voor contacten van de leden en andere belangstellenden met het bestuur.

Elke 2e donderdagavond van de maand werd in de Broederschapshuisjes een open avond van de werkgroep genealogie gehouden, waarvoor de belangstelling steeds groter wordt. Deze werkgroep heeft zich bezig gehouden met het vervaardigen van registers op de oude archieven van het gerecht Vleuten en de Meern. Daarnaast werd het nodige gedaan voor uitbreiding van onze verzameling genealogisch materiaal.

De werkgroep archeologie heeft haar onderzoekingen bij „De Hoed” afgerond en zich verder bezig gehouden met onderzoek naar de restanten van de v.m. ridderhofstad Nyvelt. Dit onderzoek heeft enkele nieuwe gezichtspunten over het verleden van dit kasteel opgeleverd.

Door de werkgroep fotoarchief is in het 2e halfjaar gewerkt aan de registratie van het foto- en diabezit.

Op 11 januari was onze vereniging uitgenodigd voor een tentoonstelling van de schildersclub „De Regenboog” in Vleuten. De vereniging kreeg daar 11 schilderijen van plaatselijke amateurschilders aangeboden van gezichten op het dorp Vleuten.

Op 4 april werd een lezing verzorgd voor de Alg. Ver. voor Ouderen in De Schalm.

Ter gelegenheid van de jaarvergadering op 23 april werd door de heer D. Hallewas van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek een lezing met dia's gegeven over het Romeinse castellum. Aansluitend daaraan was er gelegenheid tot bezichtiging van de Romeinse afdeling in ons Kabinet.

Op 26 april was de vereniging ten gemeentehuize aanwezig bij de officiële aanbidding aan B&W van de inventaris

van de oude archieven van de gemeente. De vereniging kreeg daar de gelegenheid om haar activiteiten op het gebied van het toegankelijk maken van de oude gerechtsarchieven onder de aandacht van het gemeentebestuur te brengen.

Op koninginnedag hield de vereniging „open dag” in de Broederschapshuisjes, waar o.a. de hiervoor genoemde schilderijen werden geëxposeerd. Ondanks het niet zo fraaie weer brachten toch zo'n 200 belangstellenden er een bezoek.

In juni waren er een zaterdag- en een zondagmiddag gepland om 2 groepen van circa 25 personen de expositie over Nyvelt te laten zien en daarna een excursie te laten maken naar de ruïnes van die voormalige ridderhofstad. Het aantal belangstellenden dat zich aanmeldde kwam echter boven de 100 uit, zodat er nog een zaterdag- en zondagmiddag aan toegevoegd moesten worden.

Op 31 augustus was er bij gelegenheid van de Vleutense braderie weer een open dag in de Broederschapshuisjes, die bezocht werd door zo'n 200 belangstellenden. Er waren daar toen ook nieuwe aanwinsten van de vereniging tentoongesteld, t.w. enkele tekeningen en aquarellen van Paulien van Bijleveld en de 3 delen van het Utrechts Placaatboek.

Op 6 september stond de vereniging met een kraam op de Meernse markt, met als bezienswaardigheden foto's en de maquette van Nyvelt. Er konden 5 nieuwe leden worden ingeschreven.

Op 14 september had onze vereniging een groot aandeel in de evenementen van de Open monumentendag. De expositie over het dorp De Haar in Haarzuilens trok zo'n 200 bezoekers, de Hamtoren, die bezichtigd kon worden, werd door een 400 mensen bezocht, maar de manifestatie rond het Romeinse castellum in De Meern, waarbij een dia-presentatie door onze bestuursleden werd verzorgd, was het klapstuk van de dag met meer dan 600 bezoekers.

Op 28 september werd een excursie georganiseerd naar het museum van onze zustervereniging in Nieuwegein.

Op 22 oktober werd in het verenigingsgebouw een genealogische avond georganiseerd, waar een overzicht werd gegeven van de mogelijkheden die de vereniging kan bieden voor hulp bij familie-onderzoek, en waar Ds W.J.A. van 't Einde een lezing hield over „genealogische merkwaardigheden”.

Op 4 november werd een lezing verzorgd voor de Haarse sociëteit.

Verenigingstijdschrift

Ook dit jaar konden weer 4 nummers van ons tijdschrift gerealiseerd worden, met in totaal 100 pagina's tekst.

In de bestuursvergadering van 13 augustus werd een redactiecommissie ingesteld.

Voor de continuïteit werden doorlopend pogingen gedaan om nieuwe auteurs aan te trekken.

Geschiedschrijving van de gemeente

Op 13 augustus werd het besluit genomen om in samenwerking met de Stichting Publicaties Oud-Utrecht (SPOU) een geschiedschrijving van onze gemeente uit te geven. Dit boek zal deel uitmaken van de reeks in het kader van de monumenteninventarisaties in de provincie, met dien verstande, dat het geschiedkundige deel van het boek aanzienlijk groter zal zijn dan dat van de overige uitgaven in deze reeks. Als

auteur werd de heer O.J. Wittewaall uit 't Goy aangetrokken.

Voor de financiering van deze uitgave werd een drietal bedrijven bereid gevonden als sponsor op te treden, t.w. Oskam Bouw BV, Prime Computers BV en Engelhard De Meern BV, allen te De Meern.

Bezittingen

Door schenkingen en aankopen kon dit jaar een 70-tal boekwerken aan onze bibliotheek worden toegevoegd, waarmee het aantal boekwerken steeg tot bijna 800.

Door schenkingen werd ook weer een aantal historische voorwerpen aan onze verzameling toegevoegd.

Monumentenzorg

In januari van dit jaar werd, in het kader van de procedure tot vaststelling van het bestemmingsplan 't Weer, een bezwaar ingediend bij gedeputeerde staten, omdat het plan, na het vorig jaar door ons ingediende bezwaarschrift bij de gemeente, door de gemeente nog niet voldoende was aangepast om de restanten van het Romeinse badhuis op de Woerd veilig te stellen. Ook door de ROB en de Bond Heemschut werd een bezwaarschrift ingediend.

Nadat de gemeente met de ROB een convenant had gesloten, waarin voldoende waarborgen waren opgenomen voor bescherming van dit archeologisch monument, werd het bezwaarschrift door ons ingetrokken.

In februari werd door de vereniging schriftelijk bezwaar gemaakt bij de gemeente en het R.K. kerkbestuur van Vleuten tegen de voorgenomen sloop van de kosterwoning bij de R.K. kerk in Vleuten. Deze bezwaren mochten niet verhinderen dat door de gemeente een sloopvergunning werd afgegeven.

Openingstijden van onze gebouwen:

Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1:

Elke 1e vrijdag van de maand van 19.30 - 22.00 uur:

Algemene contactavond van bestuur en leden, tevens mogelijkheid tot raadpleging bibliotheek en andere documentatieverzamelingen.

Elke 2e donderdag van de maand van 19.30 - 22.00 uur:

Open avond van de werkgroep genealogie voor geïnteresseerden in familie-onderzoek.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer J. Schoonderwoerd, tel. 03406 - 61462.

Het Kabinet, Zandweg 147B:

Elke maandag van 20.00 - 22.00 uur:

Gelegenheid tot bezoek van onze exposities over archeologie (o.a. romeinse nederzetting), oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer H. van Essen, tel. 03406 - 62992.

De R.K. gemeenschap van De Meern (5)

door

J.H.P. Heesters

In 1795 is in de Nederlanden de Bataafse Republiek aangevangen. Onder leiding van de Raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck besloot de Nationale Vergadering tot de scheiding van Kerk en Staat. Deze scheiding was een van de redenen voor de R.K. gemeenschap in Oudenrijn om een eigen statiekerk te stichten omdat men de afstand naar de kerk op 't Hoog in Vleuten toch wel erg bezwaarlijk vond.

Armmeeesters uit Oudenrijn kochten op naam van het armbestuur de buitenplaats Rhijnzicht aan de Rijksstraatweg waar op 15 augustus 1797 de eerste godsdienstoefening werd gehouden.

Wie is de eigenaar?

De R.K. gemeenschap in Oudenrijn had nu wel een eigen statiekerk maar daarmee was de zaak niet afgedaan. Als gevolg van de scheiding tussen Kerk en Staat werden er in mei 1798 enige zeer ingrijpende maatregelen afgekondigd. Zo werd verordend dat de torens van de kerken met de daarin hangende klokken geen eigendom meer zouden zijn van de kerkgenootschappen die van de kerk gebruik maakten. De torens en klokken, dus ook van de kapel in De Meern, werden tot eigendom van de burgerlijke overheid verklaard.

Veel belangrijker was de maatregel over het eigendomsrecht van de kerkgebouwen die na 1581 in handen van de hervormden waren gekomen. In de Staatsregeling stond vermeld:

Alle Kerkgebouwen en pastory-huizen der voormaals Heerschende Kerk worden overgelaten aan de beschikking van ieder Plaatselijk Bewind, om deswege tusschen alle Kerkgenootschappen eenig vergelijk te treffen.

Deze maatregel hield in dat de grootste groep gelovigen van een van de kerkgenootschappen in de toekomst van het kerkgebouw gebruik zou mogen maken.

Om de omvang van de verschillende groepen en het recht van eigendom van de kerkgebouwen te onderzoeken, werd in een publicatie van 12 juli 1798 aangeraden een commissie te benoemen. Ook in Vleuten ging een commissie aan het werk maar deze stuitte direct al op verzet. De hervormde kapel aan de Zandweg in De Meern viel vóór de reformatie evenals de rooms-katholieken ten noorden van de Leidse Rijn, Velthuizen en Harmelen onder de kerspelkerk van Vleuten. De katholieke inwoners van Oudenrijn en Reyerscop behoorden daar niet toe. Omdat zij volgens de hervormden in andere dorpen woonden konden zij geen aanspraak maken op de kapel aan de Zandweg.

Bij de telling in augustus 1798 bleek dat in De Meern 205 rooms-katholieken en 76 hervormden woonden. In Oudenrijn en Velthuizen woonden 110 rooms-katholieken en 59 hervormden 1). Hieruit blijkt, hoe men ook telt, dat de rooms-katholieken in de meerderheid waren en dus de kapel aan de Zandweg konden opeisen. Er moest een regeling met de hervormden getroffen worden en de officiële aanspraak moest volgens artikel 5 van de bovengenoemde publicatie vóór 1 november 1798 goedgekeurd zijn. De ingestelde „Commissie der Roomsgezinden te Vleuten” kon echter voor die datum geen regeling ter goedkeuring indienen, waardoor formeel de kapel in De Meern daarna aan de hervormden moest blijven.

De rooms-katholieken in Oudenrijn en De Meern maakten zich hierom niet zo druk want zij hadden sinds 15 augustus 1797 een eigen statiekerk. Dat lag anders voor de pastoor van Vleuten die het met deze gang van zaken helemaal niet eens was.

Een kapelaan benoemd

Adolf Tellegen was in 1795 tot pastoor van Vleuten benoemd. Hij werd tijdens zijn eerste pastoraatsjaar al gecon-

De oude R.K. kerk op 't Hoog in Vleuten

fronteerd met de afscheiding van de rooms-katholieken in Harmelen die een zelfstandige statiekerk hadden gesticht. Uit De Meern, Oudenrijn, Velthuizen en Reyerscop wist hij dat enkele katholieken een verzoek hadden geschreven aan de Repraesentanten van den Lande van Utrecht om gezamenlijk met de hervormden gebruik van de kapel te mogen maken. Dit verzoek werd gedaan naar aanleiding van de scheiding van Kerk en Staat in 1795. Als dit verzoek ingewilligd zou worden, moest voor de eredienst een geestelijke beschikbaar zijn. Waarschijnlijk hierop vooruitlopend werd een „Capellaan” benoemd die wel onderhouden moest worden. De pastoor van Vleuten had er dus alle belang bij dat het aantal katholieken van zijn kerspel niet terugliep. Op 22 maart 1796 wordt door Adolf Tellegen een overeenkomst met het kerkbestuur opgesteld 2). Hierin staat:

Ondergeteekende verklaard dat mij verbindt van een Capellaan te zullen houden ten dienst van deeze gemeynte zoo lang ik deeze Pastory bediene waar voor de kerkmeesteren mij zullen laten het geld dat voor de plaatsen gegeven word in de gestoeltens, vervallende de dispositie hiervan nae mijne aflifvigheid of afscheyde van deeze gemeynte, aan de kerkmeesteren alhier ten meeste nutte van deeze Pastory of gemeynte.

Het zou echter anders verlopen want toen het verzoek van de rooms-katholieken voor het gebruik van de kapel werd afgewezen, vond onder het pastoraat van Adolf Tellegen de tweede afscheiding, namelijk die in Oudenrijn, plaats. Het gevolg van beide afscheidingen, zowel in Harmelen als Oudenrijn, was dat het aantal parochianen van de pastoor in Vleuten bijna gehalveerd werd. De financiële middelen liepen daardoor ook terug wat een groot nadeel was, zeker omdat door de pastoor een kapellaan benoemd was die ook onderhouden moest worden.

De strijd om de kapel in De Meern

Vóór de beslissende datum van 1 november 1798 waren de hervormden door de Vleutense commissie meerdere keren voor een gesprek op het gemeentehuis van Vleuten uitgenodigd. Op de eerste uitnodiging werd helemaal niet gereageerd terwijl de tweede uitnodiging schriftelijk werd beantwoord. Inmiddels kwam de datum van 1 november 1798 in zicht en de rooms-katholieken in Vleuten, onder leiding van hun pastoor, werden woedend. Zij dreigen via de Municipaliteit (= gemeentebestuur) in eerste instantie de kapel te zullen naasten. Op 30 november 1798 schreven zij een brief naar de hervormden waarin zij hun voorstel op een wat mildere wijze herhaalden. Er kwam nog een derde uitnodiging waarop niet werd geantwoord. Tenslotte greep de Municipaliteit in: op hun brief moest binnen vier dagen een antwoord gegeven worden. Op 4 december van dat jaar wees de hervormde gemeente het voorstel van de rooms-katholieken van Vleuten af, wetend dat er juridisch geen gronden meer waren om in het bezit van de kapel te komen. Door de besprekingen op te houden wist men dat de beruchte datum overschreden zou worden en daardoor de kapel aan de hervormde gemeente zou blijven. Tot 1800 bleef men zonder succes heen en weer schrijven.

In 1799 kwam Napoleon Bonaparte in Frankrijk aan de macht en hij stelde in 1801 een nieuwe grondwet op die ook gold voor de Nederlanden. In een nieuwe Staatsregeling was vastgelegd dat de herverdeling van kerken en pastorieën werd stopgezet. Bij decreet was ook bepaald dat ieder kerkgenootschap dat vanaf het begin van de 18e eeuw in het bezit was van een kerkgebouw, dat onherroepelijk mocht houden. Dit was wederom een tegenvaller voor de pastoor van Vleuten en voorlopig was dit het einde van de strijd om de kapel aan de Zandweg in De Meern. Het strijdtoneel verplaatste zich vervolgens van de kerspelkerk in Vleuten naar de pas opgerichte statiekerk in Oudenrijn.

Ondergeteekende verklaard dat mij verbindt van een Capellaan te zullen houden ten dienst van deeze gemeynte zoo lang ik deeze Pastory bediene waar voor de kerkmeesteren mij zullen laten het geld dat voor de plaatsen gegeven word in de gestoeltens, vervallende de dispositie hier van nae mijne aflifvigheid of afscheyde van deeze gemeynte, aan de kerkmeesteren alhier ten meeste nutte van deeze Pastory, of gemeynte.

Adolfhus Tellegen

*Beoombt O. & Pastoor
Op het Hoog te Vleuten den 22. Maart 1796. Op het Hoog te Vleuten*

35 =

Extract uit het Doopboek
der Rooms Cath. gemeente agter 't Wijkstraat
te Utrecht.

1765 Den 3^{en} Septemb. is gecomp

Gerrit wettigen zoon
van Hermannus van Nooy en Maria Gynthera Grijn
De Petrus en Meester zyn geweest
Petrus en Anna Gynthera

Accord. met het werelch. Doopboek
af attest: Petrus Werdon Rooms Pastore agter 't Wijkstraat
gegeven Utrecht den 12 Novemb.
1790

Doopbewijs van Gerardus van Nooy

De tweede pastoor

Na het overlijden op 26 oktober 1800 van pastoor Gerardus van der Hoeven, de eerste pastoor van Oudenrijn, werd op 14 november van datzelfde jaar Gerardus van Nooy door de vice-superior Aloysius Ciamberlani in Brussel tot opvolger benoemd 3). Gerrit van Nooy is volgens het doopboek van de Sint Martinuskerk in de „agter 't Wijkstraat” op 3 september 1765 gedoopt 4). Vóór zijn benoeming tot pastoor in Oudenrijn is hij kapelaan in Weesp geweest. Tijdens zijn pastoraat werd Gerrit van Nooy op 5 mei 1809 als coadjutor met recht van opvolging aan de aartspriester van Utrecht, Johannes van

Engelen, pastoor in Maarssen, toegevoegd. Toen deze laatste in 1810 overleed werd Gerrit van Nooy op 8 mei in dat jaar wederom door dezelfde vice-superior Aloysius Ciamberlani in Brussel als opvolger benoemd 5). Tot aan zijn overlijden heeft hij deze functie bekleed en in 1829 is hij daarnaast enige tijd vice-superior van de Hollandse Zending geweest. Hij volgde hiermee de overleden Italiaanse prelaat Ciamberlani op, die hem regelmatig op diverse posten had benoemd. Gerardus van Nooy is op 27 november 1832 in Maarssen overleden en op 1 december daaropvolgend begraven 6).

In het boekje „Rijngaard des Heren” is deze tweede pastoor van de statie Oudenrijn door de schrijver afgeschilderd als een man die niet de indruk maakte over capaciteiten van enige betekenis te hebben beschikt. Verder wordt vermeld dat de luie en domme van Nooy een eclatante mislukking is geweest. De vraag is gerechtvaardigd of deze beschrijving juist is.

Als we de loopbaan van Gerrit van Nooy bekijken, dan is hij pastoor van Oudenrijn, daarna en gelijktijdig coadjutor en vervolgens aartspriester van Utrecht geweest. Tenslotte is hij tijdelijk vice-superior van de Hollandse Zending geweest. Gezien in het licht van die tijd moet hij over capaciteiten beschikt hebben om deze functies, op zijn eigen wijze, te kunnen uitoefenen.

Als we de functie van aartspriester in die tijd bekijken dan was die niet benijdenswaardig en er waren hiervoor maar weinig liefhebbers te vinden. De oorzaak daarvan was dat men naast de taak en zorg als pastoor er veel werkzaamheden bij kreeg. De functie bracht veel rompslomp met zich mee en de aartspriester zat tussen vele vuren in. Hij moest in principe jaarlijks de parochies in zijn gebied bezoeken en daarvan verslag uitbrengen aan de vice-superior van de Hollandse Zending in Brussel. Ook was er veel correspondentie, individuele

ALOYSIUS CIAMBERLANI

PROTONOTARIUS APOSTOLICUS

RERUM AD SACRAM NUNTIATURAM BRUXELLESEM SPECTANTIUM ADMINISTRATOR.

NEC NON MISSIONUM HOLLANDIÆ ET MAGNÆ BRITANNIÆ VICE-SUPBRIOR
A SSMO DNO NRO SPECIALITER DEPUTATUS.

Dilecto nobis in Christo R. D. Gerard van Nooy Missionis Batavae Presbytero Romanofath.

Salutem in D^{no}: sempiternam

Vacante per obitum R. D. Gerardi Vanderhoeven statione in loco vulgo dicto Oudene Rijn Dⁿⁱ

in Fœderato Belgio; ne Catholici in dicta statione degentes spiritualibus auxiliis fraudentur; Tibi R. D. G. van Nooy de cujus probitate plurimum in Domino confidimus, dictam hanc stationem in Ouden Rijn Dⁿⁱ Wijkstraat vacantem auctoritate Apostolica committimus, ac facultatem facimus, ut in eadem Verbum Dei predicare, Confessiones Sacramentales excipere, poenitentes absolvere, aliaque Pastoralia munia exercere libere possis & valeas, ad nostrum tamen beneplacitum duraturam. Datum in Co. Romanie die 12. mensis Nov. anno millesimo octingentesimo.

Aloysius Ciamberlani Vice-Sup. Miss. (3)

D. O. M.

ANNO REPARATAE SALUTIS TRIGESIMO SECUNDO SUPRA MILLESIUM OCTINGENTESIMUM, DIE VIGESIMA SEPTIMA NOVEMBRIS, ANNOS RATUS
SEXAGINTA SEPTEM NENSES TRES, EXTREMIS SANCTAE ECCLESIAE SACRAMENTIS MUNIUS, PIE ORDORNIUIT IN DOMINO, ATQUE DIE
PRIMA DECENIIS PROXIME SEQUENTIS IN COEMETERIO CATHOLICORUM SEPULTUS EST IN MAARSSEN,

VIR ILLUSTRISSIMUS ATQUE AMPLISSIMUS

D. D. GERARDUS VAN NOOIJ,

OLIM

VICE-SUPERIOR MISSIONIS HOLLANDICAE,

AD OBITUM USQUE

ARCHIPRESBYTER DISTRICTUS ULTRAJECTENSIS,

PASTOR MISSIONARIUS IN MAARSSEN.

Ultrajecti ex honestis religiosisque parentibus natus, in alma Universitate Leovaniensi in secundâ Philosophicarum disciplinarum
lineâ laureatus, omnibusque ibidem insigni cum laude absolutis Theologiae studiis, in sortem Domini vocatus, in vineâ Domini per
annos quadraginta duos indefessus et multâ animarum messe, atque in magnum Ecclesiae proventum, laboravit. Praefuit Districtui
Ultrajectensi Archipresbyter annis viginti duobus; universae Missioni Hollandicae, difficillimo tempore, Vice-Superior annis tribus
mensibus sex. Verbo et opere clarus, clero fidelibusque dilectus, libertatis Ecclesiae vindex intrepidus, optime meritus de Religione,
summis demum Sanctissimi Domini Papae Gregorii XVI laudibus honoratus, quievit.

*Non erubescens testimonium Domini (1), bonam militiam pro Ecclesia Dei militavit (2); sapientiam ejus enarrabunt gentes, et
ejus laudem enuntiabit Ecclesia (3). Anima illius, ut quantocius mercede laborum fruatur aeternâ, Sacerdotum Sacrificiis et
fidelium precibus enixe commendatur.*

- (1) 1 Tim. 1 vs. 8.
(2) 1 Tim. 1 vs. 18.
(3) Eccli. 39 vs. 14.

R. I. P.

ULTRAJECTI APUD J. R. VAN ROSSUM, MDCCCXXXII.

Officiële aankondiging van het overlijden van Gerardus van Nooy

dispensatie (= ontheffing), regelen van benoemingen en het censureren van literatuur 7). Een logisch gevolg van dit extra werk was dat de functie van aartspriester geen fel geambieerd ambt was. Het duurde soms maanden voor dat iemand bereid was deze functie op zich te nemen.

Daar kwam bij dat het ambt weinig status had. Om daar wat aan te doen, lieten verschillende aartspriesters een grotere bonnet (= vierpuntig hoofddekkel voor katholieke geestelijken) maken dan die van hun collega-pastors. Ook hadden zij een sleepe aan hun toga zodat ze waardig konden binnenschrijden.

Als we de moeilijke functie en de extra werkzaamheden van een aartspriester bekijken dan kan niet expliciet gesteld worden dat Gerrit van Nooy een luie en domme pastoor is geweest. Ook voor de statiekerk in Oudenrijn heeft hij verdienste gehad want door zijn toedoen is het, ondanks het verzet van de pastoor van Vleuten, een zelfstandige R.K. gemeenschap gebleven.

Naasten of niet

Na de reformatie in 1581 werden veel rooms-katholieke kerken gesloten of door de hervormden in gebruik genomen. Het kerkelijk gebied in de Noordelijke Nederlanden werd ingedeeld in 280 missiestaties waarvan het kerspel in Vleuten er één was. Toen in 1797 de statie Oudenrijn werd gesticht waren de grenzen niet vastgesteld. Pastoor Tellegen kon geen

zeggenschap uitoefenen over de statie Oudenrijn want die viel buiten zijn kerkelijk gebied. Hij wist wel dat veel rooms-katholieken van zijn kerspel, onder anderen uit De Meern, Reyerscop en Velthuizen, tegen zijn zin kerkten in de nieuwe statiekerk van Oudenrijn. In het begin rekende hij er op dat de rooms-katholieken van De Meern straks wel naar de kapel aan de Zandweg zouden komen. Door de nieuwe Staatsregeling van Napoleon was hij zich bewust geworden dat het terugkrijgen van de kapel een verloren zaak was. In De Meern had hij nu geen kapel en geen kerkangers voor Vleuten meer. Wel had hij nog steeds zijn kapelaan die onderhouden moest worden en die hij had voorbestemd om de kapel aan de Zandweg, als een bijkerk van Vleuten, te laten bedienen.

Er kwam weer wat hoop voor Adolf Tellegen toen in 1806 de Raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck werd vervangen door Lodewijk-Napoleon, een broer van Napoleon Bonaparte. Deze werd koning van Holland en kreeg onmiddellijk van de rooms-katholieken te horen dat de Staatsregeling van 1801, namelijk het ongedaan maken van de herindeling van de kerken, opnieuw gezien moest worden. Op 2 augustus 1808 vaardigde Lodewijk-Napoleon het decreet no 26 uit waarbij aan de rooms-katholieken het recht werd toegekend de vroegere kerken te naasten. Dit mocht echter alleen als de meerderheid van de bevolking rooms-katholiek was, wat bij de telling in augustus 1798 in De Meern, Oudenrijn en Velthuizen al was aangetoond. Pastoor Adolf Tellegen zag nu weer een kans om de kapel in De Meern in zijn bezit te krij-

gen. Op de tweede van de Hooymaand (= juli) in 1809 maakte hij in de kerk op 't Hoog in Vleuten een oproep bekend 8). Daarin verzocht hij allen die van het kerspel in Vleuten waren of er toe behoorden, zich na de laatste dienst van de week daarop, uit te spreken over de naasting van de hervormde kerk in Vleuten en de kapel in De Meern. Als men voor naasting van één kerk was dan moest men zich uitspreken aan welke kerk de voorkeur werd gegeven. Als men niet op de genoemde tijd bij de commissie bestaande uit *Pastoor, kerkmeesteren en eenige daarbij gestelde Perzoonen* zijn voorkeur had uitgesproken, dan werd men verondersteld tegen naasting te zijn. Jammergenoeg voor de pastoor van Vleuten gaven slechts acht mensen aan zijn oproep gehoor. Hiervan waren er drie voor de naasting van de kapel in De Meern, twee voor de naasting van de hervormde kerk aan de Schoolstraat in Vleuten en drie waren tegen naasting van beide kerkgebouwen.

Een brief aan de koning

Ook de rooms-katholieken van Oudenrijn waren niet op de naasting van de kapel aan de Zandweg uit. Zij hadden immers sinds 1797 hun eigen kerk. Om hun mening, als zelfstandige R.K. gemeenschap, kenbaar te maken, schreven zij één week na de oproep van pastoor Adolf Tellegen, op 14 juli 1809, een verzoekschrift naar Lodewijk-Napoleon 9). Pastoor Gerrit van Nooy stond achter dit besluit van zijn gemeenschap en later zou blijken dat hij het voorstel van het verzoekschrift heeft gedaan en het concept van de brief aan de koning heeft geschreven 10).

De brief is te lang om deze integraal op te nemen maar het eerste punt dat zij genoemd hebben, is dat zij sinds 1797 over een eigen kerkgebouw aan de *Leidsche Vaart dicht den Stads Dam* beschikken. Zij vermelden daar ook bij dat zij in hun

nieuwe kerk veel geld geïnvesteerd hadden. Opmerkelijk is ook de zinsnede: *dat zij gaarne de goede Harmonie met hunne protestantse medeburgers wilden bevorderen, en dus tot twist of oneenigheid geene aanleiding wilden geeven.*

Natuurlijk kwam ook de afstand naar 't Hoog in Vleuten aan de orde. Men merkte op dat de pastoor van Vleuten voorheen geen bezwaar had gemaakt toen de bewoners van De Meern en Oudenrijn in Utrecht naar de kerk gingen. Op grond van de getallen konden zij de kapel in De Meern naasten, maar zij voelden daar niets voor omdat er in hun eigen kerk tweehonderd personen meer konden. Als zij in het bezit van de kapel zouden komen, moesten er hoge kosten worden gemaakt, hetgeen men wel wat bezwaarlijk vond.

Adolf Tellegen had zich ook zorg gemaakt over de financiën voor de armen en dat aanspraak gemaakt zou worden op de armenkas in Vleuten. Het antwoord hierop was dat de R.K. gemeenschap van Oudenrijn zelf voor het onderhoud van de armen zou zorgen. Tenslotte werd als argument aangevoerd dat, als de kapel in handen van de rooms-katholieken zou komen, de protestanten *geen lokaal in de gansche nabuurschap tot hunne godsdienstoefeningen kan worden aangeezen.* Anderzijds zou dit de goede harmonie in De Meern en Oudenrijn verstoren. Op grond van deze overwegingen verzochten zij de koning om de kapel in De Meern aan de hervormden te laten.

Dat de R.K. gemeenschap in Oudenrijn het met de inhoud van het verzoekschrift eens was, blijkt uit de dertig handtekeningen die onder de brief staan. Enkele herkenbare namen zijn: H. van Peer, Adrianus van Bommelen, Pieter Degens, Pieter van Niekerk, Jan van Schalkwijk, Wijnand van den Bosch, Jacobus van den IJssel, Jacob van Rijn, Jacobis van der Sluys en Henk van der Sluys.

Aanvullend aan de tekst van deze brief staat terzijde vermeld:

De Catholieken wonende in de omtrek van de Meern in het Departement Utrecht verzoeken Uwe Majesteit geen acht te slaan op aanspraken, die door de geestelijke catholieke pastoor van Vleuten wordt gedaan, om de protestantse kerk aan de Meern te verkrijgen, dat niet in overeenstemming met het verlangen van de twee Genootschappen zal zijn, die elk in het bezit willen blijven van de kerk, die ze thans bezitten.

In wezen vormde deze brief de afsluiting van een bijna vijftien-jarige strijd om de kapel in De Meern. Deze bleef in handen van de hervormden en ook van Adolf Tellegen werd niets meer gehoord. Hij overleed op 6 april 1818 in Vleuten en werd dezelfde dag bijgezet in het graf van de familie van Bijlevelt in de oude kerk van Vleuten.

Tot in deze eeuw hebben de hervormden van de kapel in De Meern gebruik gemaakt. Op 13 mei 1912 is door de firma C. Schmieman met de sloop begonnen om plaats te maken voor de hervormde kerk zoals deze er nu nog steeds staat.

Bronnen

1. Hervormde Gemeente De Meern, pag. 118
2. 100 jaar Willibrordkerk Vleuten, pag. 28
3. RAU Aartspriester Holl. Zending no. 1635
4. Idem no 1629
5. Idem no 1635
6. Idem no 1640
7. Op Tocht Nov. 91, pag. 7
8. Archief Ned. Herv. Gemeente Harmelen no 34
9. Idem no 103
10. RAU Aartspriesters Holl. Zending no 1343

BID VOOR DE ZIEL

VAN ZALIGER

den Hoogwaardigen Heer

GERARDUS VAN NOOIJ,

AARTSPRIESTER van het district
Utrecht, weleer VICE SUPERIOR der
Hollandsche Zending, en PASTOOR
te *Maarssen*.

Aldaar in den ouderdom van 67 jaren
den 27 November 1832 overleden, en
den 1 December begraven.

R. I. P.

RAAP onderzoekt het Romeinse castellum op de Hoge Woerd

Door

P.G. van der Gaauw

In de afgelopen wintermaanden heeft op de Hoge Woerd ten noorden van De Meern een omvangrijk verkennend onderzoek plaatsgevonden naar de resten van de Romeinse militaire nederzetting aldaar. Het onderzoek vond plaats in opdracht van de gemeente Vleuten - De Meern tegen de achtergrond van bestemmingsplan 't Weer en werd uitgevoerd door de stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP). Het onderzoek leverde belangrijke nieuwe inzichten op omtrent de structuur en de omvang van de Romeinse nederzetting. De gemeente heeft nu besloten de archeologische resten bij de verdere uitwerking van het bestemmingsplan te zullen ontzien. De redactie vond drs. P.G. van der Gaauw, leider van het RAAP-onderzoek, bereid om speciaal voor ons tijdschrift een samenvatting van de resultaten te schrijven.

Het is inmiddels algemeen bekend dat op de Hoge Woerd in De Meern, bij de samenkomen van de Castellumlaan, 't Zand en de Groenedijk, de fundamenten van een Romeins badhuis liggen. Wat niet iedereen blijkt te weten is dat dit badhuis bij een legerkamp of *castellum* behoorde, waarvan de overblijfselen eveneens nog grotendeels bewaard zijn gebleven.

Het *castellum* van De Meern was een schakel in een reeks van forten op de zuidoever van de Rijn, die in de eerste eeuwen na Chr. de noordelijke grens (*limes*) van het Romeinse rijk vormde. *Castella* zijn doorgaans rechthoekig van vorm en ongeveer een hectare groot. De forten werden omgeven door aarden wallen met palissades, onderbroken door poortgebouwen en omringd door twee of drie verdedigingsgrachten, waarin overigens geen water stond; in de loop van de 2e eeuw kregen de *castella* stenen muren.

In de naaste omgeving van een *castellum* zijn naast een badhuis ook nog een burgerlijke nederzetting of *vicus* en een grafveld te verwachten. In de *vicus* waren handwerkslieden en handelaren te vinden; men veronderstelt dat ook de vrouwen en kinderen van de soldaten er woonden. Het is echter niet bekend waar de *vicus* en het grafveld op de Hoge Woerd liggen.

Een *castellum* kan beschouwd worden als een knooppunt van verkeers- en waterwegen. Alle forten langs de *limes* waren met elkaar verbonden door een weg, die ongeveer de loop van de Rijn volgde. In het geval van De Meern moet boven-

dien gewezen worden op het Romeinse kanaal ten oosten van de Meerndijk, dat de Rijn met de Hollandse IJssel verbond en waarvan de raadselachtige Mare wellicht een restant is geweest.

Toen bekend werd dat de gemeente een bestemmingsplan, genaamd 't Weer, had opgesteld waarin over een gedeelte van het *castellum*terrein een woonwijk en een weg waren geprojecteerd, maakten zowel de Historische Vereniging, de Bond Heemschut als de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) bezwaar tegen dit plan. Omdat de Hoge Woerd een wettelijk beschermd monument is, mocht de gemeente haar bouwplannen niet zonder meer uitvoeren. De ROB en de gemeente kwamen overeen dat eerst een onderzoek moest plaatsvinden om de werkelijke omvang en conserveringstoestand van de Romeinse nederzetting vast te stellen. In juni 1991 verleende de gemeente opdracht aan Stichting RAAP om de restanten van het Romeinse *castellum* te onderzoeken.

Het Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP) is een stichting die in 1985 is opgezet vanuit het Instituut voor Pre- en Protohistorie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam. RAAP is gespecialiseerd in het opsporen en evalueren van archeologische vindplaatsen in het landelijke gebied. Opdrachtgevers zijn gemeenten, provincies en overheidsdiensten zoals de Landinrichtingsdienst, Rijkswaterstaat en Staatsbosbeheer.

Van de opgespoorde vindplaatsen wordt zo goed mogelijk de archeologische waarde vastgesteld; deze wordt vooral bepaald door de omvang en gaafheid van de resten. Daarbij wordt alleen gebruik gemaakt van zogenaamd non-destructieve technieken, d.w.z. methoden die de archeologische resten niet aantasten, zoals: nauwkeurige registratie van oppervlaktevondsten, elektrische weerstandsmetingen en grondboringen. In het geval van de Hoge Woerd is gekozen voor een combinatie van de laatste twee technieken. Daarnaast is een bureaustudie verricht, waarbij de gegevens van de opgravingen die in het verleden op het terrein zijn uitgevoerd, nog eens onder de loupe zijn genomen.

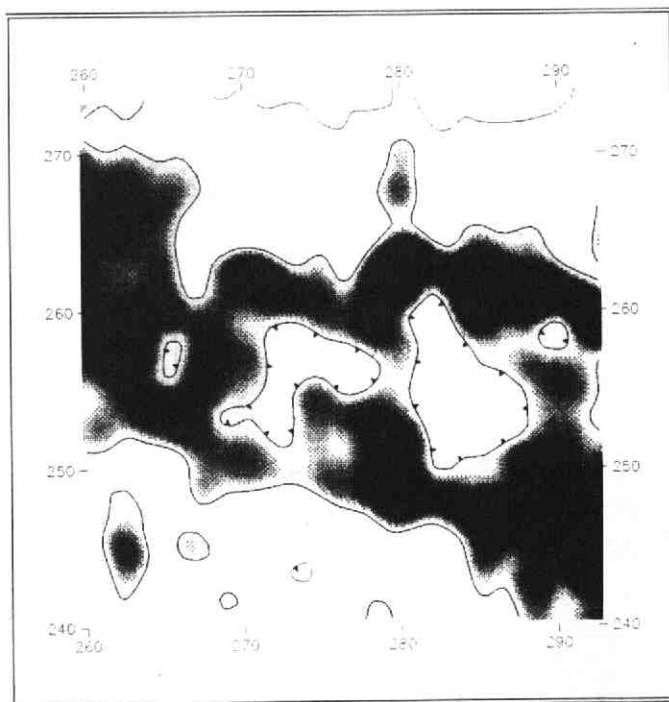
Bodemweerstandsmetingen berusten op het verschijnsel dat verschillende grondsoorten een elektrische stroom meer of minder goed geleiden. Die verschillen in geleiding worden voornamelijk bepaald door de hoeveelheid water die een grondsoort bevat. Natte klei zal de stroom beter geleiden dan droog zand; stenen funderingen hebben over het algemeen een hoge weerstand. Het is dus denkbaar dat archeologische sporen, zoals een fundament of een met klei gevulde sloot die in een zandige bodem is gegraven, zich laten meten als plaatselijke afwijkingen in elektrische weerstand. Daartoe moet dan wel een zeer groot aantal metingen worden verricht.

De weerstandsmeter is gemonteerd op een rekje met twee puntige elektroden, die zich makkelijk in de grond laten duwen (zie afb. 1). Tussen deze elektroden wordt gedurende korte tijd een spanning opgewekt. Afhankelijk van de afstand tussen de elektroden meet het apparaat dan de weerstand tussen ca. 0,5 en 1 m diepte. Bij een weerstandsonderzoek wordt eerst een rechthoekig meetsysteem uitgezet, waarbij het te onderzoeken terrein met behulp van meetlinten in vakken of *grids* wordt verdeeld. Langs de meetlinten meet men dan op regelmatige afstand, bijvoorbeeld 1 m, de weerstand. In het geheugen van de weerstandsmeter kunnen maar liefst 16.000 meetwaarden worden opgeslagen; zij kunnen worden overgezonden naar een (draagbare) computer.

1. Medewerkers van de stichting RAAP voeren weerstandsmetingen uit op het terrein van het badhuis. Op de achtergrond kijkt de oud-voorzitter van de Historische Vereniging, dr D.W. Gravendeel, kritisch toe. (Foto: Demmi Postema)

De metingen kunnen tenslotte visueel worden weergegeven op een kaart, door de meetpunten bijvoorbeeld een bepaalde grijswaarde toe te kennen, meestal donkerder bij hogere weerstand. Het resultaat is een kaartbeeld als afb. 2, waarin de weerstandsmetingen op het terrein van het badhuis zijn verwerkt. De donkere vlekken en structuren geven hogere weerstanden aan, in dit geval veroorzaakt door de muurresten van het badhuis, enkele tientallen meters ten noorden van het *castellum*. De omvang van het bouwwerk bedroeg ongeveer 18 x 30 m. Niet alleen werd de exacte locatie en de indeling van

2. De weerstandsmetingen op het terrein van het badhuis gevisualiseerd in grijswaarden. Duidelijk herkenbaar is een langgerekt complex van opeenvolgende vertrekken (ca. 18 x 30 m), hetgeen goed overeenkomt met het grondplan van militaire badhuizen zoals die in Engeland en Duitsland op meerdere plaatsen zijn opgegraven. Het badhuis van De Meern lag ongeveer 50 m ten westen van de samenkomst van Castellumlaan, 't Zand en Groenedijk, even buiten de noordelijke uitvalspoor van het *castellum*.

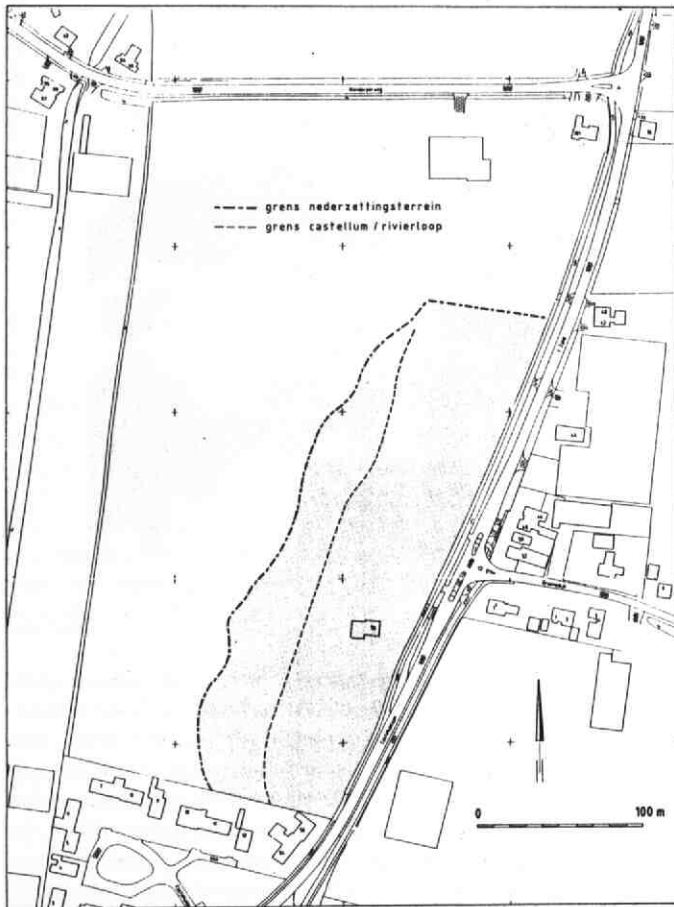
het badhuis bepaald, maar ook kon de structuur van het *castellum* met een deel van het wegenpatroon en de ommuring worden vastgelegd.

Het booronderzoek is uitgevoerd met eenvoudige handboren zoals de Edelmanboor, guts en grindboor. In totaal zijn ruim 270 boringen verricht, over het algemeen tot een diepte tussen 1,20 en 2,50 m beneden maaiveld. Alle boringen zijn in het veld kort beschreven. Daarbij is o.a. gekeken naar de textuur (korrelgrootte: klei, zavel of zand), de kleur, vlekken (bijv. fosfaat of ijzeroxide), de structuur (bijv. compact, humeus, gelaagd of geroerd) en naar eventuele archeologische verontreinigingen (bijv. houtskool, puinbrokjes, hout, tufsteen, bot, aardewerkscherven enz.).

Het booronderzoek toonde aan dat het nederzettingsterrein bestaat uit twee gedeelten: het eigenlijke *castellum*terrein, dat is opgebouwd uit ophogings- en bewoningslagen, en aan de westzijde daarvan een oude rivierloop (zie afb. 3). Hierin zijn op enige diepte verontreinigde lagen aangetroffen, die be-

schouwd kunnen worden als rivieroever met nederzettingsafval. Dit nederzettingsafval, met name het goed geconserveerde organische materiaal (resten van zaden en vruchten, bot- en leerresten, houten voorwerpen en gereedschappen, mogelijk ook zaken als visfuiken en scheepsresten), bevat een schat aan gegevens over de bewoningsgeschiedenis van het *castellum*.

Opmerkelijk is de vrijwel rechtlijnige grens tussen het *castellum*terrein en genoemde waterloop. Vlak langs deze grens is op meerdere plaatsen een zeer diepe opvulling van humeus materiaal met nederzettingsafval aangeboord. Het is aanne-

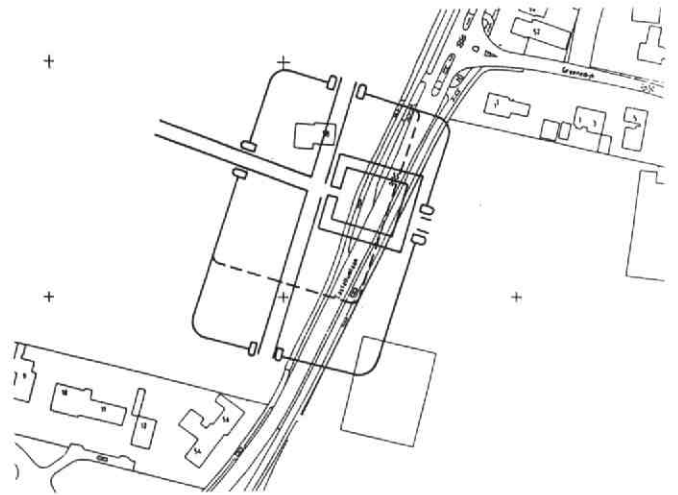

3. Het nederzettingsterrein ten westen van de Castellumlaan/t Zand. Aangegeven is het terrein van het eigenlijke *castellum* met zijn bebouwde omgeving en de opvulling van de waterloop, die de westelijke grens van het nederzettingsterrein vormde. Aan de overkant daarvan en in het blanco gebied ten zuiden van de Alendorperweg zijn bij het onderzoek geen archeologische sporen gevonden. Volgens het jongste voorstel tot wijziging van de grenzen van bestemmingsplan 't Weer zal het gehele gestippelde gedeelte buiten het plangebied worden gehouden.

melijk dat dit gedeelte van de waterloop gegraven is. Misschien is het wel het verlengde van het Romeinse kanaal langs de Meerndijk. De westelijke begrenzing van de rivierloop, en daarmee van het nederzettingsterrein, is vrij scherp. In noordelijke richting nemen de archeologische sporen geleidelijk af.

Aan de hand van de grondboringen, de weerstandsmetingen en het bureauonderzoek is het mogelijk gebleken een reconstructie te maken van de ligging en de omvang van het *castellum*. De omvang heeft waarschijnlijk ca. 80 x 115 meter

bedragen. De resten van het hoofdkwartier van het fort zouden grotendeels onder de Castellumlaan moeten liggen. Het *castellum* is in een later stadium waarschijnlijk enigszins in oostelijke en zuidelijke richting uitgebouwd (zie afb. 4).

4. Voorlopige reconstructie van het *castellum* van De Meern, gelegen tussen de Groenedijk (rechtsboven) en het Castellumpark (linksonder). Bij de reconstructie is uitgegaan van een grondplan zoals opgegraven in o.a. Utrecht, Zwammerdam en Valkenburg (Z.-H.). Getekend zijn: de muren met vier poortgebouwen, de twee kruisende wegen door het kamp en het hoofdkwartier. Alleen van de weg naar de noordpoort is tot nu toe een gedeelte opgegraven. In het westen lijkt de waterloop als verdedigingsgracht dienst te hebben gedaan; aan de andere zijden heeft het weerstandsonderzoek sporen van muren en/of grachten aangetoond. In een onderbroken lijn is een mogelijke oudere fase van het *castellum* aangegeven.

Uit het onderzoek kwam naar voren dat het monument onderhevig is geweest aan een aanzienlijke, door mensenhand veroorzaakte erosie. Door allerlei grondwerkzaamheden in het verleden is op de plaats van het fort waarschijnlijk een pakket van meer dan een meter verloren gegaan. Toch is de kwaliteit van de overblijfselen van het *castellum* van De Meern goed in vergelijking met de andere *castella* in Nederland. De waarde van dit monument is zeker niet alleen gelegen in de overblijfselen van het fort en badhuis. Juist de directe omgeving van het *castellum* met zijn *vicus* en grafveld, gelegen aan een knooppunt van waterwegen, maken dit monument zo bijzonder. Het terrein biedt één van de weinige resterende mogelijkheden om een *castellum* in samenhang met zijn omgeving te bestuderen. Het is daarom van wezenlijk belang dat het gehele nederzettingsterrein zoals aangegeven in afb. 3 voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek behouden blijft.

Museumpraet (2)

door

Theo van den Berg

Het was druk in het „Kabinet” na mijn eerste museumpraatje. Heel wat mensen waren nieuwsgierig geworden en keken vol bewondering naar onze verzameling. Sommigen hadden wat oude spullen voor ons meegebracht; enkele personen boden zich aan om te helpen met restaureren. Ik kreeg wel de opmerking dat ik met mijn greep uit de collectie met het eind van de bietenbouw was begonnen.

Natuurlijk, voor je met de bietenbouw gaat beginnen, is er al heel wat werk verzet. Eerst moet het land bemest en geploegd worden; daarna begint het zaaien. Nu kunnen wij wegens plaatsgebrek in ons museum onze ploeg nog niet tentoonstellen. Dus gaan we direkt maar bieten zaaien.

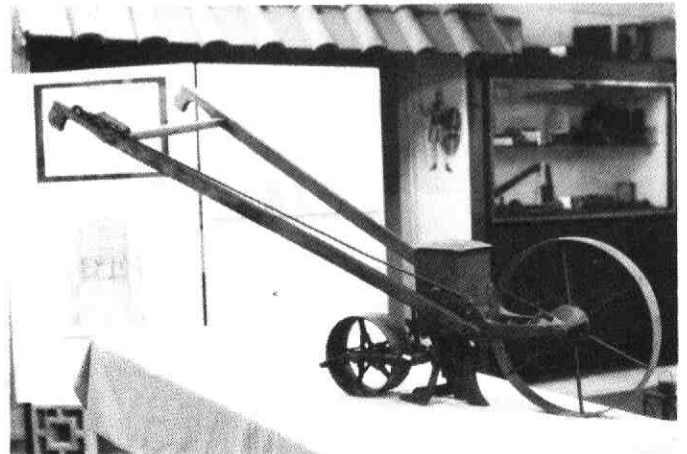
Het zaaien was altijd een stukje vakwerk. Na het trekken van een voor moest het zaad erg regelmatig verspreid worden, niet te dik en niet te dun. Na opkomst van het zaad, begon een zeer tijdrovend werk, namelijk het uitdunnen. Eerst ging men met een kleine wiedzak wat ruimte maken, daarna moest men op de knieën de regels verder uitdunnen, zodat alle bieten op gelijke afstand kwamen te staan. Men noemde dat „op één zetten”, maar er zullen nog wel andere benamingen voor dit werk zijn.

Zelf heb ik in de vakantietijd of na school wel eens geholpen. Ik kan U vertellen: het was een heidens karwei. Zo zag je vaak hele boerenfamilies met dit werk bezig. Met deze manier van zaaien ging er natuurlijk veel zaad en tijd verloren.

Men zocht daarom naar allerlei middelen om dat alles te verbeteren. Allereerst ontwikkelde men zaad met een betere kiemkracht, zodat bijna ieder zaadje ook een biet werd. Daarnaast bedacht men betere zaaimethoden. Een daarvan was de uitvinding van de eenvoudige zaaimachine die hier is afgebeeld. Het bakje achter het grote wiel werd met zaad gevuld en na afstelling van de machine kreeg men de juiste dosering. De bieten groeiden dan keurig op de goede afstand.

In streken waar nog op veel grotere schaal aan bietenbouw werd gedaan, waren ook al grotere machine's in gebruik, die met paarden werden voortgetrokken. Over de grootschalige

bietenbouw is ook heel wat te vertellen. Daar werden de bieten geleverd aan de suikerfabrieken. De bieten werden per gewicht verkocht, en de boeren waren zo slim dat ze niet alle klei van de bieten afhaalden. Alles woog mee! Zo'n lading met te veel klei werd echter vaak teruggestuurd. Trouwens de suikerfabrikanten waren zelf ook slim. Zij ontwikkelden een zaad waarmee men bieten kweekte die lichter in gewicht waren en een hoger suikergehalte hadden. Want als men bieten aan de fabriek wilde leveren, moest men het zaad kopen van de suikerfabrikant.

Nog veel meer zou hier over te vertellen zijn, maar de redactiecommissie heeft mij maar één pagina gegeven voor mijn praetje.

Kom dus gezellig op maandagavond naar ons „Kabinet” en breng gerust uw kinderen, familie of de bureu mee. Een museumjaarkaart is niet nodig. De koffie staat altijd klaar, en is ook gratis.

Hopenlijk komt er dan ook een timmerman, of een handige doe-het-zelver om het houtwerk van onze zaaimachine te repareren.

Tot ziens !!!!!

Rondom de Hoge Woerd

Archeologische waarden in een bedreigd gebied

Door

E.P. Graafstal

Het gebied tussen Hoge Woerd en Hoge Weide, anders gezegd tussen Groenedijk en Utrechtseweg, is een van de laatste stukjes onaangetast „rivierlandschap” binnen onze gemeentegrenzen. Langs de kronkelende restgeul van de Rijn, vaak niet meer dan een smalle sloot, liggen hier de resten van boerderijcomplexen uit de late ijzertijd tot de vroege middeleeuwen, van het grafveld en de „Rijnhaven” behorend bij het Romeinse *castellum* op de Hoge Woerd, en van enkele versterkte hofsteden uit de latere middeleeuwen. Geen van deze objecten is tot nu toe archeologisch onderzocht. Over een paar jaar zal de stad Utrecht in dit waardevolle gebied duizenden woningen bouwen. Vooruitlopend daarop heeft de provincie onlangs het initiatief genomen tot een zorgvuldige inventarisatie van archeologische waarden in het hele gebied tussen Utrecht en Harmelen. Dat onderzoek moet dan eigenlijk nog dit najaar beginnen, want de tijd dringt. In dit artikel wordt uiteengezet hoe de archeologische monumentenzorg functioneert, welke vindplaatsen op dit moment in onze gemeente bekend zijn, wat hun betekenis is, en wat wij van het komende onderzoek mogen verwachten.

Monumenten en meldingsgebieden

Tegenwoordig hoort men in kringen van de archeologische monumentenzorg steeds vaker spreken van het „bodemarchief”. Het is een beeldende term, die de bijzondere situatie van de archeologie binnen de cultuurhistorische wetenschappen goed tot uitdrukking brengt. De historicus bijvoorbeeld gaat gewoon naar het archief; daar staan inventarissen voor hem klaar en hij kan zijn stukken desgewenst keer op keer raadplegen. De gegevens van de archeoloog daarentegen liggen onzichtbaar, maar uiterst kwetsbaar opgeslagen in de bodem. Archeologische „documenten” bestaan uit subtiele grondverkleuringen, die samen een huisplattegrond vormen, of uit een complexe opeenvolging van woonlagen, aan de hand waarvan de chronologie van een nederzetting valt te ontrafelen. Al deze documenten kunnen slechts één maal worden „gelezen” - opgraven betekent in alle gevallen dat de sporen worden vernietigd. Bij een opgraving is het dus zaak een zo goed mogelijk „afschrift” te maken van alle informatie die op het punt staat vernietigd te worden. Daarom ook is opgraven in Nederland bij wet voorbehouden aan experts van bevoegde instanties. Officiële archeologen zijn echter huiverig om op te graven. Toegegeven, zij kunnen veel meer dan hun collegae van vroeger: zij reconstrueren de natuurlijke vegetatie rond een nederzetting aan de hand van stuifmeelkorrels en doen geslachts- en

leeftijdsoepalingen aan de hand van skeletmateriaal. Maar de archeologen van de toekomst zullen nog meer uit de bodem kunnen aflezen en zullen dus nog betere „afschriften” maken.

Nu is opgraven niet de enige vorm van vernietiging waaraan het bodemarchief is blootgesteld. Dat archief, vlak onder de grond, is altijd al onderhevig geweest aan allerlei vormen natuurlijke en menselijke erosie, zo goed als in de papieren archieven van historicus door de eeuwen heen ernstige lacunes zijn ontstaan als gevolg van brand, wanbeheer, boekwormen en vocht. Maar er is een groot verschil: de laatste vormen van erosie zijn vrijwel tot staan gebracht met de komst van de archiefwet en veilige archiefdepots door het hele land. Maar de vernietiging van het bodemarchief gaat gewoon door, en dat in een steeds hoger tempo, als gevolg van woningbouw, wegeaanleg, diepplougen, ontgroning en drainage. Hier en daar kan voor de bulldozer uit nog iets worden opgegraven; verreweg het meeste verdwijnt ongezien, zonder „afschrift”. De archeologie beschikt in deze strijd eigenlijk maar over één hard wapen. De monumentenwet biedt namelijk de mogelijkheid een terrein met belangrijke archeologische resten te verheffen tot „beschermde monument” en zo te behouden voor toekomstig wetenschappelijk onderzoek. Het is een zwaar middel, dat

het grondgebruik ernstig aan banden legt en verregaande planologische gevolgen kan hebben - denk aan de recente geschiedenis van bestemmingsplan 't Weer. Daarom wordt dit middel met mate gebruikt en alleen wanneer aan een aantal scherpe criteria is voldaan op het punt van:

- wetenschappelijke waarde: hoe belangwekkend en zeldzaam is het object (meestal een bepaalde vorm van nederzetting of bijzetting)?
- cultuurhistorische waarde: zijn er in het terrein nog saillante vormen herkenbaar die herinneren aan de aard van het object (denk bijvoorbeeld aan het eilandje van het Huis te Vleuten)?
- gaafheid en conserveringsstoestand: hoe compleet is het object en hoe goed zijn de grondsporen bewaard gebleven?
- kwetsbaarheid en bedreiging: vormt het huidige of het te verwachten toekomstig gebruik een bedreiging voor de resten? Afhankelijk van de normstelling blijkt in de praktijk slechts 10 tot 15 % van de archeologische objecten de test te kunnen doorstaan.

Zo doet zich de merkwaardige situatie voor dat de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB), verantwoordelijk voor de „ondergrondse” werkingssfeer van de monumentenwet, enerzijds niet graag opgraaft en anderzijds terughoudend moet zijn met

wettelijke bescherming! Wie in zo'n positie verkeert, moet in het nijvere Nederland voortdurend op het vinketouw zitten. Teneinde gemeenten, provincies en overheidsdiensten, die immers allemaal hun plannen maken en vergunningen afgeven, beter te kunnen informeren over archeologische waarden in hun gebied, zijn in de jaren '70 en '80 per provincie zogenaamde meldingskaarten (1:50.000) verschenen. Daarop staan niet alleen de beschermde monumenten aangegeven, maar ook de zogenaamde meldingsgebieden. Meldingsgebieden zijn die archeologische objecten die zich om een of andere reden (bijvoorbeeld omdat er nog te weinig van bekend is) nét niet hebben gekwalificeerd voor wettelijke bescherming, maar die zich toch gunstig onderscheiden van de overige bekende vindplaatsen, omdat zij goed bewaard en nog grotendeels voor onderzoek toegankelijk zijn. De meldingskaart is de laatste jaren een begrip geworden in het planologische circuit en de meldingsgebieden hebben inmiddels een erkende status als belangrijk monument, in de wachtkamer voor wettelijke bescherming.

De bedoeling van de meldingskaart is dat gemeenten en andere overheden o.a. bij hun vergunningenbeleid beter rekening kunnen houden met de daarop vermelde archeologische waarden en dat zij met de ROB in contact treden wanneer deze waarden in het geding zijn. De meldingskaart is er dus vooral om kleinere en incidentele aanslagen op het bodemarchief te voorkomen; het systeem vraagt wel om ambtelijke medewerking overal in het land. Maar het bodemarchief wordt tegenwoordig vooral *projectmatig* bedreigd, bijvoorbeeld bij ruilverkavelingen, aanleg van rijkswegen en grootschalige woningbouw, zoals bij ons in 't Weer en straks op de Hoge Weide. In de dagelijkse contacten van de ROB met o.a. de Landinrichtingsdienst, Rijkswaterstaat, Staatsbosbeheer en de provincies, heeft zich inmiddels een gedragscode ontwikkeld die de belangen van archeologie en samenleving zo goed mogelijk tracht te verenigen. Deze bestaat hierin dat de ROB in een zo vroeg mogelijk stadium bij de plannen wordt betrokken, dat er een zorgvuldige inventarisatie plaatsvindt van archeologische waarden in het betreffende gebied, zonodig door aanvullend onderzoek in het veld, en dat daarmee bij de inrichting van het gebied en de uitvoering van de werken rekening wordt gehouden. Beschermde monumenten dienen daarbij geheel te worden ontzien, meldingsgebieden zo veel mogelijk; soms zal het voldoende zijn om waarnemingen te verrichten tijdens de grondwerkzaamheden, maar het kan ook zo

zijn dat bijvoorbeeld een deel van een meldingsgebied moet worden opgegraven. Dat komt dan voor rekening van het bestemmingsplan of anderszins, want ook hier heeft inmiddels het beginsel ingang gevonden: „de vervuiler (of in dit geval: de vernielers) betaalt”. Veel problemen worden in de praktijk soepel opgelost door een aangepaste bestemming.

De archeologische monumentenzorg komt de laatste jaren dus in een steeds vroeger planologisch stadium tot stand en geschiedt ook steeds meer in het kader van grote projecten. Er is dus ook steeds meer behoefte aan archeologische prognoses voor grotere gebieden; men spreekt in dit verband wel van „potentiekaarten”. Men kijkt dan naar de natuurlijke voorwaarden voor menselijke bewoning door de eeuwen heen, naar het algemene beeld van de tot dusverre bekende vondsten, naar processen in het verleden die van invloed zijn op de conserveringstoestand van eventuele archeologische resten (allerlei vormen van erosie en bodemgebruik), naar het huidige gebruik en verwachte toekomstige bestemmingen. Zo ontstaat een gefundeerde voorspelling van wat er mettertijd nog aan archeologische resten in dat gebied te onderzoeken (of juist te beschermen) zal zijn. Iets dergelijks zullen wij in het onderstaande voor het gebied ten westen van Utrecht proberen. Eigenlijk is het maar een eerste impressie; er is, afgezien van het Romeinse *castellum*, nog zo weinig van deze streek bekend. We zullen ons werkgebied: „rondom de Hoge Woerd”, daarbij wel zo ruim opvatten, dat er tegelijk een aardig sluitend tableau kan ontstaan van de bewoningsgeschiedenis van onze streek tot om en nabij het jaar 1000.

Langs de restgeul van de Rijn

Van een min of meer permanente bewoning is in onze streek pas sprake sinds de late ijzertijd, d.w.z. kort voor het begin van de jaartelling. Onder „onze streek” dient men dan te verstaan het gebied ten westen van Utrecht zoals dat vorm heeft gekregen in de jongste geologische periode: het Holocene, dat volgens afspraak 10.000 jaar geleden begint. In dat tijdvak is de lage helft van Nederland ontstaan uit de tegengestelde krachten van zee en rivieren. Ons gebied maakte deel uit van de delta van de Rijn, die zich steeds in nieuwe beddingen moest wringen om zich tussen eindeloze veenmoerassen een weg naar zee te banen. De tak die ooit door het Kromme Rijngebied via Utrecht naar Leiden stroomde, moet omstreeks 3600 v. Chr. zijn ontstaan. Vanaf die tijd was onze streek dus onderworpen aan de wetten van riviergedrag.

In het waterrijke seizoen treedt een onbedijkte rivier, wanneer deze zijn monding nadert, buiten zijn oevers; dat verschijnsel kan zich meerdere malen per jaar voordoen. Daarbij wordt zand, dat normaliter binnen de bedding blijft, direct naast de rivieroevers afgezet; zo wordt de rivier op den duur omzoomd door zandige ruggen, oeverwallen genaamd. Wanneer het uittrekkende water buiten deze oeverwallen stagneert, bezinken ook de fijnere kleideeltjes; op grotere afstand van de rivier vormen zich op deze manier taaie kleipakketten („komklei”). In de uitgestrekte moerasbossen tussen de riviertakken tenslotte wordt veen gevormd. Nu is deze toestand niet statisch. Ten eerste vreet een rivier die niet door stenen kribben in toom wordt gehouden, voortdurend zijn bochten aan; deze verplaatsen zich daardoor steeds meer naar buiten en ook enigszins stroomafwaarts. Zoals een slang door het zand, zo kronkelt een rivier in de loop der tijd dus heen en weer binnen in zijn eigen afzettingen. De gordel van zandige bedding- en oeverafzettingen die zo ontstaat, noemen we een stroomrug.

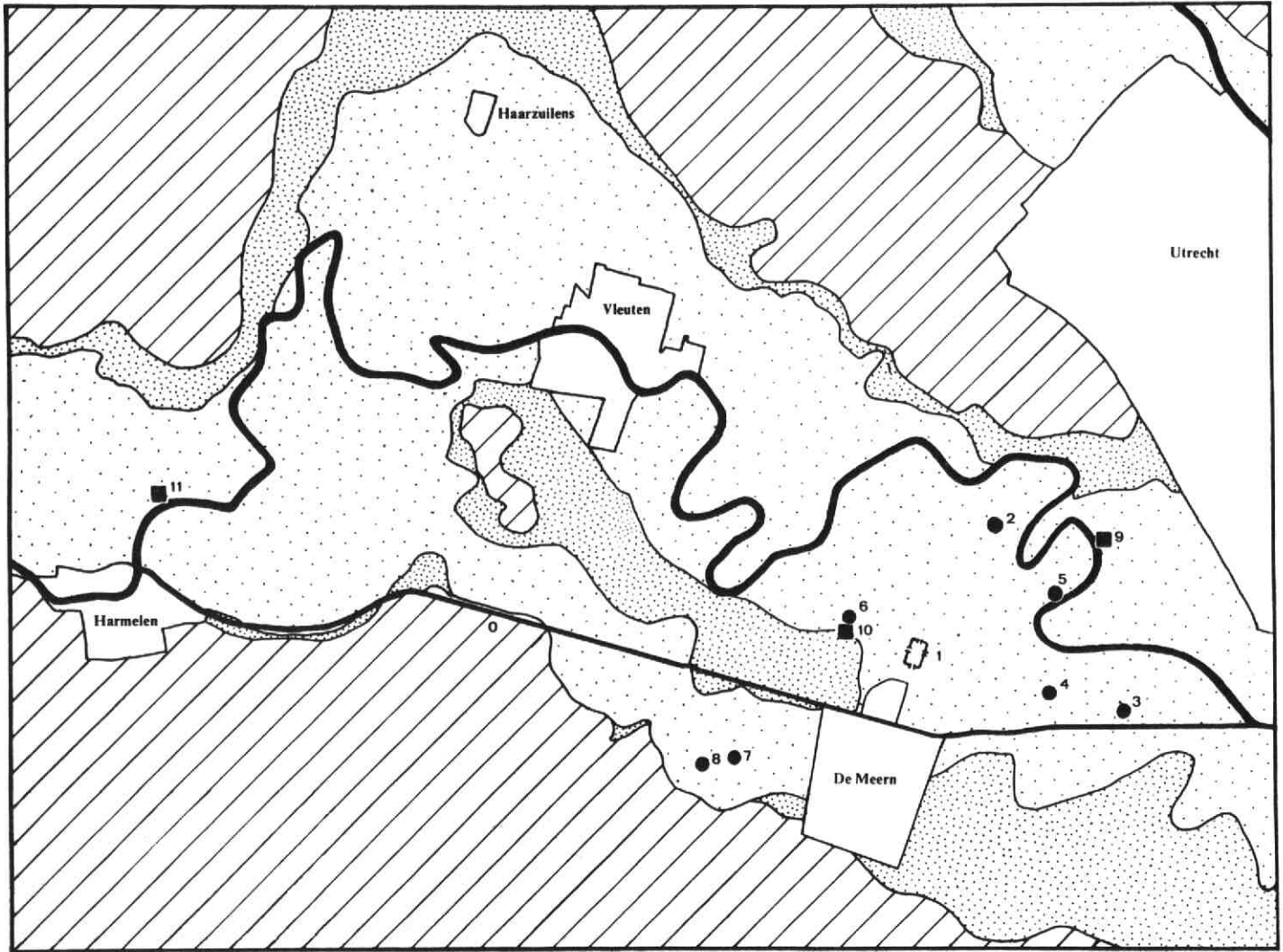
Het stelsel van riviertakken in het mondingsgebied is door de eeuwen heen onderhevig aan een zekere verjonging; oude trajecten raken verstopt, nieuwe beddingen worden gevormd. Zo heeft de Rijn tussen De Meern en Harmelen vanaf omstreeks 1500 v. Chr. tot in de eerste eeuwen van onze jaartelling een zuidelijke neventak gehad; deze heeft daar de zogeheten Heldammer stroomrug opgebouwd (zie afb. 1). Maar ook de hoofdstroom van de Rijn boette vanaf de Romeinse tijd aan belang in; in 1122 werd de restgeul bij Wijk bij Duurstede afgedamd van de Lek, die toen al eeuwen het meeste water van de Nederrijn afvoerde. Door deze afdamming zijn de Kromme en de Oude Rijn als het ware versteend in hun doodsnood; anders waren zij mettertijd geheel verland. Nergens kronkelt de restgeul van de Rijn zo grillig als tussen Utrecht en Harmelen; vooral op de Hoge Weide liggen een paar fraaie meanders. De Oude Rijn vormde hier van de late middeleeuwen tot 1963 de grens tussen de stad Utrecht en het gerecht, later de gemeente Vleuten. Wanneer Utrecht zijn annexatie straks met een monument zal willen gedenken, zoals in het geval van Zuilen in 1954, laat het dan een stukje van deze fraaie restgeul in zijn nieuwe stadsdeel opnemen. De voorplaat van dit nummer, een gezicht vanaf de Utrechtseweg nabij de Hoet, is daartoe een klein pleidooi. Misschien moeten we in Nederland ook eens gaan denken aan een categorie van beschermde *landschappelijke* monumenten.

Het is jammer dat het „rivierlandschap” in ons werkgebied zo veel aan suggestieve kracht heeft ingeboet. Vroeger deden zich in onze streek over korte afstand hoogteverschillen van enkele meters voor. Dat komt vooral doordat de komklei en het slappe veen in tegenstelling tot de zandige stroomruggen gedurende eeuwen van ontwatering aanzienlijk zijn ingeklonken. De stroomruggen zijn op deze wijze geleidelijk „vanzelf” uit het omringende landschap verrezen. Zo kon het gebeuren dat de „stadsweide” van Utrecht (oorspronkelijk in gemeenschappelijk gebruik bij de Utrechtse burgers) aan het eind van de middeleeuwen uiteenviel in

de Hoge Weide (op de stroomrug) en de Lage Weide (tussen de stroomrug van Vecht en Rijn; vgl. afb. 1). Op de stroomrug was er bovendien het reliëf van de oude oeverwallen en het „rivierdal” met de restgeul. In het Kromme Rijngebied is dit alles op veel plaatsen nog prachtig te zien, maar bij ons is veel verdwenen door het grootschalig afgraven van „tichel-aarde” ten behoeve van de baksteen- en dakpanfabricage. Vanaf omstreeks 1400 tot in het begin van deze eeuw bloeide dit bedrijf langs de boorden van de Vecht, de Oude Rijn en de Hollandse IJssel; rond 1724 waren er in de omgeving van Woerden 26 steenfabrieken. De zandige klei

op de stroomruggen vormde een ideale grondstof en deze werd, na verwijdering van de teellaag, perceelsgewijs afgegraven of „afgevlet” (vanwege de vletschuiten, waarmee de klei werd afgevoerd). Men groef natuurlijk zo diep als de „delfstof” reikte, vaak ongeveer drie voet, zodat veel vruchtbaar akkerland in „onland” of op zijn best dras weiland veranderde. Juist in ons werkgebied, met name tussen Vleuten en De Meern, is het landschap ernstig verruïneerd door dit afvletten. Voor de glastuinbouw vormde wat overbleef: teelaarde op zand, echter een goede bodem, zo zeer dat men voor ons gebied nog steeds als vuistregel mag aan-

1. Landschap en bewoning ten westen van Utrecht tot het jaar 1000. De kaart is gebaseerd op de *Geomorfogenetische kaart van Zuid-Utrecht* van H.J.A. Berendsen (1982), waarop de bodemsoorten naar ontstaanswijze zijn aangegeven. Het beeld wordt beheerst door de brede gordel van zandige bedding- en oeverafzettingen (gestippeld) waarbinnen de Rijn en een zuidelijke neventak van ca. 3600 v. Chr. tot 1122 na Chr. vrijelijk hebben gekronkeld; rechtsboven is nog net de stroomrug van de Vecht te zien. De stroomruggen worden omzoomd door zware kleiafzettingen (fijn gestippeld). Daarbuiten vinden we slechts veen (gearceerd), opgebouwd door het moerasbos dat daar tot aan de grote ontginningsbeweging van de 11e en 12e eeuw heeft gewoekerd. De blanco gebieden konden vanwege de aangesloten bebouwing niet worden gekarteerd. Vanaf park Voorn geheel rechts tot aan Harmelen slingert de restgeul van de Rijn, die op vele punten in het landschap, vooral vanaf Vleuten, nog als een oude rivierloop te herkennen is. In de 8e eeuw was dit traject nog over zijn volle lengte bevaarbaar, maar daarna werd het snel berucht als de „Oude Rijn”. Op de tekening komt goed naar voren dat de Leidse Rijn, hoewel in etappes ontstaan door kanalisatie van bestaande weteringen, als het ware één grote *by-pass* is voor dit gestremde gedeelte van de Rijn. Vóór de ontginningen, d.w.z. tot omstreeks het jaar 1000, beperkte de bewoning zich tot de stroomruggen; inderdaad liggen alle nederzettingen uit die periode binnen het gestippelde gebied. Ten noorden van De Meern is het *castellum* op de Hoge Woerd ingetekend. De ronde symbolen staan voor nederzettingen uit de late ijzertijd en de Romeinse tijd, meestal eenvoudige boerderijcomplexen als op afb. 2; de vierkante voor nederzettingen uit de vroege middeleeuwen, globaal 500 - 1000 na Chr..

houden dat overal waar kassen staan, het terrein is afgevet - dat is dus nogal wat. En voor de archeologie heeft dat veel voeten in de aarde...

De eerste bewoners

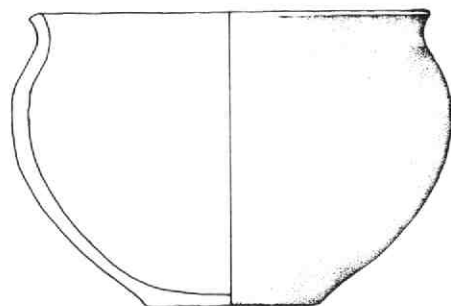
Juist de vol ontwikkelde stroomruggen van riviertakken die hun beste tijd hebben gehad, zijn vanouds in trek geweest als vestigingsplaats voor de mens. Op de oude oeverwallen woonde men hoog en droog, de lichte grond van de stroomruggen liet zich makkelijk ontginnen en bewerken, en de nabije rivier bood mogelijkheden tot visvangst en vervoer over water. De veenmoerassen buiten de stroomruggen waren dras en ontoegankelijk; zij zijn pas in de 11e en 12e eeuw ontgonnen, tegelijk met de bedijking van de grote rivieren. Het is dus geen wonder dat de nederzettingen uit de prehistorie, de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen in het rivierengebied vrijwel altijd op stroomruggen liggen; dat geldt ook voor ons gebied, zoals afb. 1 bewijst. Het beeld wordt daar beheerst door een concentratie van symbolen in de noordelijke periferie van De Meern, maar die weerspiegelt waarschijnlijk niets anders dan de voormalige woonplaats van de auteur; dat geeft te denken voor de rest van het gestippelde gebied...

De meeste nederzettingen zijn pas de laatste jaren ontdekt, tijdens incidentele verkenningen van boomgaarden en geploegde akkers. In de praktijk komt zo'n veldverkenning neer op scherven rapen (of juist niet), want dat is wat er materieel resteert van de houten boerderijcomplexen uit de onderhavige periode.

De vroegste aardewerkfragmenten die in ons gebied worden gevonden dateren uit de late ijzertijd, rond of kort vóór het begin van de jaartelling. Men zou dus zeggen dat de bewoning van ons gebied, zoals eerder gedefinieerd, pas tegen die tijd begint. Toch is dat de vraag. Bij Wijk bij Duurstede, enkele tientallen kilometers stroomopwaarts op dezelfde stroomrug van de Rijn, zijn nog niet zo lang geleden bewoningssporen uit de vroege bronstijd (2100 - 1800 v. Chr.) gevonden. De meeste van deze vroege nederzettingen zullen echter door de Rijn zijn verzwolgen of met latere afzettingen overdekt. Wellicht reikt de bewoning van ons gebied derhalve verder terug dan de oppervlaktevondsten op dit moment doen geloven. Wel is het zo dat er pas vanaf de late ijzertijd sprake is van een min of meer *continue* bewoning, zij het met een sterke terugval in de laat-Romeinse tijd. Vóórdien schijnt onze rivierdelta gedurende langere periodes van verhoogde overstromingsactiviteit grotendeels onaanvaardbaar voor bewoning te zijn geweest.

In de late ijzertijd en de vroeg-Romeinse tijd (250 v. Chr. - 50 na Chr.) doet zich in een groot deel van laag-Nederland, om precies te zijn: in het rivierengebied, rondom de zeegaten en op de Fries-Groningse zeeklei, een explosieve groei van het aantal nederzettingen voor. Kennelijk zijn de vestigingsvoorwaarden er dan plotseling veel gunstiger geworden. In het Kromme Rijngebied, waar van 1976 tot 1985 een grote archeologische kartering heeft plaatsgevonden, zijn inmiddels vele tientallen vindplaatsen uit deze periode bekend. Ook in ons gebied

is de bevolkingsexplosie te merken. Van de nederzettingen 3 t/m 8 van afb. 1 was zeker de helft aan het begin van de jaartelling al bewoond (nr. 3, 5, 6; vgl. afb. 15, nr. 13, 12 en 1) 1). De aard van het nederzettingenspatroon verraadt nog iets van deze snelle demografische expansie. In het Kromme Rijngebied liggen de stroomruggen dicht bezaaid met kleine complexen van doorgaans één tot drie boerderijen. Vermoedelijk woonden daar enkele generaties van dezelfde familie of enkele gezinnen met een gemeenschappelijke stamvader; overtollige zoons begonnen waarschijnlijk elders voor zichzelf. De tekening van afb. 2 geeft een aardige indruk van het bewoningsspatroon in ons gebied aan het begin van de jaartelling, als men de Friese terpen tenminste even wil aanzien voor onze oeverwallen.

3. Reconstructietekening van een pot van inheems, handgevoerd aardewerk uit de Romeinse tijd, gevonden bij de aanleg van de provinciale weg S 20 (afb. 1, nr. 7). De buitenkant vertoont sporen van zorgvuldige polijsting.

Inheems-Romeins

De bevolking van deze kleine nederzettingen leidde een zelfvoorzienend bestaan van landbouw en veeteelt. Alle voedsel en materialen voor kleding, behuizing en gereedschappen konden worden betrokken van het land, de veestapel of de vrije natuur; alleen voor zout, ijzer, maalstenen en een enkel sierraad moest men buiten deze huis-economie treden, hetgeen wijst op de productie van een verhandelbaar surplus. Archeologisch is deze cultuur direct herkenbaar aan het karakteristieke handgevoerde en tamelijk zacht gebakken aardewerk. De betere stukken werden waarschijnlijk vervaardigd door lokale specialisten, die onder elkaar toch een opvallend homogene vormenschat wisten te handhaven. Veel van wat in de Romeinse tijd voortleeft, wijst nog duidelijk terug naar vormen en versieringswijzen uit de late ijzertijd (zie afb. 3 en 4). Bij opgravingen wordt het beeld beheerst door de plattegronden van lange, twee- of drie-

2. Impressie van het nederzettingslandschap in het Fries-Groningse terpengebied rond het begin van de jaartelling. Wanneer men de terpen even verruilt voor onze oeverwallen, kan de tekening ook gelden voor de verstrooide boerderijcomplexen op de stroomruggen van de Rijn. (Naar: A.T. Clason, *Jacht en veeteelt van prehistorie tot middeleeuwen*, Haarlem 1977)

4. Inheems aardewerk gevonden bij nederzetting 6 van afb. 1, gelegen aan de Alendorperweg. Afgezien van een kogel van gebakken klei voor een handslinger (links van de schaal) en een doorboorde potscherf bedoeld als gewicht voor een weefgetouw (rechts boven de schaal), geeft de foto een indruk van de uiteenlopende decoratiepatronen die voorkomen op de rand (linksonder; van boven gezien) en buik van inheemse potten. Meestal behielp men zich met nagels en vingertoppen, maar soms werden ook stokjes, rietjes, touwtjes en „kammetjes” gebruikt.

schepige, houten boerderijen met een stal- en een woongedeelte (zie afb. 5). In zijn meest elementaire vorm: het zgn. langhuis-type, stamt onze boerderij lijnrecht af van deze prehistorische grondvorm.

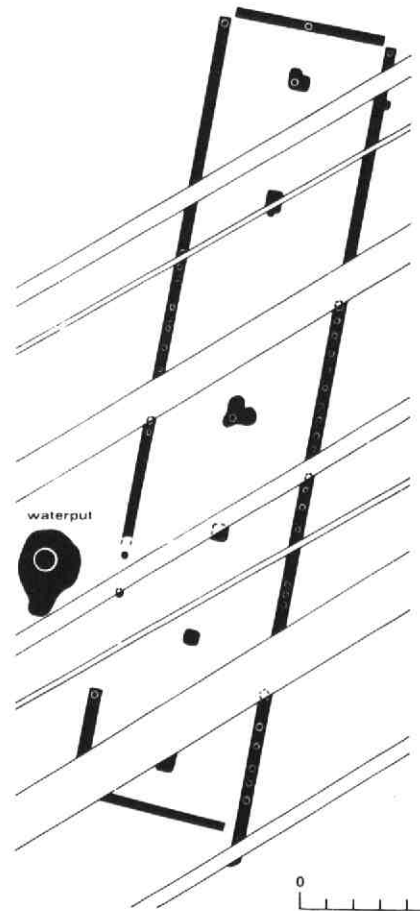
De komst van de Romeinse „bezeters” en de bouw van een gordel van legerkampen op de zuidelijke oever van de Rijn omstreeks 50 na Chr. hebben in deze cultuur, die we dan voortaan aanduiden als inheems-Romeins, eigenlijk verbluffend weinig verandering gebracht. Aanvankelijk zal de inheemse bevolking te leiden hebben gehad onder ronselpraktijken en gedwongen leveranties van graan, huiden en dergelijke, maar in de 2e en in de eerste helft van de 3e eeuw beleefde zij een ongekende bloeiperiode. In de inheemse nederzettingen vinden we dan naast het traditionele handgevormde aardewerk veel Romeins, op de draaischijf vervaardigd aardewerk, benevens munten en mantelspelden (zie afb. 6). Dit alles wijst op een intensieve en eerlijke uitwisseling van producten en een zekere romanisering van de inheemse bevolking. In deze periode bereikte de bevolkingdichtheid van ons gebied, en van Nederland überhaupt, een hoogtepunt dat pas rond of zelfs na het jaar 1000 zou worden geëvenaard. Ook dat valt weer af te lezen aan ons bescheiden data-bestand: alle zes inheemse nederzettingen van afb. 1: nr. 3 t/m 8, waren in de Romeinse periode bewoond, zij het misschien niet allemaal de gehele tijd.

Van deze inheemse nederzettingen is behalve een aantal oppervlaktevondsten nog niets bekend - er hebben tot dusver geen opgravingen plaatsgevonden. Zeker de helft komt daarvoor ook niet in aanmerking, want hun conserveringstoestand is zorgelijk. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het *castellum* op de Hoge Woerd, waar de woon- en ophogingslagen op sommige plaatsen nog twee meter dik op elkaar gestapeld liggen, concentreren de grondsporen van zo'n inheemse nederzetting zich vaak in een vrij dunne en oppervlakkige laag, doorgaans tussen een halve meter en driekwart meter onder het maaiveld. Wanneer we even in detail naar onze zes gaan kijken, dan kunnen we nr. 7, ontdekt bij de aanleg van de provinciale weg S 20 ten westen van De Meern, al direct afschrijven: deze nederzetting is waarschijnlijk goeddeels verspoeld bij een zuidwaartse verplaatsing van de Heldammer stroom. Op de plaats van nr. 8, even verderop vlakbij de ruïne van Nyvelt, worden graszoden gestoken; het terrein is al enkele tientallen centimeters gedaald, waardoor de ploeg steeds dieper reikt. Het perceel waarop nr. 4 is gelegen, tussen de Zandweg en het midden van de Groenedijk, is al lang geleden geheel afgevet; wat er rest, ligt nu aan de oppervlakte van het maaisland: een paar handenvol scherven. Beter wordt het met nrs. 3 en 6: deze terreinen zijn maar voor de helft afgevet; de andere helft ligt in beide gevallen in een boomgaard, die - in beide gevallen - bij de laatste aanplant

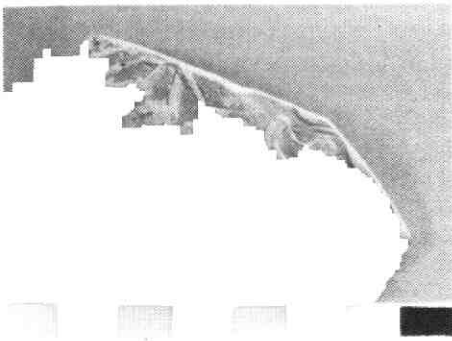
ruwweg tot een halve meter is omgezet. Als voorlopig paradepaardje blijft dan over nr. 5, gelegen achter de grote boerderij aan het midden van de Groenedijk. De nederzetting is gelegen op een hoog „schiereiland” gevormd door een meander van de Rijn, en is waarschijnlijk goed geconserveerd. Eén op zes - dat stemt tot nadenken . . .

Grafveld, kampdorp en Rijnhaven

Een verhaal apart vormt in onze streek natuurlijk het Romeinse *castellum* op de Hoge Woerd; vier eeuwen lang heeft het

5. Plattegrond van een houten boerderij uit de Romeinse tijd, opgegraven in 1982 op het industrieterrein Doornkade in Houten. De boerderij, die ongeveer 30 bij 6 m mat, werd door een rij zware middenstaanders in twee „schepen” verdeeld; aan een van de lange zijden moet een ingang hebben gelegen die het gebouw in een woon- en een stalgedeelte verdeelde. De tekening illustreert de kwetsbaarheid van de nederzettingssporen. Het eigenlijke woonniveau is reeds lang verdwenen; er rest slechts de donkere vulling van paal-gaten en funderingssleuven. Bovendien is de plattegrond doorsneden - en vernield - door latere greppels en sloten. (Naar: W.J. van Tent, *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1980-1984*, Utrecht 1988)

6. Fragment van een versierde schaal *terra sigillata*, gevonden bij nederzetting 4 van afb. 1, gelegen aan het midden van de Groenedijk. *Terra sigillata* is de naam voor het karakteristieke Romeinse tafelaardewerk met rode deklaag en reliëfversiering. Het werd op industriële schaal vervaardigd, aanvankelijk in Italië en Zuid-Frankrijk, later ook in Midden- en Noordoost-Frankrijk en op verschillende plaatsen langs Rijn en Moezel. Dit exemplaar, versierd met een rij kelken, is geproduceerd in La Madeleine bij Nancy, in de eerste helft van de 2e eeuw. Juist toen begon een eeuw van ongekennde economische voorspoed voor de inheemse bevolking van Nederland.

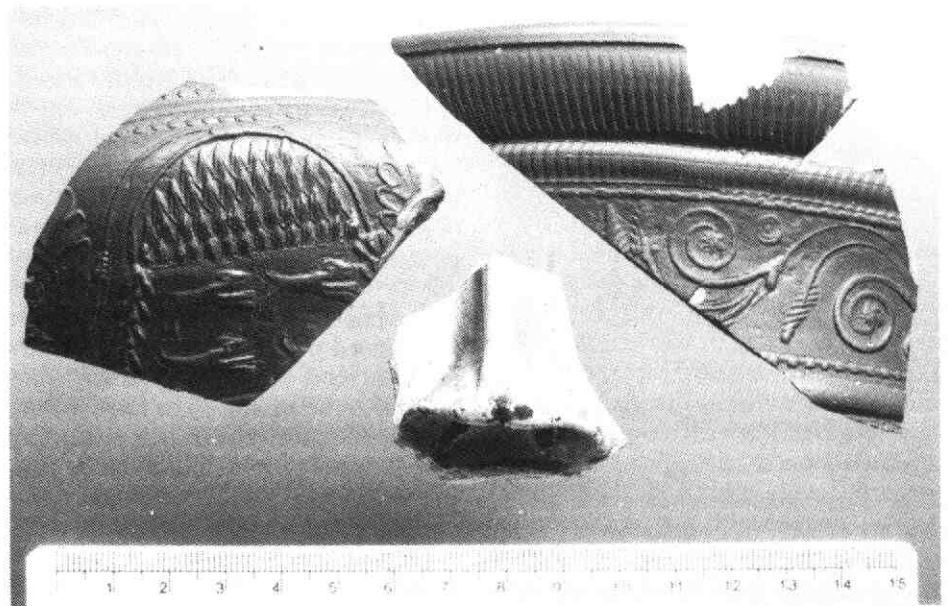
alle oudheidkundige belangstelling voor zich opgeëist. Elders in dit nummer valt te lezen over de resultaten van het onderzoek dat de stichting RAAP onlangs in opdracht van de gemeente Vleuten - De Meern heeft uitgevoerd. Dit onderzoek heeft enkele belangrijke nieuwe inzichten opgeleverd over de ligging van het *castellum* en de begrenzing van het nederzettingsterrein in westelijke en noordelijke richting. Tegelijkertijd heeft het onderzoek duidelijk gemaakt wat we allemaal *niet* weten. En dat is nogal wat. Ten eerste: waar lag de *civiele* nederzetting (*vicus*) behorend bij het legerkamp? Zo'n kampdorp herbergde doorgaans een paar kroegbazen, handelaren en ambachtslieden, onder wie wellicht enkele veteranen. En dan hadden die soldaten buiten de „kazerne” natuurlijk hun vrouwen; het wemelde er waarschijnlijk van de buitenechtelijke kinderen. Van een dergelijke *vicus* is op of rond de Hoge Woerd nog geen spoor gevonden, of we moeten de vele vondsten van metaalslakken in het gebied rond de samenkomst van Woerdlaan en Castellumlaan in verband willen brengen met een vorm van nijverheid die we in zo'n kampdorp mogen verwachten. Veel ruimte is er hier echter niet, ten zuiden van het *castellum*, in de bocht van het riviertje dat naar het schijnt de westelijke grens van het nederzettingsterrein vormt.

Waar het eigenlijk op neerkomt is dit: wij weten nog bijna niets over de *ooste-*

lijke helft van de Hoge Woerd. Lag hier soms het grootste deel van de *vicus*? In ieder geval moet hier, even ten zuiden van de Groenedijk, de doorgaande weg naar het volgende *castellum*, dat van Utrecht, hebben gelopen. Neringdoenden streken inderdaad graag neer langs dergelijke uitvalswegen, direct buiten de poort. Bij het Utrechtse *castellum* op het Domplein is de civiele nederzetting in twee helften gescheiden; zij liggen direct voor de twee tegenoverliggende poorten van de doorgaande weg door het legerkamp, rond de Pieterskerk en rond de Buurkerk. Iets anders wat zich pleegt vast te hechten aan de uitvalswegen van Romeinse nederzettingen - steden, dorpen of legerkampen -, zijn grafvelden. Ook in De Meern moeten in de loop van enkele eeuwen over een populatie van alleen al bijna 500 soldaten enkele honderden bijzettingen hebben plaatsgevonden. Voorlopig moeten de gedachten ook hier uitgaan naar de oostelijke periferie van de Hoge Woerd. In een curieus artikel in de *Almanak voor de studenten aan de Akademie te Utrecht voor het jaar 1824*, getiteld „Iets over den tegenwoordige staat der twee Romeinse burgen of legerplaatsen in de nabijheid van Utrecht” schrijft Jacobus Scheltema: „Bezuiden den achterweg (= Groenedijk) en voor de grootste hoogte is een vlak veld, waarin volgens de overlevering voorheen grafplaatsen van voornamelijk personen zouden gevonden zijn”. Dat is niet mis te verstaan en ook niet zo moeilijk te localiseren. Wat wij eigenlijk nodig hebben is nóg een RAAP-onderzoek

op de Hoge Woerd, maar dan voor het hele gebied ten *oosten* van de Castellumlaan.

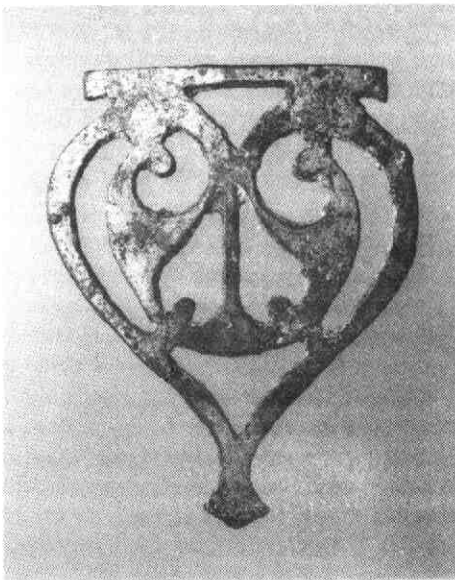
En dan zijn we er nog niet. Want waar lagen dan de uitgebreide havenwerken met opslagloodsen voor graan en dergelijke, die wij van elders kennen? Waar stroomde eigenlijk de Rijn in de Romeinse tijd? Dat is een veel gestelde vraag. Na wat er is gezegd over riviergedrag, mag het duidelijk zijn dat daarop geen stellig antwoord te geven valt: de rivier heeft zich steeds vrijelijk kunnen verleggen binnen de anderhalve kilometer brede baan zand die we in afb. 1 ten noorden van het *castellum* zien liggen. Toch valt er wel iets meer over de zaak te zeggen. We zien namelijk dat alle vijf nederzettingen die in een halve cirkel rond het legerkamp liggen, de nrs. 2 t/m 6, ten *zuiden* van de restgeul van de Rijn liggen. Dat betekent dat de Rijn reeds in de Romeinse tijd en ook steeds daarna ten noorden van die vijf terreinen heeft gestroomd - zij zijn immers niet door een verplaatsing van de bedding verzwoegen. Waarschijnlijk liep de Rijn in de Romeinse tijd dus al in een kilometerwijde boog om het *castellum* heen. Die teruggeschoven ligging is hoogst ongebruikelijk en zal wel alles te maken hebben met het Romeinse kanaal ten oosten van de Meerndijk, dat reeds lang ter plaatse werd vermoed, maar in 1990 daadwerkelijk is aangetoond. Het zorgde voor een scheepvaartverbinding tussen de Rijn en een voorloper van de Hollandse IJssel en loopt recht op de Hoge Woerd af. Onge-

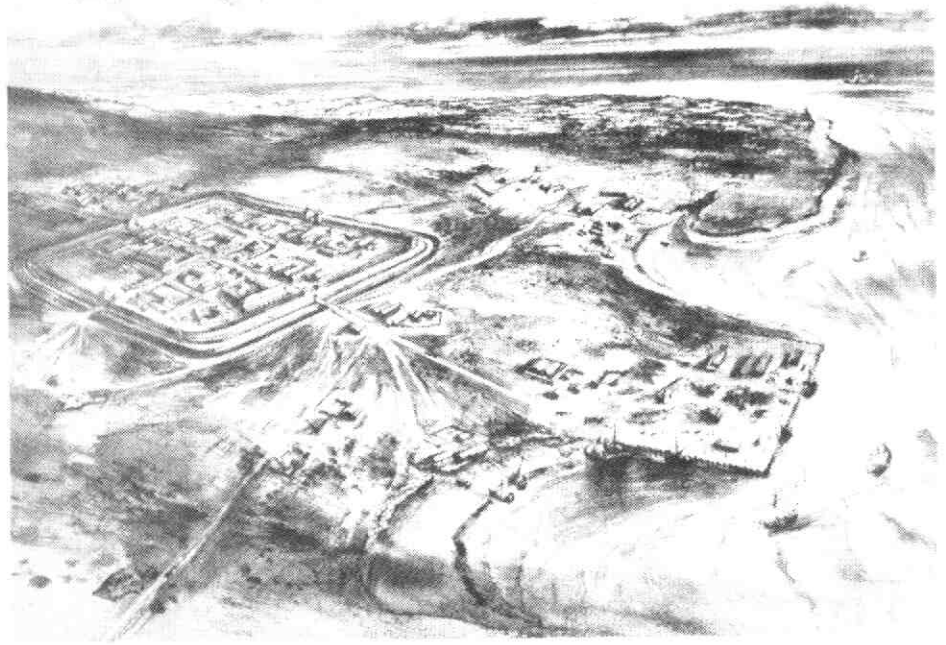
7. Enkele vroege vondsten van de Romeinse nederzetting achter de bloemenveiling (afb. 1, nr. 2). Links en rechts fragmenten van versierde schalen *terra sigillata* (vgl. afb. 6) uit La Graufesenque bij Millau in Zuid-Frankrijk, ongeveer uit de jaren 50-70 resp. 60-80 na Chr.. Daartussen de neus van een zeer zeldzame „gezichtsbeker” van oranje geverfd aardewerk uit dezelfde periode.

twijfeld stond het kanaal in verbinding met het riviertje dat de zuidwesthoek van het *castellum* omstroomde en dat op zijn beurt in de Rijn zal hebben uitgemond.

Wanneer we de ogen nog even gericht houden op afb. 1, glijdt onze blik vanzelf af naar nederzetting nr. 2, die nog niet ter sprake is gekomen. Zij is gelegen op korte afstand van het grote parkeerterrein achter de bloemenveiling aan de Utrechtse Weg, in wat tot voor kort nog een oude hoogstamboomgaard was. Het terrein springt er in alle betekenissen van het woord tussenuit. Het is bijzonder hoog gelegen en valt op door zijn rijkdom aan vondsten, waarvan een selectie wordt tentoongesteld in „het Kabinet” aan de Zandweg. In 1927 werd er dwars door de toen nog jonge boomgaard een sloot gegraven, waarbij zo veel Romeins aardewerk werd gevonden dat het deftige Rijksmuseum van Oudheden in Leiden werd gealarmeerd. De beroemde Holwerda en zijn assistent Remouchamps bezochten het graafwerk meerdere malen. „Het schijnt een Romeinse aanleg van niet heel veel betekenis op zichzelf”, concludeert Holwerda, „doch van veel belang, naar ons voorkomt, in verband met dien van de Meern”. 2) Dat oordeel lijkt juist.

8. Ornament voor een zwaardriem gevonden bij de nederzetting achter de bloemenveiling. De soldaat droeg zijn zwaard aan de schouder door middel van een riem die kruislings over de borst liep; het ornament werd op borsthoogte bevestigd. Het is gemaakt van vertind brons en dateert uit het einde van de 2e of de eerste helft van de 3e eeuw. De vondst wijst op nauwe betrekkingen met het *castellum* op de Hoge Woerd.

9. Wellicht was de verhouding van de nederzetting achter de bloemenveiling tot het *castellum* op de Hoge Woerd ongeveer als op deze impressie. De Rijn was de slagader van het Romeinse verdedigingsstelsel in Nederland; graan en bouwmaterialen werden grotendeels via deze waterweg aangevoerd. (Naar: A. Sorrell, *Roman towns in Britain*, London 1976)

Want hoewel deze nederzetting in afb. 1 is aangegeven met een gewone stip en er ook wel wat inheems aardewerk wordt gevonden (ca. 10-%; dat is meer dan op de Hoge Woerd, maar veel minder dan bij een inheemse nederzetting) hebben we hier beslist niet met een doorsnee boerderij-complex te doen. Reeds aan het begin van de Romeinse bezettingsperiode vinden we op dit terrein import-aardewerk van topkwaliteit (zie afb. 7). Er zijn maar liefst 19 munten gevonden, waarvan minstens 16 uit de 1e eeuw. Directe betrekkingen tot de Hoge Woerd verraadt de vondst van een prachtig bronzen zwaardriemornament (zie afb. 8). Deze nederzetting was duidelijk een dependance van het Romeinse *castellum* op de Hoge Woerd. De vraag is alleen: wat voor dependance?

Het hoge woord moet er maar eens uit: ik vermoed dat we hier te doen hebben met een soort van havenkwartier behorend bij het legerkamp op de Hoge Woerd. De nederzetting achter de bloemenveiling moet immers vrijwel direct aan de Rijn hebben gelegen. De waterloop ten westen van het *castellum* buigt bovendien in die richting af en lijkt zijn vervolg te hebben in een oude sloot die een merkwaardige hoek met 't Zand maakt en die recht op de veronderstelde „Rijnhaven” af loopt. Wellicht was de situatie ongeveer als op de tekening van afb. 9, met dien verstande dat de afstand tussen haven en *castellum* in De Meern groter was en de Engelse Noordzeekust natuurlijk even

voor de Rijnsoever moet worden aangezien. De toestand lijkt veel op die in Valkenburg (Z.-H.), waar het legerkamp in het dorp eveneens een kilometer van het havenkwartier op de Woerd verwijderd was. De nederzetting achter de bloemenveiling schijnt vrij omvangrijk te zijn geweest. Het grootste en hoogste gedeelte van de heuvel waarop deze oorspronkelijk gelegen was, werd in het begin van de jaren '50 echter afgegraven; het vrijkomende zand werd gebruikt voor de aanleg van de Maarssense Weg. Wat resteert is wellicht niet meer dan de zuidelijke rand van de nederzetting; deze is naar zich laat aanzien goed geconserveerd. Misschien mogen wij het vergelijken met de achtergevel van een uniek bouwhistorisch object, dat overigens is verziekt door latere ingrepen - zorgvuldig mee omspringen!

De donkere eeuwen

Wanneer de Romeinse garnizoenen langs de Rijn omstreeks 270 voor de eerste maal gedurende lange tijd worden ontruimd (rond 400 gebeurt dat definitief), begint er een periode die in alle opzichten kan worden getypeerd met de term: kwakkelen. Het fijne weefsel dat welvaart heet, raakte ruw verstoord door het vertrek van het enorme apparaat dat eeuwen lang kolossale bedragen aan belastinggeld uit het hart van het Romeinse rijk in de vorm van soldij naar de ontwikkelingsgebieden aan de grenzen had gepompt. In de tweede helft van de 3e

eeuw moet zich in het Nederlandse rijksdeel een dramatische teruggang van de bevolking hebben voorgedaan; alle zes inheemse nederzettingen in ons gebied worden verlaten - voorgoed. In de volgende eeuw wordt de Rijn grens enkele malen periodiek hersteld. Een flauwe afspiegeling daarvan vormen enkele tientallen 4e-eeuwse muntjes van de Hoge Woerd; een duidelijke piek valt tussen 330 en 340. Samen met een paar 4e- en 5e- eeuwse scherven zijn het de enige aanwijzingen tot dusverre voor bewoning van ons gebied in de nadagen van het Romeinse rijk.

In de daarop volgende eeuwen wordt de Nederlandse rivierdelta een speelbal tussen Friezen en Franken, die zich rond 500 al stevig in België en Noord-Frankrijk hebben verankerd. De oude Romeinse grensversterkingen spelen daarin een voorname rol. Rond 700 breiden de Franken hun machtsgebied definitief uit tot aan de Rijn en worden vele voormalige *castella*, wellicht ook dat van De Meern, ingelijfd bij het Frankische koningsgoed. De Hoge Woerd heeft de laatste jaren een aantal interessante vondsten uit deze duistere periode prijsgegeven. Er zijn van daar inmiddels o.a. zeven ongeveer 6e-eeuwse *fibulae* (mantelspelden) bekend, die onmiskenbaar Frankische invloed verraden (zie afb. 10); daarnaast echter ook twee zogenaamde *sceatta's* uit de 7e eeuw, primitieve zilveren muntjes die meer in de Friese sfeer thuishoren. Opmerkelijk is dat op het terrein achter de bloemenvelding enkele aardewerkfragmenten uit dezelfde periode zijn gevonden. Dat wijst nog eens op het bijzondere karakter van deze nederzetting. 3)

10. Bronzen sierspelden (*fibulae*) in de vorm van vogels gevonden op de Hoge Woerd; bij alle exemplaren zijn de klauwen afgebroken, bij de twee linker bovendien de staartpartij. De spelden dateren ongeveer uit de 6e eeuw en horen in de Frankische invloedssfeer thuis.

Buiten het voormalige *castellum* met zijn Rijnhaven zijn vondsten uit deze eeuwen, überhaupt uit de hele periode tot omstreeks het jaar 1000, bijzonder schaars. De enige nederzetting uit dit tijdvak die we zonder aarzelen op de kaart kunnen intekenen, ligt aan de Bijleveld ten noorden van Harmelen, bij de samenkomst van Appellaan en Tiendweg. De vondsten bestempelen haar als een exacte tijdgenoot van Dorestad, dat in de 8e en 9e eeuw zijn bloeitijd beleefde, al loopt de bewoning in Harmelen schijnbaar ononderbroken door tot in de 11e of zelfs 12e eeuw; aan de overkant van de Bijleveld ontstaat dan weldra het Huis te Harmelen. Helaas is het nederzettingsterrein enkele jaren geleden geheel overbouwd. Verstrooide vondsten uit diezelfde Karolingische tijd, zo genoemd naar de heersende Frankische dynastie (ca. 750 - 900), zijn slechts bekend van een terrein direct ten zuidwesten van de inheems-Romeinse nederzetting nr. 6 aan de Alendorperweg (zie afb. 1: nr. 10). Dit perceel is afgevlut en zijn directe omgeving is dat grotendeels eveneens. Alleen in de berm sloot langs de noordelijke rondweg van bestemmingsplan 't Weer, aan de zuidflank dus van deze mogelijke Karolingische nederzetting, werden onlangs nog enkele scherfjes gevonden. Verder zal ook deze nederzetting altijd wel een gesloten boek blijven - of moeten we zeggen: een verbrand boek? 4)

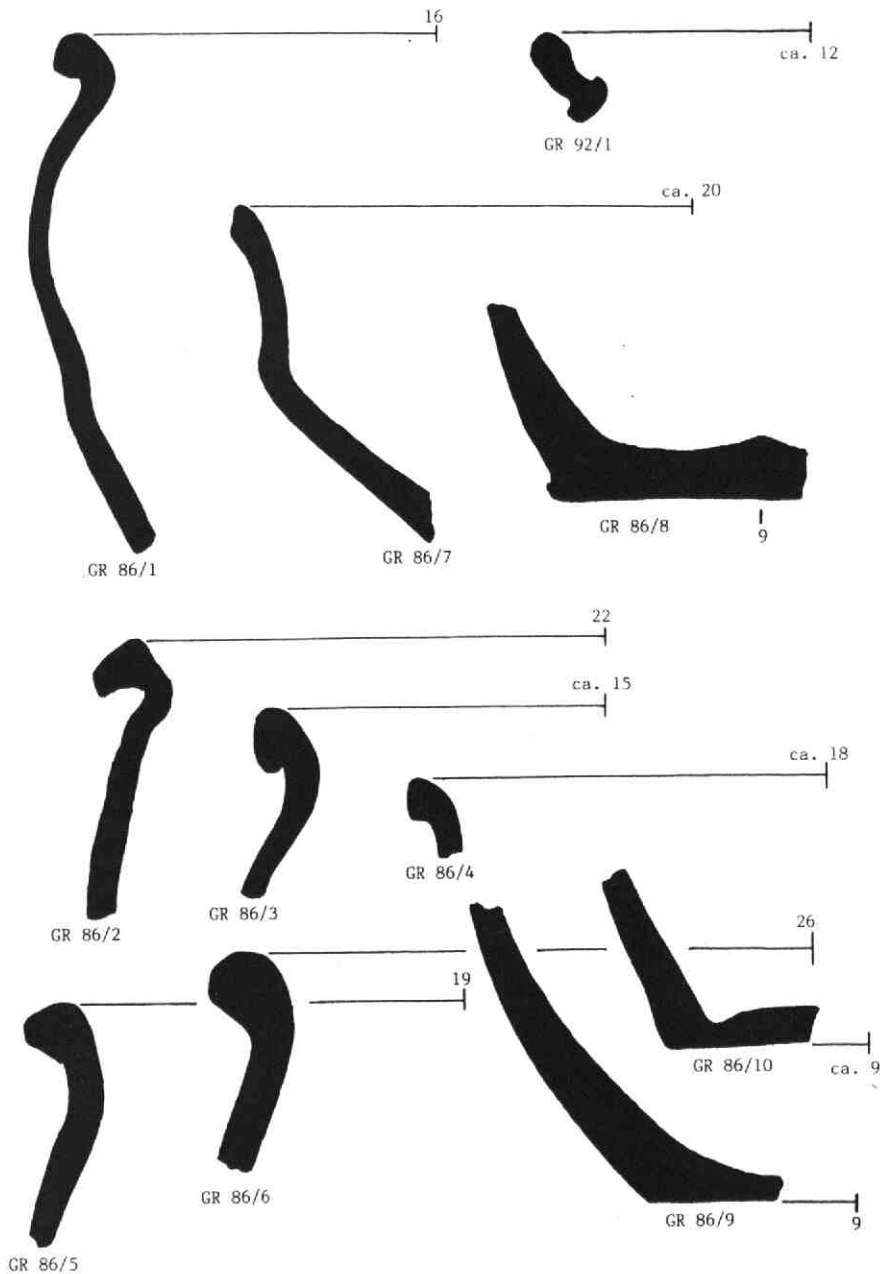
Het toeval wil dat juist op de Hoge Weide enkele jaren geleden onmiskenbare sporen van vroeg-middeleeuwse bewoning aan het licht zijn gekomen. De vindplaats ligt direct achter sportpark Terweijde, aan de restgeul van de Rijn (zie afb. 1, nr. 9). De nederzettingenresten zijn vanuit het westen waarschijnlijk aangevretten door een steeds verder uitstulpende meander van de Rijn; de aanleg van het sportpark zal ook de nodige schade hebben aangericht. Toch moet deze plek voornamelijk hoog worden aangeslagen. Want de vondsten dateren uit de Merovingische tijd (ca. 500-750), een paar stukken meer bepaaldelijk uit het begin van deze periode (afb. 11, rechtsboven, en afb. 12). Daarmee hebben we een nederzetting van zeldzame datum, althans voor deze contreien, en dat nog wel midden in het Utrechtse uitbreidingsgebied. Het geval illustreert fraai hoe bij de rangschikking van archeologische terreinen naar „onderzoeksurgentie” allerlei factoren moeten worden gewogen: de wetenschappelijke waarde (mogelijk groot); de gaafheid van het nederzettingencomplex en conserveringsstoestand van de sporen (onduidelijk); de mate van bedreiging (ernstig); maar ook de toegankelijkheid voor archeologisch onderzoek (een

groot deel van de nederzetting lijkt onder een voetbalveld te liggen). Dit is nu zo'n terrein dat bij de komende veldverkenning in detail zal moeten worden bekeken; enkele tientallen grondboringen zouden mogelijk al volstaan om de nederzetting beter in kaart te brengen en voldoende licht te werpen op haar conserveringsstoestand. Wat er dan verder gebeurt: opofferen, opgraven of bewaren voor de toekomst, is een heel ander punt. 5)

Een nieuwe ridderhofstad?

Terreinen met archeologische resten worden op allerlei manieren ontdekt. Sommige, zoals de Hoge Woerd, staan al sinds jaar en dag bekend als vindplaats van oudheden; andere komen pas aan het licht in het uitvoeringsstadium van grote projecten, bijv. in het cunet van een nieuwe snelweg - en dan is het vaak te laat. De meeste vindplaatsen zijn in de loop van tientallen jaren aangedragen door eerlijke vindsters en ijverige amateur-archeologen en zo geleidelijk opgezameld in het Centraal Archeologisch Archief van de ROB. Omdat ruilverkavelingen en andere grote projecten tegenwoordig vaak worden voorafgegaan door een uitgebreide archeologische kartering, zijn er de laatste jaren veel vindplaatsen ontdekt door het systematisch „belopen” van land. Tijdens zo'n archeologische kartering worden alle beschikbare bronnen benut die licht kunnen werpen op oude woonplaatsen: geologische, bodem- en hoogtekaarten, plaats- en veldnamen, eventueel luchtfoto's, maar ook historische gegevens. Dan kan het gebeuren dat een bepaald terrein wordt gemarkeerd als „attentiegebied”; zo'n terrein heeft naar verwachting een grote archeologische waarde, maar deze wordt nog niet gestaafd door concrete vondsten.

Als voorbeeld van een mogelijk attentiegebied binnen ons werkgebied valt hier te noemen de hofstede Grauwert, direct ten westen van de laatstbesproken nederzetting. Met dit voorbeeld treden we tegelijk de latere middeleeuwen (1000-1500) binnen. Voor deze periode van sterke bevolkingsgroei, waarin o.a. de uitgestrekte veengebieden van Utrecht en Holland worden ontgonnen, houdt de archeologie geleidelijk op alle vindplaatsen en nederzettingen te registreren - het worden er eenvoudig te veel. Het aantal vindplaatsen van Paffrath-aardewerk, zo genoemd naar een groot productiecentrum in de buurt van Keulen en hier vooral geïmporteerd in de periode 1100-1250, is in ons gebied al niet goed meer bij te houden. Het „aanbod” van archeologische objecten wordt in deze periode ook veel diverser: er ontstaan steden en

11. Aardewerk uit de Merovingische periode (ca. 500 - 750) gevonden bij de nederzetting achter sportpark Terweijde (fig. 1, nr. 9). De tekening toont de doorsnedes („profielen”) van rand- en bodemfragmenten met vondstnummers: GR(auwert) (19)86 (of 1992) / volgnummer; bij de randfragmenten geven een horizontale lijn en een getal resp. de halve en de hele diameter aan. Het aardewerk is op de draaischijf vervaardigd en gemagerd met zand of kwartsgruis. De vormen zijn karakteristiek voor de Merovingische tijd; GR 92/1 rechtsboven zou zelfs laat-Romeins (4e- tot 5e-eeuws) kunnen zijn.

op het platteland verrijzen kerken, kloosters en kastelen - denk alleen al aan onze 7 (!) ridderhofsteden. Bij deze stand van zaken mag men hogere eisen stellen, bijvoorbeeld op het punt van gaafheid of wetenschappelijke betekenis. Voor ons gebied zou men de aandacht dan kunnen concentreren op een categorie van versterkte hofsteden die zich ergens tussen boerderij en kasteel ophouden en die ons wellicht iets kunnen leren over de oervorm van onze ridderhofsteden.

Een goed voorbeeld daarvan is Den Hoet, de karakteristieke dwarshuisboer-

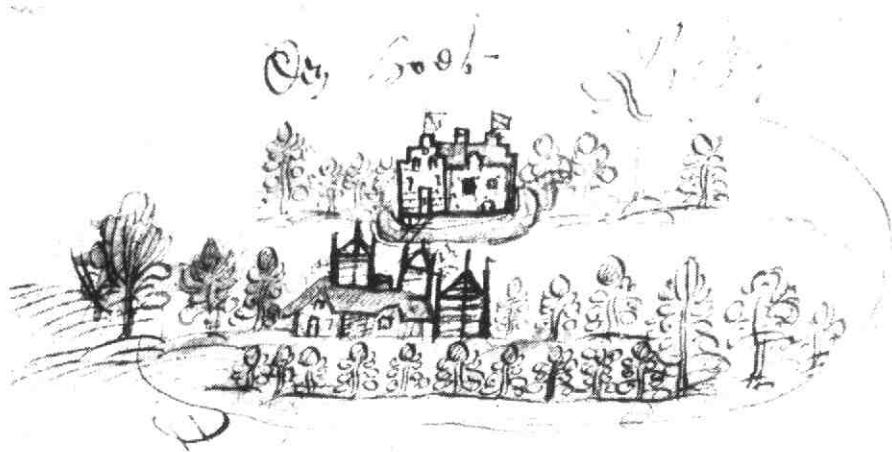
derij aan de Utrechtseweg, of liever: het naastgelegen eilandje, dat altijd zo tot de verbeelding heeft gesproken. Sinds de ontdekking van een klein krabbeltje (zie afb. 13) in het Gemeentearchief van Utrecht, nog niet zo heel lang geleden, weten wij dat op dat eilandje een bescheiden woontoren heeft gestaan. Met iets dergelijks zijn al onze ridderhofsteden ooit begonnen: een door water omgeven, versterkt huis; de bijbehorende boerderij mag men natuurlijk nooit vergeten. Blijkens een overdracht uit 1671 omvatte het vrije grondbezit van Den Hoet 26 morgen land (1 morgen = ca. 0,85 ha); de

kern van het goed werd echter gevormd door de „Steene Camer” op het eilandje met de daaraan verbonden 8 morgen land, die in leen werden gehouden van het Huis Ruwiel ten westen van Breukelen. Op zijn beurt had Den Hoet een achterleen van 2 morgen land bij Honswijk op de noordelijke oever van de Lek tussen Culemborg en Vreeswijk. Dat gaat allemaal al een eind in de richting van onze ridderhofsteden; nog verder gaat die ontwikkeling waarschijnlijk met de hofstede Grauwert, want daarachter, of liever: daaronder, gaat het stamhuis van een van onze grote riddergeslachten schuil, zo is bij de voorbereiding van dit artikel gebleken.

12. Fragment van een versierde pot van donkergrijs, zorgvuldig gepolijst aardewerk, gevonden bij de nederzetting achter sportpark Terweijde; vgl. afb. 11. Tussen de groeven is door middel van een stempel een band van identieke ornamentjes aangebracht (het gestippelde gedeelte is afgeschilferd). De biconische vorm en de versieringswijze zijn karakteristiek voor de 6e eeuw.

Op de „Kaart van de stad Utrecht en van derzelve Vryheid” van Isaak Tirion uit 1757 zien we naast de laatstbesproken nederzetting achter sportpark Terweijde een hofstede genaamd „Grouwaart” afgebeeld (zie afb. 14). Wat opvalt is dat er vanaf de Utrechtseweg een brede laan naar toe gaat, die tegenwoordig nog als een langgerekt en enigszins verheven perceel in het veld te herkennen is. De hofstede dankte haar naam niet, zoals zo vaak is gedacht, aan de „waard” van de Rijn waarop zij gelegen is, maar aan het Utrechtse patricische geslacht Grauwert, dat vanaf 1453 met het goed was beleend. Daarvóór heette de hofstede Ter Weyde. Zij was een leen van het kapittel van Oudmunster en omvatte naast het huis 6 morgen land met tijs (een geringe grondbelasting), tienden en gerecht (de rechtsmacht in boetstraffelijke zaken). In 1438 vinden we een Willem van der Weyde ermee beleend; hij houdt daarnaast nog in leen van Oudmunster: 18 morgen, waarvan 8 bij de hofstede Ter Weyde en 10 op de „Bredecamp” (?), nog eens 3 morgen,

13. De versterkte hofstede Den Hoet in 1556. De tekening staat als oriëntatiepunt neergekrabbeld in de hoek van een kaart van vier en een halve morgen land van het gasthuis van St. Barbara en St. Laurentius uit dat jaar. We herkennen hierin de oervorm van onze ridderhofsteden: een omgrachte woontoren met boerderij, een stadium waarin het Huis te Vleuten is blijven steken en waartoe Den Ham weer is vervallen. De „Steene Camer” van Den Hoet kan zich daarmee natuurlijk niet meten, maar hij komt aardig in de buurt van het mini-kasteeltje dat Voorn in die jaren nog was. Het gebouw op het eiland moet tussen 1671 en 1714 zijn afgebroken. (Gemeentearchief Utrecht, Bewaarde archieven, II, 1409)

en tenslotte maar liefst 5 hoeven (1 hoeve = 16 morgen) bij Kockengen met tijs, tienden en gerecht - dit was zogezegd een grote jongen. Het grondbezit van de familie Van der Weyde is moeilijk te reconstrueren; er schijnt in de eerste helft van de 15e eeuw nog een neventak te zijn geweest, die weer andere goederen, eveneens met rechtsmacht, in de buurt van Ter Weyde in leen had. Het lijkt geen twijfel of deze hofstede was het stamhuis van de familie. In zijn artikel over „Macht en bezit in het gebied rond Vleuten in de late middeleeuwen” noemde Huiting de Van der Weydes onlangs terecht in één adem met de geslachten Van Zuilen van Nyevelt, Uten Ham, Uten Eng, Van der Haer, Van Voorn en Van Vleuten, wier huizen allemaal tot ridderhofstad zijn uitgegroeid. De lotgevallen van de familie Van der Weyde en de andersgerichte belangstelling van de Grauwerts zijn er waarschijnlijk debet aan dat een natuurlijke ontwikkeling van Ter Weyde tot erkende ridderhofstad in het midden van de 15e eeuw tot staan kwam. 6)

Hoe staan de zaken ervoor?

De 10 kasteelachtige (ridder-) hofsteden in ons gebied bestrijken de hele scale van de archeologische monumentenzorg. Paradedpaardjes zoals de ridderhofsteden Voorn, Nyvelt, Den Engh, het Huis te Vleuten en Den Ham zijn alle beschermde monumenten met een toegevoegde cultuurhistorische waarde, omdat de kasteelterreinen nog als zodanig herkenbaar zijn. Voorn en Den Ham ressorteren zelfs onder de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist, omdat daarvan nog res-

pectievelijk de duiventorens van het voorplein en de oorspronkelijke woontoren overeind staan. Zij zijn allemaal natuurlijk onaantastbaar cultuurbezit. Bottestein (onder de huizen aan de Stationsstraat in Vleuten) en De Haar (het huidige kasteel) kwamen om voor de hand

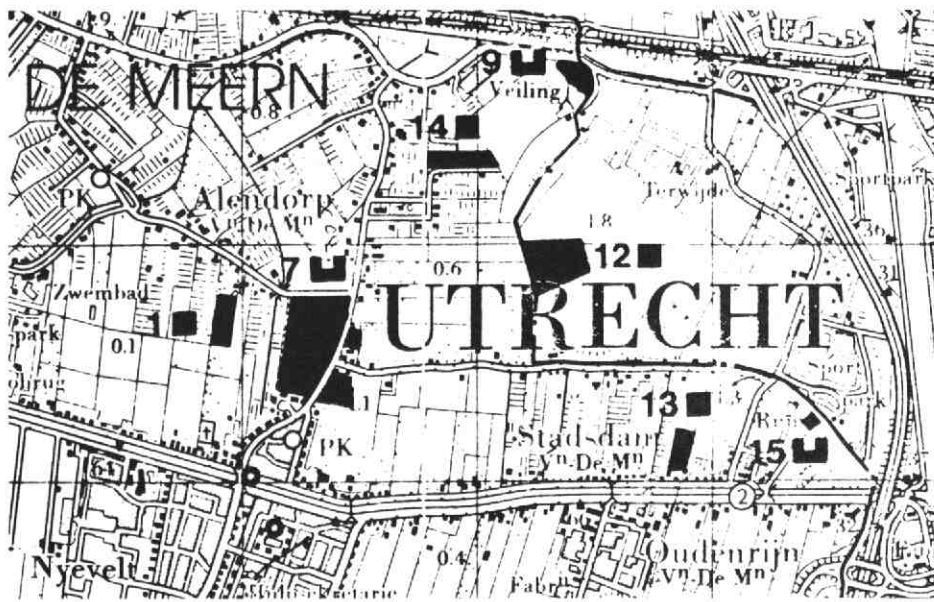
liggende redenen niet meer in aanmerking voor wettelijke bescherming. Van de rest is alleen Den Hoet een beschermd monument, hoewel de „woontoren” rond 1700 tot op de laatste steen is afgebroken en de eigenaar het eiland in 1990 met een graafmachine heeft gefatsoeneerd. Den Eyck (aan de Eikslaan tegenover de Bocht-dijk) en Ter Mey (vlak ten westen van De Haar) daarentegen waren echte kastelen, die uiterlijk niets voor de ridderhofsteden onderdeden. Toch hebben zij vooralsnog slechts de status van meldingsgebied, hoewel Den Eyck bij een onderzoek door de stichting RAAP enkele jaren geleden uitstekend bewaard bleek, terwijl Ter Mey toen niet eens kon worden teruggevonden! 7) Daar komt dan nu geheel onverwacht de bijna-ridderhofstad Ter Weyde bij, midden in het uitbreidingsgebied van Utrecht. Voor de beginstadia van onze kastelen zou dit object wel eens even belangrijk kunnen zijn als de vijf beschermde ridderhofsteden, maar Ter Weyde moet eerst nog maar eens de status van attentiegebied zien te krijgen.

Eenzelfde verhaal geldt voor ons enige andere archeologische monument dat wettelijke bescherming geniet: de Hoge Woerd. Toen ingevolge de monumentenwet van 1961 een lijst van te beschermen monumenten moest worden aangelegd,

14. Detail van de „Kaart van de stad Utrecht en van derzelver Vryheid” door Isaak Tirion, 1757. Deze kaart berust op de bijgewerkte versie (1743) van de „Nieuwe kaart van de Lande van Utrecht” van Bernard de Roij (1696). De grens van de stadsvrijheid van Utrecht (dikke onderbroken lijn) loopt vanaf 't Oog in Al eerst langs de gegraven Oude Rijn of Leidse Vaart; vanaf Voorn volgt zij de restgeul van de Rijn, die daar naar het noorden afbuigt, de Groenedijk (= „Den Achter Dyk”) halfweegs volgt en dan met een paar fraaie meanders naar Den Hoet aan de „Vleutense Weg en Vaart” gaat (vgl. afb. 1). Even ten oosten van dat punt loopt een laan naar de hofstede „Grouwaart”, waaronder waarschijnlijk het oude stamhuis van het geslacht Van der Weyde schuilgaat.

15. Fragment van de kaart van *Archeologische monumenten in de provincie Utrecht* (1987), de zogenaamde meldingskaart. Over enkele jaren zullen in dit gebied waarschijnlijk duizenden woningen worden gebouwd; toevallig is de naam van de stad Utrecht juist op dit deel van de kaart terechtgekomen. Op de uitsnede komen twee symbolen voor: twee „kantelen” voor kasteelterreinen (en voor het Romeinse *castellum*) en een vierkant blokje voor nederzettingsterreinen. De kasteleilanden van Voorn en Den Hoet met directe omgeving en een groot deel van de Hoge Woerd zijn beschermde monumenten (resp. nrs. 15, 9 en 7). De overige ingekleurde terreinen hebben de status van meldingsgebied; nr. 14 is de veronderstelde Romeinse „Rijnhaven”, nrs. 1, 12 en 13 zijn inheemse nederzettingen uit de late ijzertijd en Romeinse tijd.

heeft men het terrein met Romeinse nederzettingssporen naar de toenmalige stand van kennis begrensd zoals het nu nog op de meldingskaart staat aangegeven (zie afb. 15). Het recente onderzoek door de Stichting RAAP heeft echter uitgewezen dat de noordelijke rand en de hele westelijke helft van het gebied links van de Castellumlaan / 't Zand geen deel uitmaken van het nederzettingsterrein, zodat de wettelijke bescherming voor dit gedeelte is opgeheven en de gemeente er alsnog woningen kan bouwen en een weg aanleggen. Tegelijk heeft het RAAP-onderzoek duidelijk gemaakt dat wij voor het kampdorp bij het *castellum* de blik vooral oostwaarts moeten richten. Daar zou het beschermde gebied dus wel eens *uitbreiding* kunnen behoeven; als het bericht over de „grafplaatsen van voornamen personen” klopt, dan ligt het grafveld er in ieder geval buiten. Aan de „kop” van de Woerdlaan liggen bovendien nog enkele vondstrijke percelen die evenmin tot het beschermde gebied behoren. Grootschalige opgravingen in Valkenburg (Z.-H.) van 1985 tot 1988 hebben nog eens aangetoond hoe rijk geschakeerd het nederzettinglandschap rondom een Romeins *castellum* kan zijn. En inderdaad begint er, zoals we zagen, bij ons nu zoiets als een „Rijnhaven” in beeld te komen. Het terrein achter de bloemenveiling heeft tot nu toe slechts de meldingsstatus; na het bekend worden

van de besproken vondsten is het voorgedragen voor wettelijke bescherming, maar die zal volgens de oude procedures wel niet meer op tijd kunnen worden geëffectueerd.

Er schuilt dus om allerlei redenen, zoals onwetendheid, voortgaande aantasting en nieuwe ontdekkingen, altijd een element van willekeur in die oude, statische en ook wel wat strenge lijst van beschermde monumenten. Daarom streeft de ROB sinds enige tijd naar een meer dynamisch en flexibel systeem van monumentenzorg, dat dan vooral in het kader van ruilverkavelingen en andere grote projecten, zoals de aanstaande woningbouw ten westen van Utrecht, gestalte moet krijgen. Een dergelijk project, waar jaren van voorbereiding en planvorming aan voorafgaan, is een goede gelegenheid om de bestaande lijst van beschermde monumenten te herzien op basis van een nieuwe inventarisatie, die dan doorgaans een archeologische kartering van het betrokken gebied met zich meebrengt. Binnen zo'n ruimer kader kunnen de aanwezige vindplaatsen beter worden gewaardeerd in hun onderlinge samenhang en naar hun zeldzaamheid en conserveringstoestand. De predikaten „beschermde” of „te beschermen monument”, „meldingsgebied” en „aandachtgebied” krijgen dan vanzelf meer de strekking van een richtlijn bij de inrichting van het gebied. De opties zijn

ruwweg: blijvend beschermen door een aangepaste bestemming (bijv. groenvoorziening); overbouwen zodanig dat de archeologische resten worden afgeschermd; opgraven; verrichten van waarnemingen en kleinschalig onderzoek tijdens de uitvoering van de werkzaamheden; ongezien opofferen. In de praktijk is er natuurlijk wel een globale samenhang tussen deze aflopende reeks van opties en de eerder genoemde rij „predikaten”, maar dat gaat lang niet altijd gelijk op. Het kan bijvoorbeeld zo uitkomen dat een meldingsgebied eenvoudig valt te ontzien, terwijl een deel van een beschermd monument na lang touwtrekken en schuiven met bestemmingen toch zal moeten worden opgegraven.

Dit soort afwegingen kan alleen worden gemaakt op grond van degelijke informatie. Daarom is het zo belangrijk dat er tenwesten van Utrecht nu een alomvattende archeologische kartering gaat plaatsvinden. Het is de bedoeling dat zowel de stichting RAAP als de Archeologische Werkgemeenschap Nederland (de vereniging van de amateurs) hierbij worden betrokken. De provincie heeft blijk gegeven van een ruime visie door het gehele gebied tot aan Haarzuilens en Harmelen in de opdracht te betrekken; de gemeente Vleuten - De Meern gaat weliswaar immers ook aan de slag en een groot deel van de glastuinbouw zal waarschijnlijk naar de Harmelerwaard e.o. verhuizen. In de eerste plaats zal het onderzoek gericht zijn op het zo compleet mogelijk inventariseren van vindplaatsen. Daartoe zal het hele betrokken gebied zorgvuldig moeten worden afgezocht. Dat zal niet meevallen. Iedereen denkt natuurlijk aan de goede ervaringen in het Kromme Rijngebied, maar daar zijn veel meer akkers en boomgaarden; in de loop van de tien jaren dat het project duurde, heeft men de meeste percelen na bodembewerking kunnen afzoeken. Ons gebied daarentegen wordt grotendeels bedekt door gras en glas (het inwendige van de kassen door beton, plastic en glaswol). Bovendien moet het onderzoek hier in één winter - de komende - plaatsvinden. Er zullen heel wat vindplaatsen worden gemist. Maar er zullen er ook heel veel worden ontdekt, wellicht tientallen. Wanneer het gras kort is, de sloten pas geschoond en de mollen beginnen te graven, kan een weiland heel wat informatie prijsgeven. Tien jaar geleden werden bij een archeologische kartering in het 6600 ha grote Midden-Delfland, dat voor 77% uit grasland bestaat, in 85 dagen 256 vindplaatsen ontdekt.

Laat de provincie, of misschien straks de gemeenten Utrecht en Vleuten-De

Meern, ook maar vast wat krediet reserveren voor de tweede ronde. Want vervolgens komt het er natuurlijk op aan een goed inzicht te krijgen in de werkelijke waarde van al deze nieuwe vindplaatsen: hoeveel valt er nog te onderzoeken of beschermen? We hebben in het bovenstaande op dit punt waarschijnlijk wel een representatieve indruk gekregen. Van onze zes inheems-Romeinse nederzettingen bleken er vijf ernstig aangetast. Toch is het belangrijk inzicht te krijgen in hun restwaarde; soms is er net genoeg van paalgaten en wandgreppels bewaard om een boerderij te reconstrueren, zoals afb. 5 illustreert. En van de „goede” zesde zal natuurlijk zo nauwkeurig mogelijk de omvang moeten worden bepaald, want voor zo'n object zal het advies in eerste instantie waarschijnlijk luiden: ontzien. Wat de Hoge Woerd en de „Rijnhaven” betreft: daar beginnen de contouren van de Romeinse nederzetting nu pas door te schemeren. Hier zal echt nog intensief moeten worden geRAAPT! Misschien is het verstandig om nu al in de eerste ronde de oostelijke periferie van het *castellum* in kaart te brengen. Ook zo'n archeologisch complex als onlangs aan het licht is gekomen achter sportpark Terweijde, zal alleen op basis van aanvullend onderzoek, in de vorm van grondboringen en weerstandsmetingen, goed kunnen worden beoordeeld. De terloopse ontdekking van de hofstede Ter Weyde, die zich zelfs aan de geploegde oppervlakte nauwelijks verraadt, wijst bovendien op het nut van een „historische kartering”, waarbij de archivaire, kartografische en naamkundige bronnen nog eens worden doorgenomen.

Het zijn niet zulke slechte tijden voor de monumenten in Nederland. Natuurlijk, er gebeurt wel eens een ongelukje, maar de overheersende geest is toch dat we zuinig moeten zijn op wat we nog hebben. De naoorlogse mentaliteit van: zand erover en beton storten, is tanende. De overheersende trend in de planologie is nu: respecteer en accentueer de historische ondergrond en structuren. Ook de vaak zo onzichtbare belangen van de archeologie vinden steeds meer begrip bij burgers en bestuurders. Maar dan moet „de archeologie” wel steeds zorgvuldig aan het publiek uitleggen waarom zij in bepaalde gevallen een deel van de openbare ruimte in beslag moet nemen. PR is een van de hoofdpeilers van de archeologische monumentenzorg. Juist die publiek-gerichte instelling kan goed tot zijn recht komen bij grote projecten. Ruilverkavelingen worden tegenwoordig vaak afgesloten met een Toeristisch- Recreatief Archeologisch Project (TRAP), waarbij de gespaarde of pas onderzochte objecten zo veel mogelijk worden gevisua-

liseerd, voorzien van informatie-panelen en opgenomen in een fietsroute, waarvoor dan een handzaam boekje verschijnt. Wie weet krijgen we straks toch nog iets dergelijks in de nieuwe Utrechtse of Vleutense woonwijken. Wat te denken bijvoorbeeld van een archeologisch parkje met een inheems- Romeins boerderij-complex, een vroeg-middeleeuwse nederzetting en een versterkte hofstede uit de 13e of 14e eeuw, aaneengeregen door een meander van de Rijn? Het is allemaal mogelijk. Misschien is het voor sommigen een geluk bij een ongeluk dat het grootste deel van het gebied „Rondom de Hoge Woerd” straks zal worden geannexeerd door de gemeente die met haar voortreffelijke eigen oudheidkundige dienst en haar progressieve beleid inzake archeologische monumenten in Nederland sinds jaar en dag toonaangevend is.

Noten

1. Tenzij anders vermeld berusten de mededelingen over nederzettingen buiten de Hoge Woerd op rapporten door de schrijver naar aanleiding van eigen vondsten en waarnemingen; de meeste van deze rapporten zijn in copie aanwezig op de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek. - De datering van de ijzertijdvindplaatsen berust op de samenstelling van het inheemse aardewerk, met name op de verhouding van organische versus scherfgruismagering en op de frequentie van kenmerken als vingertopindrukken aan de bovenzijde van de rand, „besmijting” en dergelijke. Vgl. W.J. van Tent, „A native settlement at Jutphaas, municipality of Nieuwegein” in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 28 (1978) 199-239.

2. *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst* 50 (1927) 60. In het Oud Vondstenarchief van het RMO, afdeling Utrecht, nr. 6.1/9, bevindt zich een rapport geschreven door Remouchamps n.a.v. een bezoek samen met Holwerda op 31 mei 1927.

3. Zie voor de Hoge Woerd: C.A. Kalee, „Een Friese imitatie van een Byzantijnse munt uit De Meern” in: *Westerheem* 35 (1986) 226-229. De vroeg-middeleeuwse vondsten omvatten verder enkele tientallen aardewerkfragmenten, een Byzantijns muntgewicht en een Merovingische *denarius*. Van het terrein achter de bloemenveiling zijn o.a. bekend: een randfragment als J.H. Holwerda, „Het grafveld van Wageningen” in: *Oudheidkundige mededelingen uit 's Rijksmuseum te Leiden*, n.r. 9 (1928) 98, afb. 18, nr. 61, en een fragmentje Badorf-aardewerk met radstempelornament.

4. Harmelen: W.J. van Tent, *Archeologische kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1980-1984* (Utrecht 1988) 53-55. Een deel van de veronderstelde Karolingische nederzetting aan de Alendorperweg is mogelijk gelegen in het niet afgevlote perceel direct ten zuiden van het meldingsgebied met de inheems-Romeinse nederzetting (zie afb. 15 nr. 1).

5. De vondsten (collectie Historische Vereniging) zijn geborgen in een smalle strook grond tussen de restgeul van de Rijn en sportpark Terweijde. De scherpen waren bovengeploegd in enkele welomschreven concentraties van donkere, fosfaatrijke grond met veel slachtafval, temidden van een maagdelijke omgeving. Dit kan erop duiden dat hier nog slechts enkele diepe verschijnselen, zoals afvalkuilen, resteren van een overigens verdwenen nederzetting; mogelijk echter is het terrein bedekt door een zandig sediment vanuit de Rijn en zijn de nederzettingssporen slechts hier en daar bovengeploegd. Een klein onderzoekje in maart jl. wijst eerder in de laatste richting. - De nederzetting is interessant in verband met de gewaagde hypothese, recentelijk uiteengezet door C. Dekker, dat de Vleutense wetering tussen Utrecht en Den Hoet in oorsprong een omstreeks het jaar 700 gegraven kanaal zou zijn, bedoeld om het gestremde Rijntraject door de Hoge Weide te omzeilen; „Afwatering en scheepvaart ten westen van Utrecht tot de 14 eeuw” in: *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P. Blok*, J.B. Berns e.a. ed. (Hilversum 1990) 60-75, inz. 70-72.

6. Den Hoet: Rijksarchief Utrecht, Dorpsgerecht Vleuten en De Meern, nr. 2053, 17-4-1671. - Voor een Stephanus de Weyda in 1295: R. van Royen (ed.), „De oudste kapittelrekening van Oudmunster uit het jaar 1295” in: *Bijdragen en mededelingen van het Historisch Genootschap* 58 (1937) 1-50, inz. 8, nr. 4 (betr. tienden te Jutphaas). Een kapittelrekening van Oudmunster uit 1342 noemt Theodoricus de Weyda in verband met 3 morgen op Heynsmaet (Heemsmade ten oosten van Vleuten). Het leenregister van Oudmunster van 1395 geeft voor Willem en Ghijsbert vander Weyde resp. 3 (= Heemsmade?) en de genoemde 18 morgen bij Ter Weyde. In het leenregister van 1438 vinden de goederen gebundeld zoals hierboven beschreven. (Vriendelijke mededeling Jan Huiting). Vgl. verder de curieuze, 18e-eeuwse lijst van „Bezitters van den Ouden Rijn ende Heijcop, leenmannen van den gestichte van Utrecht”, lopende tot aan Daniël de Milan Visconti, Rijksarchief Utrecht, Archief van de Heerlijkheden Veldhuizen en Oudenrijn, nr. 4a, die o.a. een lijfpachtbrief van deken en kapittel van St. Jan uit 1350 citeert voor 8 morgen land, deels gelegen „in jurisdictione temporalis (...) Giselberti vander Weyde”. Dan is er een lijst van „Vrij en-de Ridderhofsteden onder Utrecht” met het jaar van eerste vermelding in het Gemeente-archief van Utrecht, Bibliotheek der stad, VIII F 19, van omstreeks 1600, die spreekt van „Oude Ridder (hofstad?) nu Grauwert 1230, 1307”. Merkwaardig is A.J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak, I, De Nederstichtse leenacten* (1394-1581) ('s-Gravenhage 1956), nr. 403, waar sprake is van de opdracht van „Seker stuck leengoets, genaemt den Grauwert, groot veerthien merghen”, dat echter niet in het leenboek voorkomt.

7. K. van der Graaf, R. Datema en K. Anderson, *Landschapsplan en archeologie in de provincie Utrecht*. R.A.A.P.- rapport 43 (Amsterdam 1990) 256-261 en 266-269.

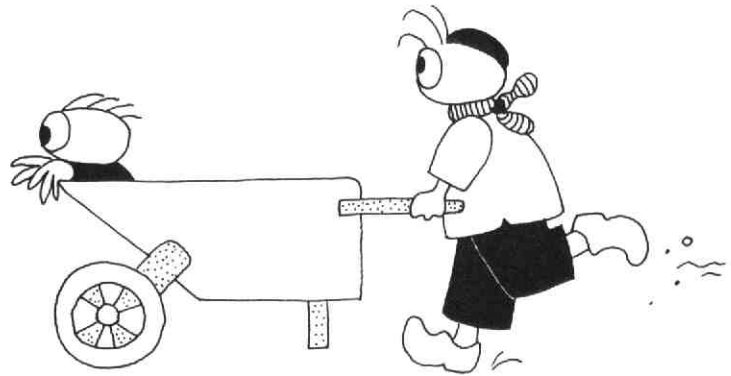
Opa (2)

Het is al weer een tijd geleden Opa dat U wat van mij hoorde. Nu sta ik toch weer op de Meernhoek. Alles is nog zo'n beetje 't zelfde gebleven, alleen is er nu in Nederland mobilisatie. Er komen hier veel militairen op fietsen en paarden voorbij. Maar niemand gelooft dat er oorlog zal komen, want Nederland blijft neutraal.

Als U er nog was zou ik wel eens willen weten hoe U er over denkt. Waarschijnlijk had U dan een grapje of een rijmpje over de moffen.

We zitten wat het werk betreft weer in een drukke tijd. We hebben het land (achter De Meern, achter de N.H. Kerk) niet meer. Nu hebben we een nieuw stuk op de Aardappelbuurt (Mabeliastraat) en dat is blauwe kleigrond, er moet veel mest op gebracht worden. Ook willen we voor de winter nog een groot stuk spitten. Ja, dat is zwaar werk, en m'n vader zegt altijd: 't Is met spitten zo, zoveel te harder je werkt, zoveel te meer ga je achteruit.

O ja, Opa, ik moet U nog iets vertellen. Om de mest naar het land te brengen hebben we Uw kruiwagen genomen, en ook de kruiwagen erbij. Dat was nog een goeie kruiwagen, gemaakt door wagenmaker Verweij. Ik zeg hier expres 't wàs een goeie kruiwagen, want toen de mestvaalt leeg was, zijn m'n broer Jan en ik er mee gaan spelen.

Heel hard van de Meernbrug af, en dan botsinkje spelen tegen het café van Huigen en 't hek van vrouw de Lange. Nou ja, U begrijpt wel, hij brandde goed in 't fornuis. Ik hoop dat U niet zo boos bent als mijn vader, volgens hem kan je niets zonder kruiwagen. Had iemand wat meer bereikt dan wij, zei hij altijd: Die heeft een kruiwagen gehad.

Hij heeft wel gelijk, wij zitten altijd achter in de kerk, maar ik vind het wel een beetje gek om zondags een kruiwagen mee te nemen.

Ik wilde ook misdienaar worden, maar n'n vader zei: Zonder kruiwagen red je dat nooit. 't Is ook niet gelukt.

Het valt me wel op dat hier veel mensen met een kruiwagen lopen.

Nu ben ik toch een beetje ongerust, we hebben toen U dood was gezegd: Opa is naar de hemel. Maar misschien had U daarvoor wel een kruiwagen nodig.

Weet U wat ik zal doen? Ik ga vandaag wel wat bidden bij Uw graf. Misschien is dat net zo goed als een kruiwagen.

Tijdschrift van de Historische Vereniging Vleuten, De Meern, Haarzuilens
Verschijnt 4x per jaar
12e jaargang nr. 3, september 1992 ©1992

De vereniging is ingeschreven in het verenigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o. onder nummer V 479360

Dagelijks bestuur:

J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
Tel. 03407 - 2112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerdijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 03406 - 61462

P.G. de Rooij, penningmeester
t Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 03407 - 1263

Ereleden:

Mevrouw Prof. Dr C. Isings, Soest
Dr D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:

Vleuten: Broederschapshuisjes (documentatie- en informatiecentrum), Dorpsstraat 1, Tel. 03407 - 4222 (gedurende openingstijden)

De Meern: Het Kabinet (permanente expositieruimte), Zandweg 147B (achter Verenigingsgebouw)

Ledenadministratie en -informatie:

Mevrouw P.J. de Rooij-Goes
t Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

Contributie (inclusief tijdschrift):

f. 30,- per jaar,
bij verzending per post f. 10,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 7,50 voor leden, f. 10,- voor niet-leden

Bankrelaties:

ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:

E.P. Graafstal, H.E.J. van Essen en J.W. Schoonderwoerd
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 03406 - 62992

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen uit dit tijdschrift is slechts toegestaan met bronvermelding en na verkregen toestemming van de redactiecommissie

Illustratie voorpagina:

Zilveren wierookvat met scheepje, in 1826 door de weduwe van de Tol geschonken.

Druk: Niek van Kooten De Meern

Van de voorzitter

Laat ik dit woord van de voorzitter beginnen met mijn waardering uit te spreken voor het vele werk, dat een steeds groeiend aantal leden voor de vereniging doet bij het inventariseren en beschrijven van al hetgeen de vereniging bezit en kan reproduceren: de bibliotheek, het foto-archief, archivalia enz. Een register daarvan wordt opgeslagen in de computer, zodat alles gemakkelijk toegankelijk wordt. Door deze aanpak wordt het mogelijk vele geïnteresseerden op een snelle wijze aan de gewenste gegevens te helpen, waardoor menig historisch onderzoek weer verder geholpen wordt.

Sprekend over historisch onderzoek, kan ik zeggen dat het manuscript van de geschiedenis van onze gemeente, waaraan door onderzoeker/auteur O.J. Wtewaall hard wordt gewerkt, gestadig vordert. De voorbereidingen liggen op schema, zodat de geplande uitgifte in het najaar 1993 kan worden gehaald.

Wel is er een kleine kink in de kabel gekomen, doordat het subsidieverzoek van de Stichting Publikaties Oud-Utrecht, in wier uitgavenreeks het boek zal verschijnen, nog niet door de gemeente is gehonoreerd. Hoewel reeds een 10-tal gemeenten is voorgegaan en onze vereniging via een drietal sponsors de auteurskosten voor haar rekening neemt, hebben de gemeentelijke commissies voor Financiën en Algemeen Bestuurlijke Zaken gemeend het positieve voorstel van het college van burgemeester en wethouders te moeten terug verwijzen met de vraag „of het niet voor minder kan”. Het blijft

duis kwakkelen met de interesse van het gemeentebestuur voor het verleden van onze gemeente.

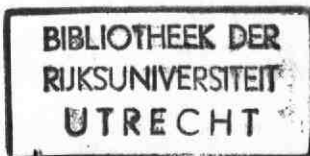
Dat blijkt overigens ook uit het feit, dat de gemeente Vleuten-De Meern dit jaar geen Open Monumentendag heeft georganiseerd. Het Comité, dat daartoe ruim 5 jaar geleden via de gemeentelijke Monumentencommissie werd ingesteld, voelt zich door de gemeente in de steek gelaten, nadat deze had medegedeeld niet meer bereid te zijn de nodige hand-en-spandiensten te verlenen. Het Comité is namelijk van mening (en terecht) een gemeentelijke (kern)taak uit te voeren en verwacht dan een morele en zakelijke ondersteuning van de gemeente. Dit zou je toch mogen verwachten, nu de monumentenzorg naar het niveau van de gemeenten is gedecentraliseerd. Hierbij dient de gemeente haar verantwoordelijkheid te kennen en te nemen, zoals o.a. blijkt uit het jaarverslag 1991 van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Uit een begeleidende brief citeer ik: „Daarbij zal een hechte samenwerking met alle partijen van het grootste belang zijn. De bedoeling is te komen tot een landelijk netwerk, waarin behoefte en aanbod van kennis, expertise en informatie kortgesloten kunnen worden. Ook uw provincie, gemeente, organisatie of persoon speelt in dat netwerk een rol. Onze samenwerking zal daarom in de toekomst alleen maar hechter worden”.

En dit laatste hoop ik van harte.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

	pag.
Van de voorzitter	53
Verenigingsberichten / Wie wat bewaart die geeft wat	54
De R.K. gemeenschap van De Meern (6)	55
Voetnoten bij Van Nooy	60
Nieuwe leden	61
Voetangels en klemmen	62
Een dorp verandert	65
Enkele goederencomplexen van Oudmunster rond Vleuten	66
Van leilinden tot hakhout	73
Klompen	78

Verenigingsberichten

Informatieavond over De Mare

Op **dinsdag 27 oktober a.s.** organiseert de vereniging een informatieve avond over het grootste mysterie uit de vroege geschiedenis van onze gemeente: de Mare.

In de vorige eeuw maakte de historicus J.J. de Geer van Oudegein (1820-1911) uit naamkundige overblijfselen (De Meern, Meerndijk, Meerhoeve) op, dat vanuit de Oude Rijn ooit een riviertak met de naam Mare of Marne naar de Hollandse IJssel liep; in 1208 wordt daar immers een „Marremunde” vermeld.

Bij grondboringen in de jaren '60 werd daarvan echter geen spoor teruggevonden; wel werd direct ten oosten van de Meerndijk de zandige opvulling van een brede, gegraven watergang aangetoond.

Bij een doorgraving van de Meerndijk in 1990, even ten zuiden van de rijksweg A12, bleek het te gaan om een ongeveer 25 meter breed en 3 meter diep kanaal; op de bodem werden enkele scherven uit het begin van onze jaartelling gevonden. Het kanaal loopt recht op het Romeinse castellum van De Meern af en is waarschijnlijk al in het midden van de eerste eeuw gegraven voor een betere verbreding met de rivieren in het achterland.

Het is een kleinere versie van de beroemde Corbulogracht, waarmee omstreeks 47 na Chr. de Maas- en de Rijnmond met elkaar werden verbonden en die gedeeltelijk voortleeft als de Vliet. Dit kanaal is in de afgelopen jaren op enkele plaatsen, o.a. bij Leidschendam, doorgegraven.

Op 27 oktober zullen de heer W.A.M. Hessing, provinciaal archeoloog van Zuid-Holland, en ons bestuurslid de heer E.P. Graafstal, aan de hand van dia's vertellen over deze fascinerende ontdekkingen langs de Meerndijk en de Vliet.

De avond begint om 8 uur precies en wordt gehouden in het Verenigingsgebouw, Zandweg 148. De toegang is gratis.

De Utrechtse muts

Mede naar aanleiding van de lezing over dit onderwerp, die na de jaarvergadering op 6 mei jl. door Mw. M. Conrads werd gegeven, zijn wij nu bezig zoveel mogelijk documentatie te verzamelen over deze oude hoofdbedekking.

Indien u in het bezit mocht zijn van oude foto's van familieleden of andere personen die deze boerenmuts dragen, willen wij deze graag van u lenen om er een reproductie van te maken. Ook andere gegevens over dit onderwerp zijn van harte welkom.

Graag een telefoontje aan onze secretaris: 03406 - 61462.

Openingstijden van onze gebouwen (gewijzigd):

Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1 Vleuten:

Elke donderdag van 19.30 - 22.00 uur:

Gelegenheid voor contact met bestuur en werkgroep genealogie, tevens mogelijkheid tot raadpleging van bibliotheek en andere documentatieverzamelingen.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer J. Schoonderwoerd, tel. 03406 - 61462.

Het kabinet, Zandweg 147B De Meern:

Elke 1e maandag van de maand van 19.30 - 22.00 uur:

Gelegenheid tot bezoek van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse nederzetting), oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer H. van Essen, tel. 03406 - 62992.

Wie wat bewaart die geeft wat

Door ons werden in dank, ten behoeve van onze bibliotheek en onze verzameling, de volgende schenkingen aanvaard van:

J.L. Agterberg, Burg. van der Heide-
laan 47 Vleuten

Een 6-delig open vuurstel, 2e helft 19e eeuw

K.B. Nanning, Utenhamstraat 15 Vleuten

19 blikken trommeltjes, 1e helft 20e eeuw

B.L. Hoffland, Zandweg 85a De Meern

Timmermanskist; inhoud bijl, schrob-
zaag, blokschaaf, waterpas, beitel, steen-
boor, rattenstaart, zaagzettang en ratel-
booromslag

K. van Proosdij, Castellumlaan 10 De Meern

9 smeedijzeren looper-sleutels

H.J.C. van den Bosch, Stalplein 6 Haar-
zuilens

Een zolderopruiming allerlei (36 num-
mers) w.o. ijzeren melkkan, koperen pomp-
wateruitloop, aardewerk, tegeltjes, D.E.
tabaksdoosje, harslijmpotje, 2 koperen
bellen etc.

A.C.W. Peek, Esdoornlaan 15 Harmelen

4 pak waspoeder en kollektibus

Mevr. P.A. Bauhaus, De Zonnewijzer
De Meern

3 boeken over regionale geschiedenis,
bonkaarten W.O. II en prentbriefkaarten,
33 stuks

Fam. P.G. de Rooij-Goes, 't Zand 1 Vleuten

Tijdschriftenstandaard, postzegelbe-
vochtiger (± 1950)

A.J.G. van Rooijen, Ten Veldestraat 12
De Meern

Groentesnijder

Mevr. M. Rodenburg-Rodenburg, Dorps-
straat Vleuten

4 paar schaatsen, koffer, schoenen-
leest, 2 stormlantaarns en hoge hoed in
doos

Mevr. A. Goes-van Beek, Alendorper-
weg 101 Vleuten

Utrechtse kanten muts, Boldooflesje,
apothekers poedersdoosje (1956) en prijs-
lijst van kruidenier

Mevr. T. van Dijk-Doornebal, Woerdlaan
5 De Meern

6 vorken en lepels, alpaca, een wapen-
lepeltje, 2 theeschepjes en een theekopje
met afbeelding van De Meern

A. Swart, Meerndijk 106 De Meern

1 boek geografische bijzonderheden

De R.K. gemeenschap van De Meern (6)

door

J.H.P. Heesters

Voor de r.k. gemeenschap in De Meern was in 1809 de zaak rond het eigendomsrecht van de kapel aan de Zandweg afgedaan. Men had een eigen kerkgebouw op de buitenplaats Rhijnzicht bij de Stadsdam te Oudenrijn.

Pastoor Gerardus van Nooy, die zijn gelovigen gesteund had bij het zelfstandig blijven, was op 14 november 1800, na het overlijden op 26 oktober van dat jaar van de eerste pastoor Gerardus van der Hoeven, tot opvolger benoemd. Hij zou dat blijven tot 8 mei 1810 toen hij, na een jaar coadjutor te zijn geweest, door de vice-superior van de Hollandse Zending Aloysius Ciamberlani tot aartspriester van het district Utrecht werd benoemd. Hij volgde daardoor de overleden aartspriester Joannes van Engelen op en vertrok naar zijn nieuwe standplaats in Maarssen.

Van armbestuur naar kerkbestuur

Als opvolger van Gerardus van Nooy werd in 1810 voor Oudenrijn Henricus van Elsen tot pastoor benoemd. Het enige dat bekend is, is dat aan hem bij Koninklijk Besluit van 22 oktober 1814 een jaarlijkse rijkstoelage van twee honderd gulden is verleend. In 1816 nam hij ontslag en vestigde zich in de statie „buiten Witte vrouwen” in Utrecht, waarna Laurentius Clémens als vierde pastoor van de statie Oudenrijn benoemd werd.

Ongetwijfeld is dit een actieve man geweest gezien de archiefstukken die uit zijn pastoraatsperiode bewaard zijn gebleven. Zondermeer heeft hij zaken uit het verleden recht getrokken en zijn in zijn ambtsperiode de eerste stappen gezet om tot een nieuw en beter kerkgebouw te komen.

Zoals eerder is vermeld was op 31 december 1796 door de armmeesters Dirk van der Weyde en Nicolaas van Veen voor de somma van vijfduizend gulden de buitenplaats Rhijnzicht gekocht. Zij leenden daarvoor tweeduizend gulden van jufvrouw De Vrees en éénduizend gulden van de kinderen van Roelof van Munster.

Ook Dirk van der Weyde, de armmeester, leende tweeduizend gulden aan het armbestuur, waarvan hijzelf lid was, met het doel om op de gekochte buitenplaats een r.k. kerk te stichten. Natuurlijk was dit een ongewone situatie waar maar weinig mensen weet van hadden en waaraan het toenmalige kerkbestuur op 14 juni 1817 een einde maakte. Hierover staat in de overdrachtsakte 1): *Dat zij dezen zonderlingen Staat van onzekerheid gaarne zoude zien ophouden hetwelk zoo wel voor de Gemeente (= statie) als voor het Armbestuur daarom van bijzonder belang is omdat aan de eene zijde de Gemeente den eygendom also zoude kunnen bekomen van een vastgoed op het welk hare kerk Cum Annexis voor hare rekening gebouwd staat en aan den anderen kant den Armen ontlast zouden kunnen worden van den opgenome Capitalen welke op húnnen naam zijn genegotieerd.*

De armmeesters Dirk van der Weyde en Nicolaas van Veen hadden in dat jaar geen zitting meer in het armbestuur. Hun plaats was ingenomen door Hendrik van Groeningen en Hendrik van Gennip. Terzijde kan nog vermeld worden dat naast het terrein van de kerk de grond ten oosten hiervan eigendom was van Hendrik van Gennip en ten westen van Hendrik van

Groeningen. Deze armmeesters, die beiden landbouwer waren, droegen het eigendom, dat door het armbestuur in 1796 was verkregen bij notaris Martinus Wigman te Utrecht, over aan het kerkbestuur. Dit kerkbestuur bestond toen volgens archiefstukken uit: Laurens Clémens, Roomsche Catholiek Pastor; Bernardus Jacobus Trompert, Grondeigenaar; Johannes van der Weyde, Landbouwer, woonende alle onder den Ouden Rhijn. Johannes van Schalkwijk, Phillipus van Veen, Landbouwers onder Velthuyzen, en Gerrit van Dijk, Landbouwer te Utrecht, onder het Lijnpad 2).

Omdat in 1796 een gefingeerde koop was gesloten moest de zaak, vóór dat de overdracht kon plaatsvinden, voor onderzoek aanhangig gemaakt worden bij de Gedeputeerde Staten van de Provincie Utrecht. Hierover staat in de overdrachtsakte: *Dat daarop door de Gedeputeerde Staten der provincie Utrecht op den Negenden Mei Een Duizend Acht Honderd Zeventien gedelibereerd (= beraadslaagd) en in aanmerking genomen hebben dat de grond waarop de kerk van den Ouden Rhijn is gebouwd, wel op naam van Armen aldaar was aangekocht maar dat dit eygendom altijd gefingeerd is geweest alzo op eene voldoende wijze was aangetoond dat de aankoop van hetzelfde niet ten behoeven van den Armen maar van de Gemeente is geschied en ook nimmer door den Armen eenige kooppenningen zijn voldaan of in de Lasten op voorschreve Perceel vallende is gedragen, maar dat door de Gemeente zelfs reeds een gedeelte van het daarop genegotieerde Capitaal was afgelost.*

De koop door de armmeesters in 1796 werd door Gedeputeerde Staten van de Provincie Utrecht rechtsgeldig maar onjuist verklaard en het gevolg hiervan was dat de oude buitenplaats Rhijnzicht met opstallen aan het kerkbestuur kon worden overgedragen.

Vanzelfsprekend moest in de overdrachtsakte ook de financiële kant geregeld worden. Uit archiefstukken blijkt dat in eerste instantie vijfduizend gulden was geleend waaraan een lening van elfhonderd gulden van Gerardus Vernooy was toegevoegd. In de loop der jaren waren de leningen van éénduizend gulden op naam van de kinderen van Roelof van Munster en vijfhonderd gulden van Dirk van der Weyde afgelost. Een eenvoudige rekensom leert dat de totale schuld voor het kerkbestuur bij de overdracht nog vierduizend zeshonderd gulden bedroeg. Hierbij moet vermeld worden dat de credi-

teuren genegen waren hun bedragen opnieuw als lening aan het kerkbestuur te verstrekken.

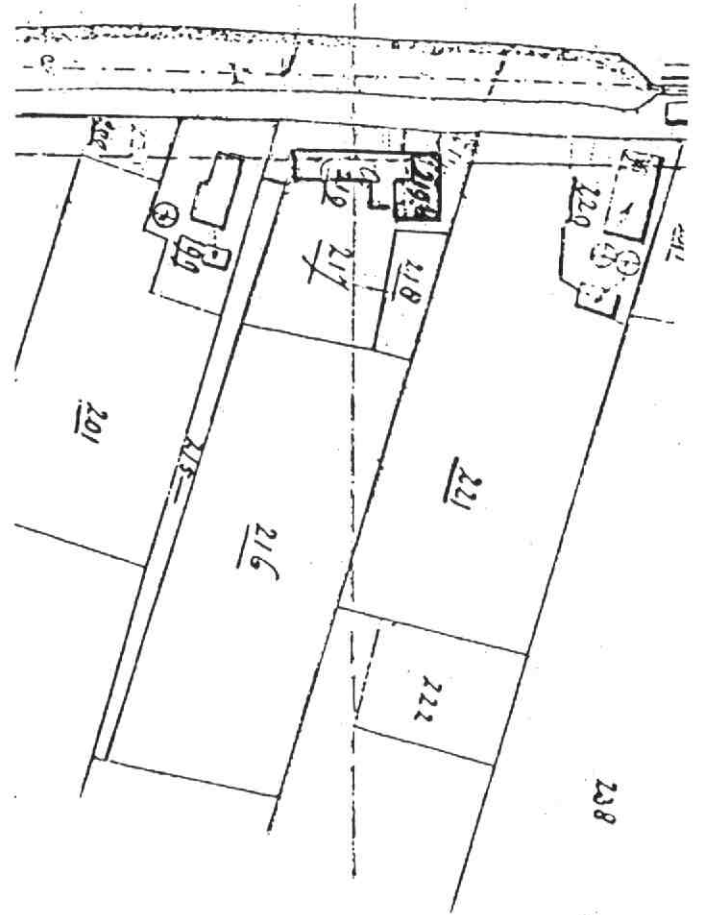
De bedoeling van deze overdracht van arm- naar kerkbestuur was: *Dat dus gemelden Armen op generlij wijze bena-deeld wierd met den overdragt van het voorschreven eygen-dom aan de Gemeente te doen maar deze Schikking in tegen-deel moest strekken om zoo wel de Administratie der Armen als Kerkfondsen op een meer geregelden voet te brengen.*

De plaats van de kerk aan het Stadsdam

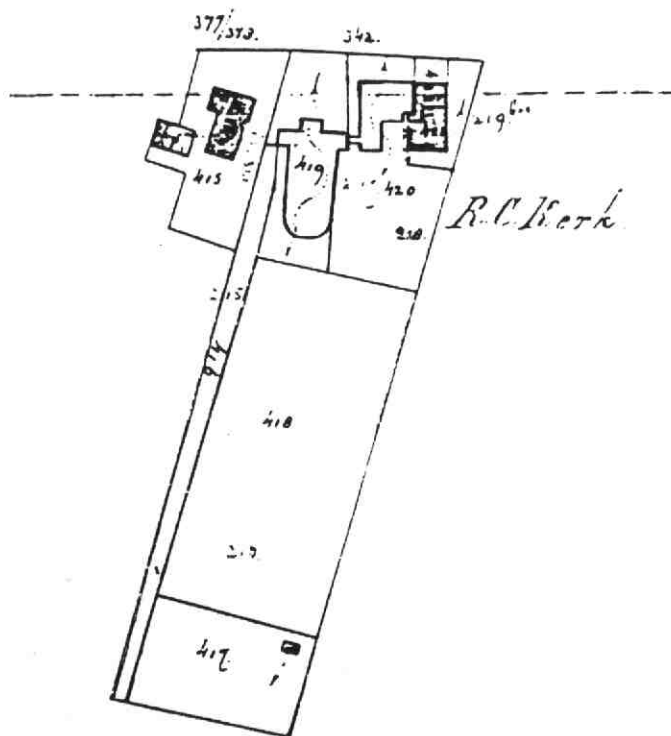
Uit verschillende archiefstukken blijkt duidelijk dat op de buitenplaats Rhijnzicht de eerste r.k. kerk heeft gestaan. De vraag is nog steeds waar deze kerk precies heeft gestaan en hoe deze er heeft uitgezien. Om hier enigszins te komen zijn kadastrale kaarten, alle getekend op schaal 1:2500, vergeleken. Het gaat hier om de kadastratekeningen van de dienstjaren 1950, 1943, 1910, 1877 en sectie A van de kadastrale minuut van 1832. Bij deze vergelijking is de nummering van de toestand van 1950 naast die van de vorige tekeningen tot aan de kadastrale minuut van 1832 gelegd. Dit was nodig om de juiste plaats van het perceel waarop de kerk heeft gestaan te kunnen vaststellen. Uiteindelijk bleek dat de nummers 419, 420 en 421 uit 1877 overeenkwamen met de nummers 217, 218, 219 en 219bis op de kadastrale minuut van 1832. Bij de laatste tekening mag vastgesteld worden dat de nummers 219 en 219bis panden zijn. Hieruit kan men concluderen dat nummer 219 de kerk en 219bis de pastorie moet zijn geweest. Deze conclusie wordt ondersteund door een verklaring van pastoor J.W. Oostveen van boerderij „Malenstein”. Hij had in zijn jeugd gehoord dat een boerin vertelde dat zij vanuit de kerk op de Straatweg kon kijken 3). Gelet op de tekening en de verklaring ligt het voor de hand dat de kerk parallel aan de Straatweg en vóór de latere Neogotische kerk heeft gelegen. Bodemonderzoek onder de huidige parkeerplaats van Metak zou deze conclusie kunnen bevestigen.

Als we dan verder de kadastrale minuut van 1832 met de kadastratekening van 1877 vergelijken dan is duidelijk vast te

stellen dat de latere Neogotische kerk achter de oude kerk is gebouwd. In de inventaris van de r.k. parochies Vleuten en De Meern 4) wordt vermeld dat onder het pastoraat van pastoor Jacobus Joannes Keuken op dezelfde plaats een nieuwe kerk is gebouwd, hetgeen dus een onjuiste conclusie is geweest.

Kadastrale minuut sectie A van 1832 waar nummer 219 de kerk en nummer 219bis de pastorie is. Als we deze tekening vergelijken met die van 1877 dan is het duidelijk dat de latere Neogotische kerk achter de eerste kerk is gebouwd.

Kadastratekening van 1877 waarop de later Neogotische kerk is ingetekend.

Hoe de eerste kerk er heeft uitgezien is niet duidelijk uit oude archiefstukken te achterhalen. Duidelijk is wel dat de pastorie in slechte toestand verkeerde en dat er aan de kerk verbouwd en aangebouwd is. Uit één passage van de overdrachtsakte uit 1817 van het armbestuur aan het kerkbestuur zou men mogen afleiden dat vóór dat jaar op de plaats van de oude schuur een nieuwe kerk is gebouwd. Er staat: *Dat Voorts de Gemeente bekostigd heeft de opbouw van eene nieuwe kerk en inrichting eener Pastorij.* Even verder in dezelfde overdrachtsakte staat: *zonder dat het Armbestuur nog tot het aanhouden der kerk, nog tot voornoemde uitgaven op eenigerhande wijze heeft bijgedragen.* Uit deze teksten in de overdrachtsakte zou men kunnen opmaken dat eerst een nieuwe, zij het een eenvoudige, mogelijk stenen, kerk is gebouwd. Zeker is wel dat een deel is aangebouwd en de kerk van torentjes is voorzien. Dit laatste staat vermeld als antwoord op de vragen in een brief van 4 juni 1848 van aartspriester Johannes Hartman aan de pastoors van de staties in zijn district 5). Een van de vragen was: *Wanneer is de tegenwoordige bestaande Kerk gebouwd?* Hierop antwoordt pastoor C. van den Nieuwendijk: *De kerk is gebouwd in het jaar 1797 doch verlengd en met torentjes voorzien in het jaar 1835.* Ongetwijfeld zal de verlenging van de kerk vóór 1817 noodzakelijk zijn ge-

weest. In 1798 woonden 315 rooms-katholieken in De Meern, Oudenrijn en Velthuizen terwijl in 1819 zeker zeshonderd personen de kerk aan de Stadsdam bezochten. Het ligt voor de hand dat voor dit grote aantal de kerk te klein was en tot aanbouw is besloten. Meer gegevens over de oude kerk zijn niet te vinden. Ook de afbeelding niet waarvan in een krantenartikel van 5 oktober 1947 ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de r.k. gemeenschap melding is gemaakt.

Meer grond nodig

Het is aan te nemen dat de kerk aan de Stadsdam in goede toestand was, wat niet van de pastorie gezegd kan worden. In 1819 houdt de aartspriester Gerardus van Nooy een inventarisatie in zijn district op „aanschrijving van Zijne Excellentie den Gouverneur deze Provincie (= Utrecht)”. Uit de antwoorden, op de vragen van pastoor Laurens Clémens op 22 februari 1819 blijkt met name dat de zolderverdieping en het dak van de pastorie in slechte staat verkeren. In zijn verslag aan de gouverneur bevestigt aartspriester Gerardus van Nooy deze situatie omdat hij die kende uit de tijd dat hij zelf pastoor was in Oudenrijn 6).

De slechte toestand van de pastorie en een groeiend aantal kerkgangers zijn mogelijk de aanleiding geweest dat men in 1820 ging denken over een nieuwe kerk en pastorie. De realisering daarvan zou echter tot 1860 duren omdat op de eerste plaats niet over voldoende bouwgrond beschikt kon worden.

Het toeval wilde dat op zaterdag 24 juni 1820 bij notaris Cornelius Johannes Heylidy in Utrecht drie percelen grond worden geveild. Deze waren eigendom van Hendrik van Groeningen, de vroegere armmeester, die tevens ten westen van de kerk grond had en dus buurman van de kerk was, zoals hierboven is vermeld. Deze grond was in 1812 gekocht van de erfgenamen van Jacob Paulus van Aumale en Jacqueline Cornelia de Geer. Het kerkbestuur uit 1817, met uitzondering van Gerrit van Dijk, landbouwer te Utrecht onder het Lijnpad die geen kerkmeester meer was, zag hier wel iets in. Hierdoor zou er een mogelijkheid komen om een nieuwe kerk te bouwen. In de overdrachtsakte van deze percelen staat:

Perceel 1; Eene Hofstede geteekend Numero vijftien bestaande uit een huis, Schuur en bakhuis met tien morgen zoo boomgaard, wei- als hooiland Staande en gelegen onder de Gemeente van den Ouden Rijn. Strekkende vooruit den Rijn of Leydsche Vaart tot achter aan de Heikopperkade toe. Daar oostwaarts Mevrouw de Douanière Beelaerts en Westwaards Hendrik van Gennip (de vroegere armmeester) naast geland en gelegen zijn.

Perceel 2; Vier morgen Wei- en hooiland liggende op Heikop gemeente van den Ouden Rijn strekkende van de Heikopperkade tot de Middewetering belend oostwaards Willem Velis en Westwaards de Heer Everard Kol.

Perceel 3; Vier morgen Wei- en hooiland liggende op Heikop gemeente van de Ouden Rijn strekkende van de bovendijk tot de middelwetering daar oostwaards Willem Velis en Westwaards de Heer Everard Kol naast gelgen zijn.

Namens het kerkbestuur deed Bernardus Jacobus Trompert, grondeigenaar en kerkmeester een bod. Hij kocht perceel 1 voor achtenvijftighonderd gulden, perceel 2 voor zeshonderdvijfentachtig gulden en perceel 3 voor zeshonderd gulden. Daar bovenop kwam nog negenhonderdvijftig gulden voor het hoger mijnen. Voor een totaalbedrag van achtduizend en vijfendertig gulden kwamen de drie percelen in handen van het kerkbestuur.

In een aantekening 8) omtrent deze koop staat: *Verklarende deselve Heer Trompert de gezegde drie percelen alsoo*

te hebben gekocht ten behoeve van de R.C. kerk aan den Stadsdam onder de Gemeente Ouden Rijn. Waaronder de voornoemde drie percelen ten behoeve van de gemelde R.C. kerk finaal zijn toegewezen voor de som van Achtduizend vijftendertig gulden.

Gulle gevers

Uit de archieven blijkt overduidelijk dat de R.K. gemeenschap zeer bij het kerkelijk leven betrokken was. Een voorbeeld daarvan is de grondschenking op 18 maart 1825 door Hendrik van Gennip, de eerder genoemde armmeester, die ten oosten van de kerk grond had 9). Samen met pastoor Laurens Clémens, in de overdrachtsakte „opper-kerkmeester” genoemd, en Bernardus Jacobus Trompert, landeigenaar en kerkmeester, ging hij naar notaris Benjamin Boers in Utrecht. Daar werd notarieel vastgelegd dat hij *zoude afstaan en cedeeren de Grond of Sloop, liggende tusschen de Hofstede van de comparant ter Eenre (= van Gennip) en de Huizen behorende tot de genoemde Kerk, in voorschreve Gemeente van den Ouden Rijn.*

Zilveren wierookvat met scheepje, in 1826 door de weduwe van de Tol geschenken.

In de overdrachtsakte was ook vastgelegd: *Dat tot afscheiding van deze beide Erven, door de Comparanten ter Eenre en ter andere Zijde, voor gemeene Rekening zal worden geplaatst; een Staketting of Latwerk ter keuze, kenning en goedvinden van de comparanten ter andere Zijde en waarvan het Onderhoud ook door beiden voor het vervolg zal gelaste en gedragen worden.* De waarde van de geschonken grond werd geschat op tien gulden en het kerkbestuur betaalde de gemaakte kosten.

Maar niet alleen grond werd aan de kerk geschonken. Ook zijn gebruiksvoorwerpen, ook wel kerkelijk vaatwerk genoemd, aan de kerk gegeven.

In 1804 zijn door Wilhelmina van Rossum, weduwe van Cornelis van Schip twee zilveren kandelaars, voorzien van een meestersteken, aan de kerk geschonken 10). Over de eigenaar van dit meestersteken zijn deskundigen het niet eens. De een zegt dat het meestersteken, een vis in een ovale vorm, toebehoorde aan Adam Visch. Een andere deskundige beweert dat dit toebehoorde aan Jan Snoeck. Deze laatste is in 1736 in Utrecht geboren en heeft er tot 1815 gewerkt. Adam Visch is ook in Utrecht geboren. Zijn geboortjaar is niet bekend. Duidelijk is wel dat hij in 1747 aan de Oudegracht bij de Jansbrug woonde en volgens de archieven op 15 januari 1789 is overleden. De beide kandelaars zijn in 1804 geschonken en het ligt derhalve voor de hand dat de maker Jan Snoeck moet zijn geweest.

In 1815 zijn wederom zilveren kandelaars, nu vier in getal, geschonken door zeker twee leden van de familie van Rossum en nog een derde familielid c.q. echtgeno(o)t(e) 11). In de driezijdige voet zijn op alle vier de kandelaars de monogrammen JM, AVR en CVR gegraveerd. Als we deze vier kandelaars vergelijken met die uit 1804 dan tonen ze veel overeenkomst, alleen de hoogte is verschillend. Als zilvermerk is nu een Minervakop+B en een staande leeuw+1 ingegraveerd. Hieruit kan afgeleid worden dat ze afkomstig zijn van een andere zilversmid, die wel in Utrecht werkzaam moet zijn geweest. Omdat Jan Snoeck tot 1815 als zelfstandig zilversmid in Utrecht heeft gewerkt en vervolgens in loondienst is

gaan werken, is het mogelijk dat de kandelaars wel uit zijn werkplaats afkomstig zijn. Misschien heeft zijn opvolger, eveneens een Utrechts meester, na de dood van Jan Snoeck de kandelaars in de oude werkplaats gemaakt en daarbij de oude ontwerpen overgenomen.

Van 8 september 1826 dateert het zilveren wierookvat en scheepje dat door Maria Stolwijk, weduwe van C. van de Tol aan de kerk is geschonken 11). Ook op dit kerkelijk gebruiksvoorwerp komt als meestersteken een Minervakopje en een staande leeuw+1 voor. Hieruit mag geconcludeerd worden dat dit kunstvoorwerp door dezelfde Utrechtse zilversmid gemaakt moet zijn als de vier eerder genoemde kandelaars. Dit fraaie wierookvat heeft een geprofileerde voet en een gladde wand. Op de bolvorm boven de voet staat in een ovale vorm gegraveerd: *Maria Stolwijk Wed.e van C. v.d. Tol den 8 Sept. 1826.*

In het scheepje worden de wierookkorrels bewaard. Ook dit scheepje heeft een ronde geprofileerde voet en een gladde wand. Op de bovenzijde is dezelfde tekst gegraveerd als op het wierookvat.

Legaten voor de kerk

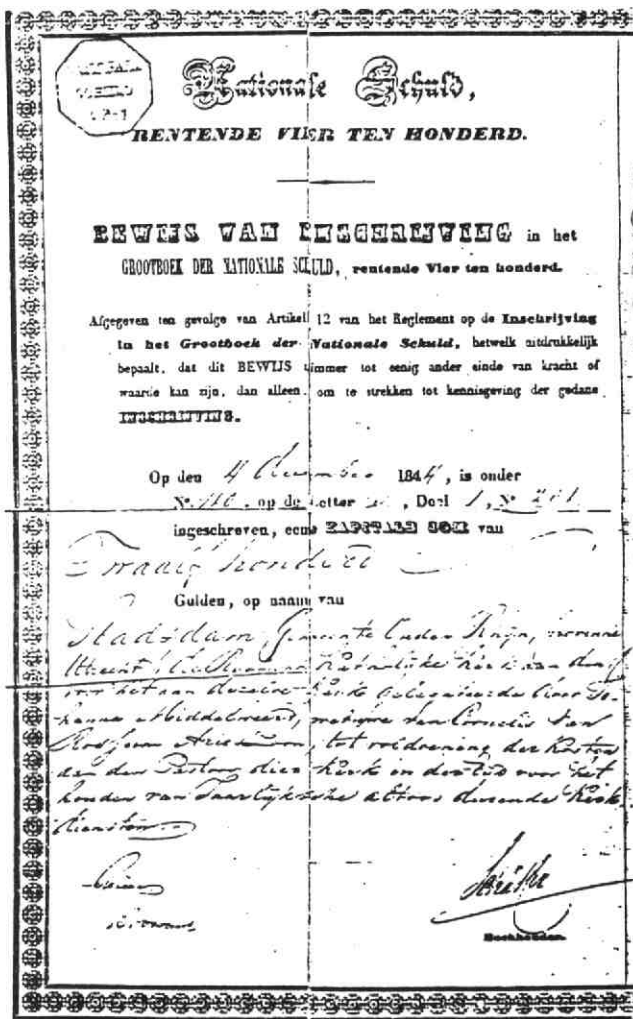
Ook zijn in de loop der tijd verschillende legaten aan de kerk geschonken. Veelal werd dan een bedrag belegd, waarvan de rente bestemd was voor het onderhoud van de pastoor. Uit die tijd zijn diverse giften in de archieven te vinden. Veelal waren die bestemd voor jaargetijden, al of niet met koor en brandende kaarsen.

Twee zilveren kandelaars die door de weduwe van Rossum in 1804 zijn geschonken.

Vier zilveren kandelaars die eveneens door de familie van Rossum in 1815 zijn geschonken.

Een legaat van de weduwe van Rossum voor de kerk aan de Stadsdam, geschonken in 1844.

Op 4 juni 1848 schreef Johannes Hartman, aartspriester van het district Utrecht een brief aan de pastoors van de staties 13). Met deze brief wilde hij de situatie in zijn district inventariseren zoals ook aartspriester Gerardus van Nooy in 1809 had gedaan.

Een van de vragen in deze brief was: *Zijn er ook voortdurende Burgerlijk erkende Servituten (= zakelijke lasten) als erfpachten, uitgangen, enz, aan Kerk of Pastorie verbonden? Zoo ja, sinds wanneer, waaruit ontsproten, aan wien uit te keeren? Of heeft zij ook dergelijke baten of regten als fundaties, vaste goederen, tiendregten, enz? Welke lasten zijn daar aan verbonden.*

De toenmalige pastoor C. van den Nieuwendijk antwoordde op deze vraag het volgende:

Er zijn geen voortdurende, burgerlijk erkende Servituten aan Kerk of Pastorie verbonden. Zij bezitten in tegendeel eenen Hofstede naast de Pastorie gelegen, met 15 bunders en 84 ellen wei- en Hooiland, aangekocht door den Gemeente in den Jare 1820. Voor eenen som van 8035 gulden, aan welke Hofstede en Landerijen niet den algemene lasten verbonden zijn, gelijk mede niet aan het huis verdeeld in vijf woningen, aan den anderen zijden den Pastorie gelegen. Verder bezitten Kerk en Pastorie een inschrijving in het Grootboek der nationale Schuld eene Kapitale Som van 2000-00, rentende 2 1/2 percent. Alsmeede eene tweede inschrijving eene Kapitale som van 1200-00 rentende 4 percent van welken renten jaarlijks aan den Pastoor moeten worden uitgekeerd 40-00 voor twee jaargetijden, te weten voor Cornelis van Rossum en Maria Middelweert.

Voor het herstel van de Bisschoppelijke Hierarchie

Pastoor Laurens Clémens is van 1816 tot 1846 de vierde pastoor geweest van de statie Oudenrijn. Op 18 juni 1846 is hij overleden en op 22 juni daarop volgend in Oudenrijn begraven. Hij werd opgevolgd door Cornelis van den Nieuwendijk, die de brief van aartspriester Johannes Hartman op 4 juni 1848 heeft beantwoord. Door zijn antwoorden op de vragen is wederom een stukje van de puzzel van de geschiedenis van de R.K. gemeenschap in Oudenrijn gevonden. In datzelfde jaar ging deze pastoor met emeritaat en hij werd opgevolgd door Jacobus Joannes Keuken die de Neogotische kerk (nu Metak) zou gaan bouwen. Pastoor van den Nieuwendijk overleed op 22 november 1854 en werd in Oudenrijn begraven.

Van 1797 tot aan het herstel van de Bisschoppelijke Hierarchie in 1853 zijn zes pastoors in de statie Oudenrijn werkzaam geweest. Dit zijn:

Gerardus van der Hoeven	1797 - 1800
Gerardus van Nooy	1800 - 1810
Henricus van Elsen	1810 - 1816
Laurentius Clémens	1816 - 1846
Cornelis van den Nieuwendijk	1846 - 1848
Jacobus Joannes Keuken	1848 - 1890

Grafchrift voor pastoor Laurens Clémens uit 1846.

Bronnen

1. RAU inventaris 77 no 70
2. Idem
3. Rijngaard des Heren pag. 10
4. RAU inventaris 77 pag. 9
5. RAU Aarts priesters Holl. Zending no 1157
6. Idem
7. RAU inventaris 77 no 71
8. Idem
9. Idem no 106
10. Idem no 18
11. Idem
12. Idem
13. RAU Aarts priesters Holl. Zending no 1157

Voetnoten bij Van Nooy

In het vorige nummer verscheen de 5e aflevering van de serie „De r.k. gemeenschap van De Meern” door J.H.P. Heesters, waarin de persoon van Gerardus van Nooy, pastoor van Oudenrijn (1800-1810), ter sprake kwam. Dhr. Heesters nam Van Nooy enigszins in bescherming tegen het strenge oordeel dat enkele jaren geleden over hem werd gevelde door de kerkhistoricus A.H.M. van Schaik in diens *Rijngaard des Heren* (De Meern 1990): Van Nooy had vanaf 1810 immers bijna twintig jaar lang het „niet benijdenswaardige” aartspriesterschap van Utrecht met het pastoraat van Maarssen gecombineerd. De redactie ontving hierop een brief van dhr. Van Schaik, waarin deze zijn eerder gevelde oordeel motiveert.

Mijn notitie over pastoor, later aartspriester, G. van Nooy in *Rijngaard des Heren* (De Meern 1990) stond in het inleidende hoofdstuk van dat boekje (p. 11), dat als geheel bedoeld was om de periode 1940-1990 te belichten. Volgens de heer J.H.P. Heesters heb ik met die enkele terloopse opmerkingen de tweede pastoor van Oudenrijn (1800-1810) tekort gedaan; zie zijn „De r.k. gemeenschap van De Meern 5”, p. 32-33.

Ik heb Van Nooy in mijn *Rijngaard* incapabel genoemd, „lui en dom” en zelfs „een eclatante mislukking”. Omdat ik indertijd die kwalificaties niet op stevige voetnoten heb kunnen zetten, licht ik ze hierbij kort toe.

Met de nagedachtenis van pastoor (eerst van Oudenrijn, later van Maarssen), aartspriester (van Utrecht) en vice-superior (van de Hollandse Zending) Gerrit van Nooy is het vreemd gegaan. Hij was bevriend met de katholieke voorvechter en veelschrijver J.G. le Sage ten Broek, die hem uitliedde met zijn *Ter nagedachtenis van den hoogwaardigsten Heere Gerardus van Nooy*, een lofdicht van meer dan honderd alexandrijnen, in 1833 bij Van Rossum in Utrecht uitgegeven. In 1841 heeft Le Sage opnieuw de reputatie van Van Nooy verdedigd. In dat jaar circuleerden er geruchten (die wel inderdaad op waarheid berustten) dat tegen de voormalige aartspriester indertijd te Rome beschuldigingen waren ingebracht. Daarna is de herinnering aan Van N. geruime tijd in het teken van deze voorbarige verheerlijking blijven staan. Onder meer bij een eerdere geschiedschrijver van de parochie Oudenrijn, de nijvere amateur L.J. van der Heijden, die hem in navolging van pastoor R. Smeets (in *Archief Aartsb. Utrecht XXXIX*, 1913) zelfs „hoogst bekwaam” noemt. Dit zou dan ook de reden zijn waarom hij in 1809 tot coadjutor van de zieke aartspriester J. van Engelen en een jaar later tot diens opvolger werd benoemd. Na de plotselinge dood van de vice-superior Luigi Ciamberlani in 1827 werd Van Nooy tot „waarnemend vice-superior” aangesteld (een curieuze verdubbeling: „vice” betekent al waarnemend, zodat we hier met een waarnemer van de waarnemer te maken hebben), een post waaruit hij in 1829 plotseling werd ontslagen. Van N. overleed in 1832.

In het grote gedenkboek *In vrijheid herboren* uit 1953 weet L.J. Rogier hierover van de prins (nog) geen kwaad. Drie jaar later, in de gewijzigde herdruk van dat boek met de titel *Katholieke Herleving*, geeft dezelfde auteur te kennen dat zedelijke afdwalingen van sommige priesters in de Hollandse Zending rond 1820 aanleiding waren tot ontslag en soms zelfs tot ingrijpen van de justitie. En hij precieseert: „De

lang angstvallig verborgen gehouden, eerst onlangs openbaar gemaakte reden, die in 1829 tot het plotseling ontslag van de waarnemende vice-superior en aartspriester Gerrit van Nooy leidde, wijst in dezelfde richting”.

Dat „onlangs openbaar gemaakt” verwijst naar de biografie die A.F. Manning in 1956 publiceerde van C.R.A. van Bommel (Utrecht-Antwerpen, 1956) en waarop hij bij Rogier in Nijmegen promoveerde. Van Bommel was de stichter van het seminarie Hageveld en vanaf 1829 bisschop van Luik, vanwaaruit hij veel invloed bleef uitoefenen op de situatie van de katholieken in Noord-Nederland. Hij stierf in 1852, juist vóór het herstel van de hiërarchie waarvoor hij zo had geijverd. In Mannings werk over Van Bommel worden de mis-

stappen van Van Nooy uitvoerig geschetst aan de hand van brieven die diens kapelaan, de jonge en grasgroene Van Bijlevelt, aan Van Bommel stuurde. Dat waren berichten over financiële malversaties, klachten dat de vice-superior zijn dagen doorbracht met kaarten, liefst in vrouwengezelschap, en het relaas over een op heterdaad betrappen van zijn baas op het „boeleren” met verschillende vrouwen onder wie zijn huishoudster, waarbij in één geval zelfs sprake zou zijn geweest van een abortus. Bisschop van Bommel heeft tenslotte, samen met Cappacini, de internuntius in Brussel, Van N. tot ontslagname kunnen bewegen, waarbij, volgens goed klerikaal gebruik, de vuile was binnenshuis bleef. Cappacini schreef later naar Rome dat er voor Van N.'s verwijdering „molte e gravissime ragioni” waren: „vele en zeer ernstige redenen”.

Als vice-superior heeft Van Nooy weinig uitgericht en geen leiding kunnen geven. Zelf had hij geen Romeinse relaties en hij liep volledig aan de hand van Van Bommel, met wie zijn secretaris en kapelaan Van Bijlevelt onder één hoedje speelde.

Deze meldt ooit aan het Luikse orakel dat Van N. keer op keer moet worden aangespoord om een brief waaraan hij ooit was begonnen, eindelijk eens af te maken, en Van Bommel zelf zegt van de vice-superior dat deze „pas wakker wordt als je hem afranselt”. Manning noemt Van Nooy „een zielige figuur”, die als vice-superior „een mislukking” is geweest. Het op bronnenonderzoek gebaseerde feitenmateriaal dat hij aan-draagt (p. 76-81), rechtvaardigt deze karakteristiek ten volle. Wat mijzelf betreft, ik meen dat ik mij in de *Rijngaard des Heren* nog mild heb uitgelaten.

Dat men na het overlijden van de aartspriester een annonce de wereld instuurt die een heiligverklaring nabijkomt (afgebeeld in het vorige nummer, p. 33), dat valt nog te begrijpen. Maar een kritiekloos standpunt verdedigen na alles wat intussen over deze man bekend en gepubliceerd is, dat zou niet moeten.

Dr Ton. H.M. van Schaik

Nieuwe leden

Aandewiel, C.J.	De Meern	Kleinwee, M. van	Eemnes
Andel, W.J.M. van	Vleuten	Koopmans, C.J.B.	Vleuten
Arkesteijn, N.C.	Vleuten	Koot, W.	Haarzuilens
Bebelaar, D.	De Meern	Korrel, J.M.F.	De Meern
Besselse, G.	De Meern	Koster, A.M.	Haarzuilens
Bogaard, H.J. van den	De Meern	Kouijzer, Pastor J.	Vleuten
Boogert, H. van den	De Meern	Kraan, G.	De Meern
Broeren-Gresnigt, S.M.	Utrecht	Landman, J.	Vleuten
Brouwer, D.	De Meern	Langeveld, H.R.	Vleuten
Campen, W. van	De Meern	Mandjes, W.	De Meern
Cival, J.H.	De Meern	Mulder, B.J.M.	Harmelen
Clay, W.M.	Vleuten	Nes, A.A.K. van	Loosdrecht
Collard, F.	De Meern	Nieuwpoort, A. van	Vleuten
Dijk, C. van	De Meern	Noordenburg, H.G. van	Amsterdam
Doelen, J.P.M. van den	Vleuten	Nugteren, C.M.	De Meern
Engelen, T.A.M. van	Vleuten	Rietkerken, N.	De Meern
Gemeente Harmelen afd. I.Z.	Harmelen	Rodenburg, J.M.	Vleuten
Goeij, W.A.M. de	Haarzuilens	Roos, C.J.M. de	Utrecht
Graafstal, A.	Vleuten	Rustveld, Drs. J.	Vleuten
Heijkamp, A.	De Meern	Sangers, Mw. A.M.	Utrecht
Hompes, T.	Haarzuilens	Schans, P.M.W. van der	Vleuten
Hoogendoorn-van Dijk, Mw. L.M.	Vleuten	Schenk, P.K.	Vleuten
Horst, N.J.M. van der	Vleuten	Schouten, A.A.	De Meern
Huisman, Mw. Th.	Utrecht	Seumeren, Fr. van	Zwanenburg
Jansen, P.J.	Vleuten	Slaterus-Schaap, G.	De Meern
Jong, W.J. de	Amsterdam	Struik, M.J.	Vleuten
Jonge, C. de	De Meern	Tijmensen, W.G.	Vleuten
Kappers, B.J.	Vleuten	Vries, Dr. Jac. S. de	De Meern
Kempeneers, J.E.M.	Vleuten	Wallene, D.A.P. van	Kockengen
Klabbers-van Berkenstijn, Mw.	Vleuten	Weijden, J.J. van der	De Meern
Klein, H.G.M. de	De Meern	Zijl, J.J.A. van	De Meern
Klein Beekman, R.	Vleuten	Zijl-van Meenen, B. van	Vleuten

Voetangels en klemmen

door

Dr D.W. Gravendeel

In een vorig nummer deed Storm van Leeuwen mededeling van de verwerving - in copie - van een aanmerkelijk deel van het huisarchief van de ridderhofstad Den Engh (1991, nr. 3). Eén van de voornaamste drijfveren van de historicus is zijn nieuwsgierigheid. Daardoor gedreven snuffelde ik de inventaris door, op zoek naar een „smakelijk hapje“, vooruitlopend op een serieuzer studie. Mijn verwachting werd beloond en ik vond stof voor het volgende, op zichzelf staande verhaaltje.

Request

Toen Mr Jan Leonard van Ewijck op 11 september 1760 te Utrecht overleed, erfde zijn zoon Mr Jan Cyprianus van Ewijck de ambachtsheerlijkheden Den Engh en Themaat. Mr Jan, of voluit Mr Johannes Cyprianus, was op 24 juni 1736 te Utrecht geboren. Hij trouwde op 14 augustus 1759 met Jacoba Constantia Bouwens, dochter van een Amsterdamse schepen. Hij wordt in 1775 en 1787 vermeld als schepen van Amsterdam en in 1802 als oud-schepen. Hij overleed op 20 november 1811 te Amsterdam.

Het is dus zeer de vraag of Johannes Cyprianus wel vaak „thuis“ was op zijn kasteel, maar misschien was dat juist wel één van de redenen van zijn hiervolgend verzoek:

Aen den Ed hove van Utrecht

*Geeft oodmoedelijk te kennen Mr Johannes Cyprianus van Ewijck, heere van den Engh en Themaet, dat de suppliant (verzoeker) van tijd tot tijd veel overlast van vreemd volk komt te lijden in de tuijnen en wandelingen, gehoorde aen den huijse den Engh, dat den suppliant sonder efficacieuse (uit Frans: doeltreffende) middelen daerinne niet kan voorsien, keerende hij sig dienvolgende tot desen Ed hove, oodmoedelijk versoekende dat aen hem suppliant moge werden gepermitteerd (toegestaan) omme in de tuijnen van den huijse den Engh mitsgaders in het wandelbosch daerbij gehoorde te stellen en leggen voet-angels en klemmen, mits daarvan behoorlijke waerschouwing affigeerende (bekendmakende).
dit doende etc.*

Het hof van Utrecht reageerde welwillend:

't Hof permitteert den suppliant om binnen des suppliants besloten bosch gehoorde aen den huize den Engh en in de tuinen van denzelven huize te stellen en leggen voet-angels en klemmen, injungerende (Latijn: opdragende) tefens den suppliant, om alvorens van deze permissie dadelijk gebruik te maken, bij affixie van billetten aan deszelsf tuinen en bosch eenen ieder tot voorkoming van ongelukken te waerschouwen.

Utrecht, den 9 Augustus 1782.

Tuinen en wandelingen

Het is natuurlijk aardig om eens te zien in welk gebied dat vreemde volk destijds rondstruinde. Wij kunnen ons

daarvan nu niet zo'n goede voorstelling meer maken.

Een makkelijk hulpmiddel daarbij is een veilingboekje uit 1868. In dat jaar werd de ridderhofstad Den Engh met bijbehorende bezittingen namelijk geveild. In het boekje staan alle percelen netjes opgesomd. De voor ons in aanmerking komende zijn:

Kadaster Gemeente Vleuten Sectie B

296	Laan (Enghlaan)
298	Bosch
299, 300 en 301	Tuin
303	Bosch
306 en 307	Bosch
308	Tuin
310	Bosch
350	Bosch
457	Wandelbosch
479	Laan (Enghlaan)

Kadaster Gemeente Haarzuilens Sectie A

698	Bosch
699	Laan
700	Koepel
701	Laan

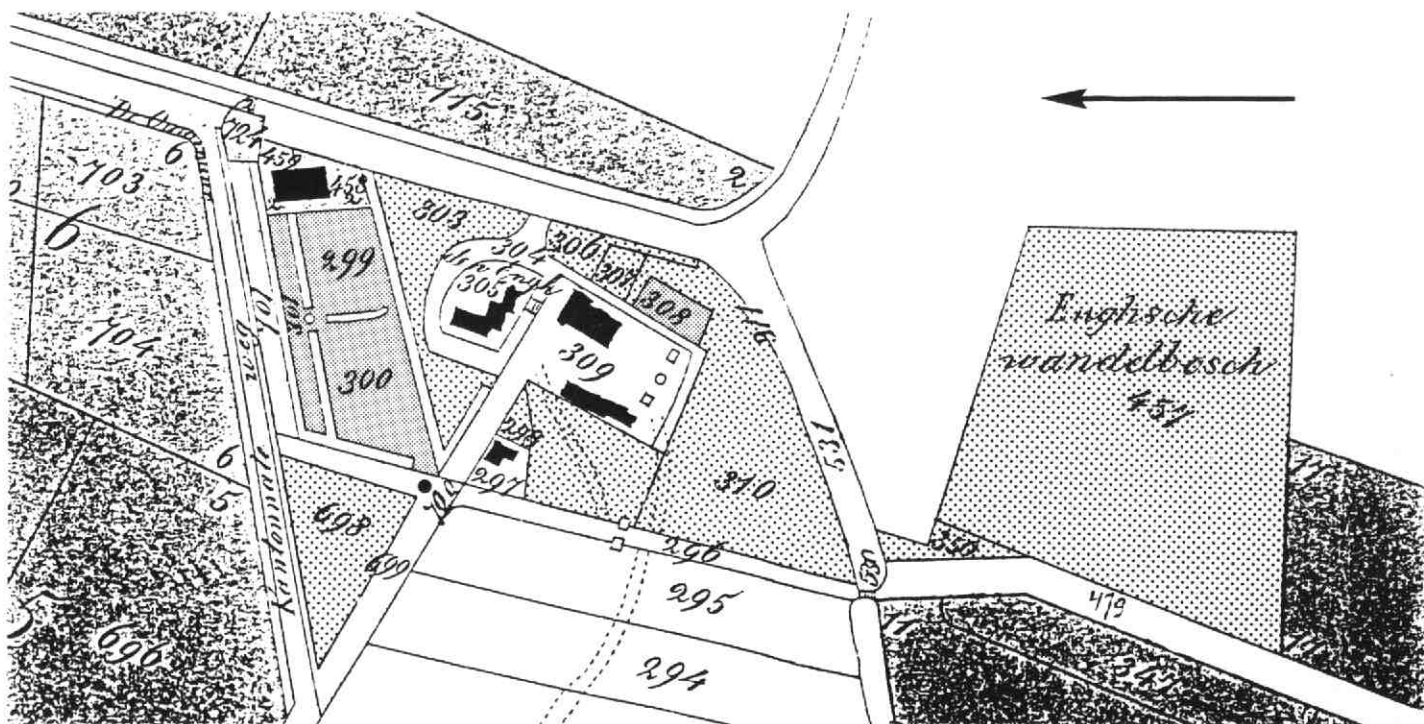
Op bijgaand kaartje zijn bossen en tuinen aangegeven en dan blijkt dat het kasteel destijds toch wel lekker verscholen heeft gelegen.

Hendrik Ravee

Na de dood van Van Ewijck werd Den Engh publiek geveild. Eigenaar werd de puissant rijke Hendrik Ravee. Deze werd in dezelfde tijd Heer van Schonauwen, op welke ridderhofstad hij begraven ligt.

Hendrik, die evenmin vaak op Den Engh vertoefd zal hebben, had, wat het „vreemde volk“ betreft, dezelfde zorgen als zijn voorganger en hij wendde zich tot de burgemeester van Haarzuilens:

Geeft met verschuldigde eerbied te kennen Hendrik Ravee, Heere van den Engh en Themaat, dat de vorige eigenaar van de heerlijkheid den Engh en Themaat ingevolge appointement (beschikking) van den voormaligen Hove van Utrecht van den negenden Augustus 1802 (er was dus nog een verlenging van de vergunning van 1782 geweest!) vergunning had bekomen om binnen deszelsf besloten bosch gehoorde aen den huize den Engh en in de tuinen van denzelven huize te stellen en leg-

Fragment van de kaart behorende bij het veilingboekje, uitgegeven ter gelegenheid van de „Veiling van de Ridderhofstad Den Engh c.a., op Zaterdag 11 April 1868 's middags 12 Ure, in het Lokaal van Verkoopingen, achter Sint Pieter te Utrecht". Het noorden is links. Bossen zijn aangegeven met een grof raster, tuinen met een fijn raster. Op de wat „zwartige" percelen moet u niet letten. Het plaatje is een bewerkte copie van een gekleurde kaart. Ter oriëntatie: de weg van rechts naar links (296, 479) is de Enghlaan, die linksonder het Enghsche wandelbosch over het Leiwerk (531) voert. De weg van linksonder naar den Engh is de Thematerweg, nu Smalle Themaat (699).

gen voetangels en klemmen ter zijner beveiliging, mits bij affixie van billetten aan deszelfs tuinen en bosch eenen ieder tot voorkoming van ongelukken daarvan waarschuwing doende,

dat de rekwestrant heeft vermeend dat dezelve vergunning door den daartoe bevoegden ambtenaar behoorde vernieuwd te worden, zoo hij daarvan opnieuw wilde gebruik en maken,

dat de rekwestrant, veel overlast hebbende van vreemd volk in deszelfs besloten bosschen en tuinen, zich verplicht vindt op middelen van beveiliging bedagt te zijn, en aangezien volgens het Reglement van Bestuur ten Plattenlanden dezer Provincie aan de Burgemeester der Gemeente is opgedragen de uitoeffening der plaatselijke Politie en de waakzaamheid voor de rust en veiligheid der ingezetenen, zoo wendt de rekwestrant zich tot u Mijnheer den Burgemeester, eerbiediglijk verzoekende om, evengelijk aan de voorgaande eigenaren van den huize den Engh zulks vergund is geworden, hem toe te staan voetangels en klemmen te mogen leggen in de tuinen en het wandelbosch van den huize den Engh, voor zoo verre in de geharkte lanen geene jagt mogt worden uitgeoeffend, mits door behoorlijke en duidelijk leesbaar geschilderde borden hiervan een ieder waarschuwend.

't Welk doende,

7 October 1828.

Hoe onderdanig en eerbiedig het verzoek ook was gesteld, Hendrik kreeg van de burgemeester letterlijk „nul op het request" en dus ging hij in beroep bij de gouverneur der Provincie Utrecht. Deze antwoordde wat onduidelijk:

Gezien hebbende een request van Hendrik Ravee, Heer van den Engh en Themaat, zich beklagende over de weigering van den Burgemeester van Vleuten (Vleuten en Haar-

zuilens hadden sinds 1820 één burgemeester; dat was in 1828/1829 J.H.J. van Bijlevelt) om hem toe te staan binnen deszelfs bosch en tuinen behoorende aan den huize den Engh voetangels en klemmen ter zijner beveiliging te stellen en verzoekende daartoe des Gouverneurs autorisatie (machtiging) te bekomen,

gelet op de beschikking van den genoemden Burgemeester ter dezer zake genomen,

gezien het bericht van denzelfden Burgemeester in dato 4 November 1828,

overwegende dat bij besluit van den 24 Februarij 1809 onder anderen de verordeningen welke omtrent het leggen van de bedoelde voetangels, klemmen en verdere soortgelijke instrument zouden hebben kunnen bestaan zijn afgeschaft, dat bij de tegenwoordige wetgeving geene daartoe betrekkelijke bepalingen worden aangetroffen, heeft goedgevonden en verstaan den requestrant te kennen te geven, gelijk geschiedt bij dezen, dat in zijn verzoek niet kan worden getreden.

Een afschrift dezer te zenden aan den requestrant tot informatie en narigt.

Utrecht den 9 Februarij 1829, De Gouverneur voornoemd: Ridder van Ertborn.

In het gemeentearchief van Vleuten heb ik niet kunnen vinden waarop de burgemeester zijn weigering baseerde. Volgens de gouverneur waren de desbetreffende verordeningen afgeschaft, maar hij maakt er zich wel wat makkelijk af door te kennen te geven dat hij „niet in het verzoek kan treden". Het is alsof hij zeggen wil: „ik heb er geen regeltjes voor en nu weet ik niet wat ik ervan zeggen moet". Het was geen „ja", maar ook geen „nee". Het is niet bekend hoe Ravee de zaak heeft opgelost.

Voetangel

Van Dale (1961) zegt hiervan: *gestel met vier scherpe punten, waarvan er een, hoe ook het werktuig neergeworpen wordt, altijd omhoogsteekt; inz. op de grond gelegd om dieven te weren: hier liggen voetangels en klemmen, ook figuurlijk voor: hier zijn verborgen moeilijkheden, het is een terrein of een kwestie vol onvoorziene moeilijkheden.*

Winkler Prins (1975): *oorspronkelijk een middeleeuws verdedigingswapen, een vierpuntig ijzeren voorwerp waarvan altijd een punt omhoog was gericht. Een veld, dat met dergelijke, vaak gedeeltelijk ingegraven voetangels was verdedigd, was gevaarlijk voor voetvolk en ruiters. Een moderne variant wordt kraaipeet genoemd en wordt gebruikt o.a. als sabotagewapen tegen autobanden.*

Ik informeerde eens bij het Koninklijk Nederlands Leger- en Wapenmuseum „Generaal Hoefler" te Delft. Het hoofd Studie en Documentatie, Drs J. Lenselink, was zo vriendelijk mij enkele copietjes uit handboeken te zenden.

Het Handboek voor de Officieren van het Korps Ingenieurs, Mineurs en Sappeurs van J.D. Pasteur, 1827, vermeldt:

Voetangels, Chausse-trapes, Fuszangel.

Een voetangel bestaat uit vier ijzeren punten, zoodanig in één punt te zamen vereenigd, dat, hoe dezelve ook op den grond wordt gelegd of geworpen, er altijd eene punt loodrecht in de hoogte staat. Men had oudtijds groote, kleine en middelsoort, waarvan de punten 14, 11 en 8 duim lang waren. Dezelve dienden tot verdediging der bres, in drooge grachten of waadbare plaatsen, waar zij zoo nabij elkan- deren als mogelijk gestrooid werden. Zij zijn vooral na- deelig aan de kavalerie. Volgens Gassendi zouden zij buiten gebruik en door Vriesche ruiters, eggen, verhakkingen en poketten vervangen zijn. Desniettemin kan men ze als een nuttig verdedigingsmiddel beschouwen, en iedere be- legerde vesting diende er ruimschoots van voorzien te zijn, en er ten minst 3 à 4000 te bezitten.

In zijn Bijdrage tot de Kennis der Versterkingskunst, 1834, zegt J.G.W. Merkes ervan:

De voetangels, een gemakkelijk verdedigings-middel, zijn kleine ijzeren sterren met vier punten, waarvan, hoe dezelve ook op den grond worden gelegd of geworpen, altijd een punt loodrecht in de hoogte staat. Op harde bodems voldoen dezelve het best aan het oogmerk. Men heeft drie soorten van voetangels, namelijk: de kleine, de middelsoor- tige en groote, waarvan de punten 8, 12 en 16 duim lang zijn. De Kavalerij heeft ze zeer te duchten en op het glacis (de aardglooiing op het voorterrein van een fort of vesting) zullen zij eenen stormenden aanvallers dwingen langzamer voorwaarts te rukken of zijne gelederen te bre- ken, menigwerf verwarring veroorzaken en, hoe meer voet- angels men verspreidt, des te sterker zal men het werk (bolwerk) maken. Bij de verdediging van bressen en ande- re nauwe toegangen maakt men van dezelve almede een nuttig gebruik.

De Romeinen bedienden zich in verscheidene veldslagen met veel voordeel van dezelve tegen de Parthen om der- zelve talrijkere ruiters in hare aanvallen te stuiten en in verwarring te brengen.

De heer Lenselink schrijft: *In onze oudste gedrukte in- structie-inventaris van de artillerie (uit 1871) was de term voetangel zelfs niet meer aanwezig; in de vestingen werd dit voorwerp dus kennelijk niet meer gebruikt.*

Willy Vandersteen, Suske en Wiske, De koddige kater. Standaard Uitgeverij Antwerpen - Amsterdam, 1976.

Klem

Van Dale: *toestel tot het vangen van dieren en mensen, voetklem, een soort van stalen beugel met veer die dicht- slaat als men erop trapt. Zegswijze: hier liggen voetangels en klemmen: hier zijn verborgen moeilijkheden, waarvoor men op zijn hoede moet zijn.*

Winkler Prins: *(jacht) een metalen vanginstrument, voor- zien van een veer en twee beugels, die samenklappen wan- neer de veer wordt ontspannen. Men onderscheidt klem- men die worden ontspannen door de voetsdruk van een dier op een plaatje (bijv. de staartklem) en klemmen die in werking treden als een dier een stuk aas lostrekt (bijv. de zwanehals).*

In een poging nog iets meer te weten te komen omtrent het gebruik van bovengenoemde instrumenten wendde ik mij ook tot het Museum der Koninklijke Marechaussee te Buren en het Jachtmuseum te Doorwerth. Helaas kon men mij daar niet verder helpen.

Besluit

Ik kom nog even terug op de inleiding tot dit artikeltje, waarin ik het had over de nieuwsgierigheid van de histo- ricus. Die nieuwsgierigheid hoeft niet „gericht" te zijn. Je komt altijd wel iets tegen waardoor je je dingen gaat af- vragen. Zo ook nu. Je kunt dit verhaaltje beschouwen als een aardige, afgeronde mededeling en hooguit reageren met: nou, nou, dat was ook een barbaars gedoe met die voetangels en klemmen.

Wij hebben echter makkelijk praten, met onze electro- nische apparatuur. Maar waarover kon de mens in de loop der tijden beschikken ten behoeve van zijn persoonlijke veiligheid? Er doemen wat vage beelden op van grachten, ophaalbruggen en waakhonden, maar er zit natuurlijk een hele geschiedenis achter. En die is nog actueel ook!

Bronnen

Archief Den Engh, inventaris Muller, nrs 43, 44
In de tekst aangehaalde bronnen

Een dorp verandert .....

In het nummer van maart 1992 publiceerde ik een raadsfotografie die mij op 15 januari van dat jaar werd toegezonden met een heel innemend briefje: „Lieve Klaas, misschien is deze foto de moeite waard om te copieëren. Zo niet, dan hoor ik wel van je”. Ik ben zo vrij om de naam van de afzender hier niet te vermelden.

De raadsfotografie leverde vijf reacties op. Als eerste plaatsen we natuurlijk de lange brief van de 76-jarige mevrouw Hamoen-Doornenbal. „De raadsfotografie in ons blad dat we deze week kregen is de „Stadsdam!” Van welke datum hij is, zou ik niet precies weten. Ik ben nu 76 jaar, als kind gingen we er dagelijks over naar school te De Meern. Er was toen een houten leuning, stevig en sterk, dat wel. In het huis midden op de foto woonde sluiswachter Van Dijk. Onder de boog gezien, rechts de sluisstraat (straatje tussen huis en kolk). Het huis was van onderen zwart, verder wit. Links zijn de sluisdeuren. Aan de muur hing een kast met een reddingsboei.

De boom op de voorgrond is of was een reuzenkastanje! Rechts op de foto moet het huis zijn met in mijn tijd Willem Gerssen, maar die grote deuren waren er toen niet meer. Het was een gezellige kamer. Wel waren er grote deuren aan de andere kant; dat was hun keuken. Later was het een normale deur, maar we zijn nu wel twee geslachten verder.

Ik wil U nog een leuk voorval vertellen. Wij woonden vlak bij de brug, die niet zo'n hoge boog had. Als het hoog water was en de boot leeg, U begrijpt het wel, kwam de boot vast te zitten. Boeren en burgers en al wie er was, werden naar de boot geroepen. Allen naar de punt, vol gas en dan allen naar achteren: ja hoor, het ging.

De foto kan wel van vóór 1900 zijn. De grote dikke lindebomen zijn hier heel klein. Ze stonden vanaf de familie W. Gerssen tot de Kerklaan, nu Burg. Verderlaan. In het sluiswachtershuis woonde na Van Dijk de familie Peek, die de sluis bediende. Links was ook een huis met sluisstraat. Er was een café en een kruidenierswinkelje. Daar woonde de familie Hansen en later Brouwer.

Ik zal wel niet de enige zijn, maar ik heb dit met plezier geschreven”. Met „mag ik uw vereniging het beste toewensen?” besluit mevrouw Hamoen haar zeer lezenswaardige brief.

Een tweede reactie uit De Meern kwam van mevrouw A.C. v.d. Bovenkamp-Doornenbal. „Graag wil ik even reageren op

de raadsfotografie. Deze foto is gemaakt van de Stadsdam. Ik zelf heb namelijk op „Over Voorn” gewoond en zodoende herkende ik de plek direct.

Geheel rechts staat het huis waar nu nog de familie Stoof woont. De kastanjeboom was later erg groot en dik. Als hij bloeide kon je hem in de verte zien, werkelijk schitterend. De grote boom is meen ik met een storm omvergewaaid, maar er is weer een nieuwe boom geplant, ik denk door de familie Van Seumeren die in het grote witte huis woont”.

De derde reactie kwam uit Den Dolder van de heer J. Oskam. „De raadsfotografie betreft de brug en de sluis bij de Stadsdam. De foto is kennelijk in de winter genomen. Ik heb een kleurenfoto die ongeveer van hetzelfde punt genomen is, maar dan in de zomer.

Het linkse huis op de foto werd in mijn tijd (veertiger jaren) bewoond door de familie Stoof. Het linkse huis in 1952 met de sluis afgebroken. Het rechtse huis werd verbouwd door Cor Stoof en wordt bij mijn weten nog steeds door hem bewoond. Met vriendelijke groeten van JO”.

De vierde reactie kwam gewoon uit Vleuten. De heer J.B. Klein schreef ons: „Over de raadsfotografie uit no. 1 van maart '92 heb ik niet hoeven te denken. Het is de Stadsdam: onder de brug zijn de sluisdeuren te zien. Die kolossale boom is een kastanje: menige kastanjes zijn daar door mij geraapt. Het donkere huis rechts werd bewoond door Gerssen. Het café uiterst links is niet te zien (of het is zo'n oude foto dat het nog gebouwd moest worden)”. Tussentijds antwoord: Nee, de foto is niet zo erg oud. Het café stond er al en het is op deze foto niet te zien.

Van mevrouw P.A. Bauhaus uit De Meern kregen wij in deze maanden vier waardevolle plakboeken vol foto's en krantenknipsels ten geschenke. Ze wees het bestuur er mondeling op dat in haar plakboeken een foto van de Stadsdam voorkwam die sterk leek op de gepubliceerde raadsfotografie. Dat was de vijfde reactie.

In deze rubriek heb ik het al eerder naar voren gebracht: de inzenders noemen geen jaartallen! Ik vraag geen exacte gegevens tot op de dag nauwkeurig maar het is voor de schrijvers van reacties echt niet zo moeilijk om nu en dan wat duidelijker te zijn. Ik wil daar in een apart artikeltje nog op terugkomen.

De nieuwe raadsfotografie kregen wij twee jaar geleden toegezonden: „Hiermede verzoek ik U onderstaande vragen en bijgevoegde foto te willen plaatsen onder de rubriek „Een dorp verandert”. Zelf heb ik op deze boerderij gewoond, doch enkele gegevens ontbreken mij, bijv.: wie waren de eerste en de daarop volgende bewoners tot het moment van afbraak? Vragen: Waar stond deze boerderij? Wanneer zal deze boerderij zijn gebouwd en gesloopt? Welke eigenaren woonden hier? Hoe was de naam van de boerderij? Met vriendelijke groeten en dank voor de plaatsing”.

We laten de naam van de inzender achterwege. De inzender zal natuurlijk best weten in welke jaren hij op de boerderij heeft gewoond, maar hij zond ons de raadsfotografie toe met de bijgevoegde vragen. We willen het potentiële antwoorden toch een beetje gemakkelijker maken: de boerderij stond in De Meern.

KBN.

Van leilinden tot hakhout

Kleine landschapselementen in de gemeente Vleuten - De Meern

door ing. R. Glas

Tot in deze eeuw was men op het platteland voor zijn gereedschappen, bouwmaterialen en brandstof voor een groot deel aangewezen op de bomen die langs weg- en slootkanten stonden of die speciaal daartoe op aparte perceeltjes waren aangeplant (griend en hakhout). Kleine „boerenboomgaarden” rond het erf leverden allerlei soorten fruit voor eigen gebruik. De gevels van de boerderijen werden tegen weer en wind beschermd door zogenaamde leibomen. Overal in ons landschap zijn van deze „historische beplanting” nog levende voorbeelden te vinden, al is het met hun onderhoud soms droevig gesteld. In de gemeente Vleuten-De Meern zijn al deze en andere zogenaamde kleine landschappelijke elementen vorig jaar geïnventariseerd. Enkele maanden geleden verscheen op basis daarvan een Gemeentelijk Landschapsonderhoudsplan (GLOP). Veel blijft hierin afhankelijk van particulier initiatief, waarbij de plaatselijke knotploeg een belangrijke rol speelt. Dit artikel gaat in op de historische achtergronden van de kleine landschapselementen en op de inventarisatie die de gemeente heeft uitgevoerd.

Een boer had vroeger voor allerlei doeleinden hout nodig: om gereedschappen te maken of te herstellen, als bouw materiaal en als brandstof. Er was geen aardgas of stookolie, geen elektriciteit, geen doe-het-zelf-zaak, waar allerlei materialen te koop waren. Iedereen diende veel meer dan nu te zorgen voor de eigen levensbehoeften. In de verre grote stad - het centrum van Utrecht lag op 2 uur gaans van De Meern - was het allemaal anders: daar waren brandstoffen en levensmiddelen te koop. Maar op het platteland was iedereen in principe op de opbrengst van zijn eigen grond aangewezen.

Al deze beperkingen hebben een immense invloed gehad op het landschap. Op allerlei plaatsen zijn bomen geplant om aan brandstof, materialen, fruit en dergelijke te komen. Er was flink wat hout nodig en dat leverde een probleem op: de grond was ook nodig als weide, hooi- of bouwland. Dit heeft tot gevolg gehad dat de bomen zoveel mogelijk werden aangeplant op de weg- en slootkanten en op perceelsgrenzen.

Knotbomen

Waar het vee er bij kon, werden de bomen op 1 à 2 meter boven de grond geknot. Dit gebeurde niet alleen met wilgen, maar ook met populieren, essen en soms zelfs met eiken. Zodra er weer echt hout op de knotboom stond, kon de boer weer hout hakken.

Bij wilgen en populieren kon dat elke drie jaar gebeuren. Het hout werd gebruikt om gereedschap en klompen te maken en als brandhout. De wilgetenen dienden voor van alles en nog wat: manden, beschoeiing, fuiken, hoepen (om tonnen bijeen te houden) erfafscheidingen en nog veel meer.

De knotbomen, vooral de knotwilgen, krijgen na verloop van een aantal jaren een holle stam. De kern van het oude hout rot weg, de bast van de boom blijft staan en draagt de zogenaamde pruiik. In deze holle bomen kunnen veel dieren

een plaatsje vinden: mezen, eenden, uilen, vleermuizen, kauwen. De knotbomen zijn daarom belangrijk in de uitgestrekte polders: ze bieden nestgelegenheid aan hollenbroeders en schuilgelegenheid aan veel andere dieren. De verscheidenheid van soorten die in een gebied leven, neemt daardoor toe. Dat voorkomt dat er van een bepaalde soort ineens een plaag ontstaat. Als het de muizen in een bepaald jaar erg goed gaat, zijn er altijd wel uilen of reigers die daarvan meeprofiteren en de muizenstand weer terugbrengen tot kleinere proporties. Gaat het slecht met de muizen, dan zijn er misschien wel ge-

1. Geriefbosje midden in het land ten noorden van Haarzuilens, gezien vanuit het westen vanaf de Ockhuizerweg. Het bosje is de afgelopen winter gedund. Tussen de bomen schijnt licht door: het bladerdek is niet helemaal gesloten.

(Foto's afb. 1 t/m 4 en 6: K.B. Nanning.)

noeg kikkers om de reigers in leven te houden. Doordat de knotbomen schuil- en nestelgelegenheid bieden aan veel diersoorten, verkleinen ze de kans op het optreden van allerlei plagen. De boer heeft het niet zo bedoeld, maar profiteert er van stellig mee.

Geriefhout

De knotwilgen alleen waren nog niet genoeg om in de houtbehoefte te voorzien. Daarom werd er vaak een zogenaamd geriefbosje aangeplant (zie afb. 1). Dit is een klein bosje, vaak vrij dicht bij de boerderij, óf helemaal achter in het land, waar diverse soorten bomen zijn aangeplant. Deze bomen krijgen de kans om groter te worden dan de knotbomen, en zullen beter geschikt zijn geweest als bouw materiaal. Uit zo'n bosje haalde de boer naar believen hout dat hij nodig had. Om te voorkomen dat het vee het bosje betrad en aan de bomen ging vreten, werd er een sloot omheen gelegd; als de sloot verdwijnt, blijft het geriefbosje niet lang meer staan.

In een geriefbosje is vaak een rijke ondergroei van kruiden en struiken. Doordat er regelmatig hout wordt verwijderd, blijft er vrij veel licht door het bladerdak komen. Daar profiteert de ondergroei van. Als er lange tijd niet meer gekapt wordt, zal het bladerdak dikker worden en verdwijnt die rijke ondergroei. Geriefbosjes hebben vaak ook de naam „pestbosjes”. De boeren zouden hier hun beesten hebben begraven die aan ziekten zijn doodgegaan. Daar zijn echter nog geen bewijzen van gevonden.

Boerenboomgaarden

Vlakbij de boerderij werden voor eigen gebruik wat fruitbomen aangeplant, van soorten waar de boer toevallig van hield: appels, peren, kersen, pruimen, een enkele walnootboom (zie afb. 2). In een produktieboomgaard zal de fruitteler veel bomen van hetzelfde ras aanplanten, maar in een „boerenboomgaard” werd gestreefd naar verschillende rassen, van zowel zomerfruit als bewaarfruit. Op de eerste topografische kaart van ons gebied, verkend in 1850, worden deze twee soorten boomgaard niet van elkaar onderscheiden, maar de grootte en de ligging van de betreffende percelen wijst erop dat boerenboomgaarden verre in de meerderheid waren (vgl. ook afb. bij het artikel van J. Huiting elders in dit nummer).

Boerenboomgaarden in fruitteeltgebieden werden goed onderhouden; ook veehouders voelden zich daar toch een beetje fruitteler en de buurman-fruitteler leverde beslist commentaar als een boerenboomgaard een bron van ziekten werd. In het veenweidegebied daarentegen werd er nauwelijks iets aan snoeien gedaan; men plukte er bijna letterlijk alleen de vruchten. Snoeien van vruchtbomen is verre van eenvoudig en de kennis zal daar nauwelijks aanwezig zijn geweest. Omdat Vleuten-De Meern er een beetje tussenin zit - er kwam, zoals gezegd, wel wat commerciële fruitteelt voor -, zal het onderhoud van de boerenboomgaardjes soms goed zijn geweest, soms ondeskundig en soms níet zijn gedaan. De boomgaardjes werden als hoogstamboomgaard aangelegd: onder de bomen konden dan nog kal-

veren of schapen grazen. In de zomer zal het goed rusten zijn geweest in de schaduw van die bomen.

In de jaren vijftig en zestig ging het slecht met de vaderlandse fruitteelt. De concurrentie van Italië (in de nieuwe E.E.G.!) was hard. Om de prijs van het fruit goed te houden moest het „ondereind” uit de markt worden genomen. Dat kwam van de oude hoogstamboomgaarden, de commerciële wel te verstaan. Via rooipremies zijn sindsdien heel wat hectaren hoogstamboomgaard verdwenen. Alleen kerseboomgaarden zijn nog alom als produktiehoogstamboomgaard te bewonderen. Het goedkope aanbod van Italiaans fruit (vooral Golden Delicious) is de verzorging van de boerenboomgaardjes niet ten goede gekomen; ook daarvan zijn er vele verdwenen.

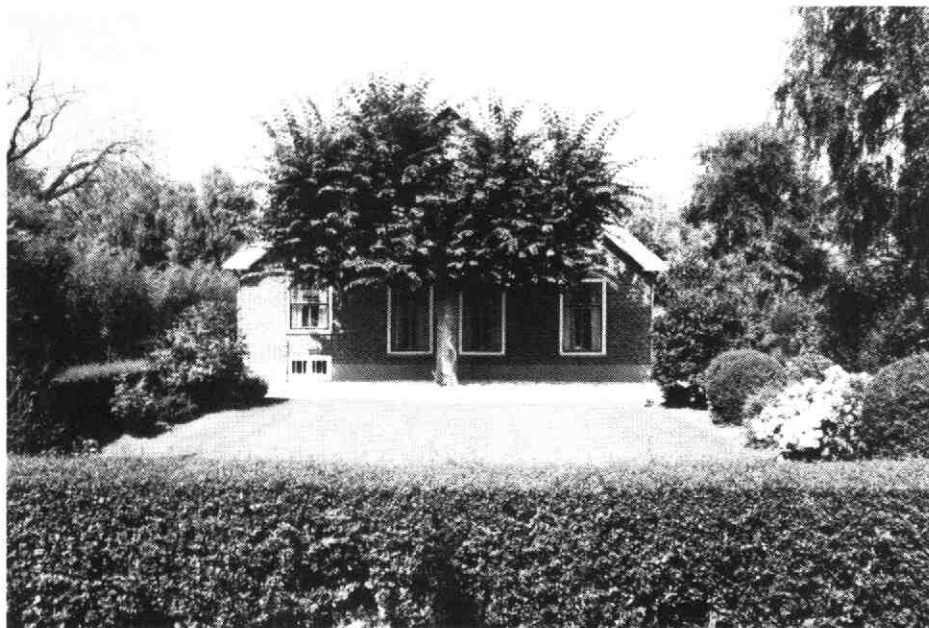
Toch zijn die boomgaardjes ook nu nog van belang, niet zozeer voor de natuur, want zeldzame planten of dieren komen er nauwelijks voor (wel veel korstmossen!), maar voor de mens. Als ze in bloei staan, zijn de boomgaarden een lust voor het oog. De laagstamboomgaarden hebben een sterker windscherm nodig en zijn daardoor tijdens de bloei bijna niet te zien. Zij hebben dus veel minder waarde voor de recreatie. In die boerenboomgaardjes staan bovendien oude rassen van allerlei soorten fruit. Hoewel de variatie in rassen op buitenplaatsen, waar de boomgaard een statussymbool was, veel groter is, kunnen ook boerenboomgaardjes dienen als een reservaat voor zeldzame soorten, als „genenbank”. Het zou best kunnen dat een van die oude rassen straks resistent blijkt te zijn tegen een nieuwe ziekte. Ook kunnen die oude rassen gebruikt worden om smaakvollere, beter ogende of langer houdbare rassen te kweken. Als in de jaren '60 alleen de Golden Delicious was blijven staan (die veel produceert, goed houdbaar is en bovendien niet zo gevoelig is voor ziekten), dan hadden we nu niet die lekkere Jonagold, een kruising van Golden Delicious en Jonathan, gehad. We weten niet welke eisen we over 15 jaar aan fruit stellen en we moeten daarom voorzichtig zijn met het vernietigen van de variatie aan fruit die we hebben.

Leibomen

Behalve geriefhout en fruitbomen was er nog een boomtype dat veel voorkwam bij boerderijen: de leiboom (zie afb. 3). Dat is een boom die zó wordt gesnoeid dat hij in de zomer veel schaduw geeft, terwijl de kroon van de boom toch klein blijft. Hiervoor werd vooral de linde gebruikt, maar beuk en kastanje komen ook

2. Boerenboomgaardje bij de boerderij Zandweg 74 in De Meern. Duidelijk is te zien dat er verschillende soorten fruit zijn aangeplant: links op de voorgrond een pruimeboom, centraal op de achtergrond een pere- en een appelboom, en geheel rechts, naast de koe, weer een pereboom. Aan de voet van de pereboom, achter de koe, ligt een kalfje.

3. Een machtige leilinde voor de boerderij Zandweg 92 in De Meern. De boom staat voor de zuidgevel, die daardoor op het heetst van de dag in de schaduw staat. Omdat deze schoonheid in de bebouwde kom staat, is de boom niet meegeteld in het Gemeentelijk Landschapsonderhoudsplan.

voor. De jonge boom werd vastgebonden aan een raamwerk. Enkele takken, de zogenaamde gesteltakken werden in een vaste vorm langs het raamwerk geleid; alle andere takken snoeide men weg. Het jaar daarna liepen de gesteltakken uit en vormden een dicht scherm. In september/oktober, vóór de bladval, werd de boom weer kaal gemaakt. Bladruimen en snoeien gingen in één werkgang. Na de snoei gaf de boom bijna geen schaduw meer.

Leibomen werden daar gezet waar bescherming tegen weer en wind wenselijk was: bij de schuur waar de melk werd verwerkt, en bij de voorgevel. Daarom staan er maar weinig leibomen aan de noordkant van boerderijen. Omdat leibomen hun zonwerende functie nog steeds uitoefenen en een niet gesnoeide leiboom meer (te veel, en te lang in het jaar) schaduw geeft dan een gesnoeide leiboom, worden deze bomen vaak goed onderhouden. In onze gemeente zijn er dan ook nog heel wat te bewonderen.

Eendenkooien en grienden

Rond boerderijen stonden dus veel bomen met diverse functies, maar ook complete percelen werden soms met bomen beplant. Dat betrof dan eendenkooien en grienden. Een eendenkooi is een flinke plas, groot genoeg om eenden rustig te laten neerstrijken, omzoomd met bomen en struiken (zie afb. 4). De plas loopt uit in twee of vier steeds smaller wordende vangpijpen. Langs de vangpijpen staan matten en vlechtwerk, over de vangpijp

hangt een net. In de plas laat de kooiker een paar gekortwielde eenden zwemmen (lokeenden). Zodra er voldoende eenden in de plas zijn geland, jaagt de kooiker met zijn kooikershondje de eenden in de vangpijp. Aan het eind van de vangpijp worden de eenden gevangen. De bestemming van de eendjes was de braadpan. Omdat rust een eerste vereiste was om eenden te kunnen vangen, hadden eendenkooien het zogenaamd afpalingsrecht. Binnen een straal van 700 tot 1200 meter kon de kooiker activiteiten die de rust ver-

stoorden, tegenhouden. Bij eendenkooien die als zodanig staan geregistreerd bij het Ministerie van Landbouw en Visserij, geldt dat nog steeds: de kooiker kan bijvoorbeeld verbieden om met tractoren in de buurt van de eendenkooi te komen. Hieruit blijkt wel hoe belangrijk deze eendenkooien werden gevonden.

In de gemeente zijn nog twee eendenkooien aanwezig; of ze officieel geregistreerd staan, heb ik niet kunnen achterhalen. Eén is in goede staat; hij ligt tussen Haarzuilens, of preciezer: Ockhuizen, en de rijksweg A2. Van de ander, gelegen in de polder Heycop, is de toestand onbekend. Van enkele andere eendenkooien zijn slechts restanten terug te vinden.

Griend is een aanplant van meestal wilgen, die jaarlijks wordt gesneden (snijgriend) of eens per drie of vier jaar tot op de stobbe wordt afgezet (hakgriend). Snijgriend werd gebruikt voor manden en bindwerk, hakgriend voor waterbouwkundige werken. Essehakhout werd in het bijzonder gebruikt voor bonestaken. Vooral langs de rijksweg A2 liggen nog enkele grienden die in productie zijn.

Verval en onderhoud

Van de bovengenoemde kleine landschapselementen is een flink deel verdwenen als gevolg van de „vooruitgang”. Knotwilgen en geriefbosjes waren niet meer nodig, fruit werd geleverd door rendabele laagstamboomgaarden, leibomen werden vervangen door zonneschermen, in de plaats van wilgetenen

4. De eendenkooi in de polder Heycop, gezien vanuit het westen vanaf de Meerndijk. De kooi ligt midden in het land, opdat het rumoer van de openbare wegen de rust zo min mogelijk verstoort.

kwamen allerlei kunststoffen. Overal waar bomen niet meer nodig waren, werd het onderhoud dat tot dan toe aan de bomen werd gedaan, niet meer uitgevoerd. Knotbomen die 15 jaar niet teruggezet zijn, lopen de kans uit te scheuren. In fruitbomen die niet gesnoeid worden, loopt de produktie terug. Waar takken langs elkaar schuren, kunnen ziekten de boom gaan aantasten. Bij geriefbosjes werd de sloot niet meer uitgebaggerd en werd het bladerdek te dicht om een goede ondergroei in stand te houden. Door rooi-premies verdwenen fruitbomen. Veel boeren besloten dat de bomen toch teveel schaduw op het land wierpen (en licht en voeding wegnamen die voor het gras nodig zijn) of gewoon in de weg stonden, en hakten ze om. Dit alles had een verarming van het landschap tot gevolg. Het werd kaler, winderiger en eentoniger. De afwisseling van open weidelandschap en gesloten landschap bij bebouwing verdwijnt. Het landschap zoals dat eeuwen is geweest, verandert en alle gebieden gaan steeds meer op elkaar lijken. Gebieden verliezen hun eigen karakter. Door het verminderde aanbod van schuil- en nestgelegenheid komen verschillende diersoorten minder vaak voor.

Dit was de reden dat natuurliefhebbers zich in knotgroepen verenigden en het onderhoud van bomen weer ter hand namen. De knotgroep Vleuten-De Meern is sinds 1975 actief. De gemeente Vleuten-De Meern heeft vorig jaar geïnventariseerd wat er aan kleine landschapselementen in de gemeente staat, en is nagegaan hoe het staat met het onderhoud van al deze elementen. De resultaten hiervan zijn gepresenteerd in het Gemeentelijk Landschapsonderhoudsplan (GLOP). Hierbij heeft de gemeente zich beperkt tot beplanting op particulier terrein; aanplant die bij de gemeente, de provincie of het rijk in onderhoud is, is niet in het onderzoek opgenomen, evenmin als aanplant binnen de bebouwde kom.

Hoe is er geïnventariseerd?

De gemeente is voor het onderzoek verdeeld in een aantal deelgebieden, zoals de Heycopse polder. Per gebied zijn objecten benoemd, bijvoorbeeld een boerderij inclusief erf. Bij dit object staan dan één of meer landschapselementen, bijvoorbeeld een boomgaard of een geriefbosje. Zo'n landschapselement kan weer worden verdeeld in basiselementen. Zo kan een boomgaard bestaan uit de basiselementen: hoogstamvruchtbomen en knotbomen. Voor elk basiselement zijn de onderhoudstoestand en de noodzakelijke beheersmaatregelen vastgesteld.

	1	2	3	4	5	totaal	
prioriteiten 1 + 2:							
knotbomen	0	0	1044	2055	349	3448	ex.
hoogstamvruchtbomen	6	0	0	936	513	1455	ex.
kroonbomen	563	0	0	8	19	590	ex.
hakhout	0	0	3905	5050	4395	13350	m2
sloot	0	0	0	980	130	1110	m2
hakhout + overstaanders	0	0	0	2150	2400	4550	m2
grasland	0	0	0	4765	0	4765	m2
hakgriend	0	0	0	55000	0	55000	m2
prioriteit 3:							
knotbomen	0	0	2	62	14	78	ex.
kroonbomen	991	0	0	2	88	1081	ex.
hoogstamvruchtbomen	0	0	0	15	12	27	ex.
halfstamvruchtbomen	0	0	0	50	166	216	ex.
leibomen	0	0	14	92	14	120	ex.
gekandelabreerde bomen	0	0	72	45	0	117	ex.
haag	0	0	0	17	160	177	m
sloot	0	0	0	330	155	485	m
hakhout	0	0	0	40	255	295	m2
gesloten beplanting	58306	0	6725	753	40	65824	m2
open beplanting	1000	0	0	0	1360	2360	m2
grasland	0	0	0	17150	0	17150	m2
open beplanting met bomen	270	0	0	0	0	270	m2
hakhout + overstaanders	0	0	0	25500	0	25500	m2
stilstaand zoet water	0	8900	105	0	0	9005	m2
boombeplanting	94000	0	0	0	0	94000	m2
natte ruigtkruiden	0	0	0	2000	0	2000	m2

5. De inventarisatie in cijfers gevat. De tabel geeft aan hoeveel exemplaren, meters of vierkante meters er van de onderscheiden basiselementen (knotbomen, hoogstamvrucht-bomen enz.) in elk van de 5 urgentieklassen voorhanden zijn. Voor urgentieklasse 1 is onderhoud pas over 6 tot 10 jaar nodig, bij klasse 5 is sprake van achterstallig onderhoud: er moet direct iets aan gebeuren. Sommige basiselementen, bijvoorbeeld knotbomen, staan twee maal vermeld, omdat zij voorkomen in landschapselementen zowel van de eerste/tweede als van de derde prioriteit. „Overstaanders” zijn die exemplaren van een houtopstand die men bij de velling soms laat staan om met de volgende generatie door te groeien. Een „gekandelabreerde boom” is een boom waarvan de grote takken vanwege ziekte of ouderdom sterk zijn ingekort; deze lopen daardoor opnieuw uit. „Natte ruigtkruiden” is een verzamelnaam voor de vegetatie die zich op een natte, voedselarme bodem ontwikkelt; bij ons komt zij voor in de eendenkooien.

Daarbij zijn 5 urgentieklassen gebruikt: urgentie 1 (onderhoud is nodig ná 10 jaar) tot 5 (er is sprake van achterstallig onderhoud; maatregelen zijn direct nodig).

Niet alle landschapselementen zijn even belangrijk. Voor elk daarvan is bepaald welke waarde aan het behoud ervan kan worden toegekend: cultuurhistorisch, landbouwkundig, landschappelijk en natuurlijk. Iets heeft cultuurhistorische waarde als het een overblijfsel is van vroegere vormen van landgebruik of van vroegere onderhoudsmethoden. Landbouwkundige waarde kan liggen in de produktie van hout of fruit, het verschaffen van luwte of schuilgelegenheid voor vee of een perceelscheiding. Een element is van landschappelijke waarde als het een onder-

deel is van de landschappelijke structuur of karakteristiek is voor een bepaald landschapstype. Natuurlijke waarde kan gelegen zijn in de zeldzaamheid van een element, de vergroting van de soortenrijkdom of het bieden van schuilgelegenheid voor dieren.

Aan de hand van deze waarden is bepaald wat de belangrijkste landschapselementen zijn; deze kregen prioriteit 1 toegekend. Het zijn: hoogstamboomgaarden, geriefbosjes, grienden, knotbomen, houtsingels, erfbeplantingen, boomrijen en eendenkooien. In sommige gevallen waren deze elementen minder goed bewaard; deze kregen dan prioriteit 2, zoals enkele relictten van eendenkooien. De resterende landschapselementen kregen prio-

riteit 3: leibomen, alleenstaande bomen, bosjes, boomgroepen, overhoeken, hagen, lanen, wegbeplantingen, dammen, houtwal, broekbos, wiel (aan de Meerdijk).

Wat is het resultaat?

Zoals iedereen dagelijks om zich heen kan zien, staat er nog heel wat oude aanplant in de gemeente overeind. De gemeente hoort niet voor niets bij het groene hart van de randstad. Er zijn in totaal 410 kleine landschapselementen geteld en elk landschapselement bestaat weer uit een aantal bomen of vierkante meters. In de tabel (zie afb. 5) staat voor elk soort basiselement weergegeven hoeveel er voor elke urgentieklasse zijn.

6. Langs de Enghlaan staan peregomen. Dat is uniek: „fruitlaantjes” zijn vrijwel overal particulier eigendom en geen openbare weg. Maar ook dit was ooit een eigen weg: de oprijlaan naar Den Engh. De bomen zijn goed onderhouden en het fruit hangt er prima bij.

Een deel verkeert in een goede conditie en is ingedeeld in urgentieklasse 1 of 2: daar hoeft de eerste 6 tot 10 jaar niets aan te gebeuren. Dat betreft vooral de kroonbomen, stilstaand zoet water en de open en gesloten beplanting bij eendenkooien, overhoeken, en dergelijke. Veel landschapselementen hebben echter regelmatig onderhoud nodig. Het laat zich voorzien dat er over 2 tot 6 jaar werk nodig is aan knobomen, fruitbomen, hakhout en dergelijke. Het is dus normaal dat er in urgentieklasse 3 en 4 veel landschapselementen staan.

Helaas staan er erg veel landschapselementen in urgentieklasse 5. Dat betekent dat er direct iets aan moet worden gedaan. Er wordt geschat dat er in totaal ruim 9000 manuren nodig zijn om het

achterstallig onderhoud aan de landschapselementen uit te voeren. Daarnaast is tot het jaar 2000 jaarlijks ongeveer 1300 uur per jaar nodig om het reguliere onderhoud uit te blijven voeren.

En wie gaat dat doen?

Gelukkig is de zelfwerkzaamheid in de gemeente groot; ongeveer 60% van het werk wordt door de eigenaren van de beplanting gedaan. Dat betreft voornamelijk het snoeien van hagen en leibomen. Het griendat nog in productie is, wordt natuurlijk niet meegeteld. Alle geïnventariseerde aanplant is particulier eigendom en het onderhoud blijft in principe ook de verantwoordelijkheid van de eigenaar. De knotgroep blijft ondertussen

men, maar ja, de bomen groeien niet tot de hemel ... Daarom is het wenselijk dat veel mensen zich als vrijwilliger melden om te helpen met het snoeien, planten, knotten, maaien en afzetten. Hoe meer handen, hoe beter onze gemeente er uit komt te zien.

Heeft het wel zin?

Een deel van de gemeente zal bebouwd gaan worden. Er bestaat natuurlijk een kans dat een mooi landschapselement moet wijken voor woningbouw. Als we echter niets aan al die landschapselementen doen, weten we vrij zeker dat ze allemaal verdwijnen. Met het onderhoud ervan kunnen we niet wachten tot alle bouwplannen precies bekend en goedgekeurd zijn. Een goed onderhouden en gezond landschapselement maakt een bedeutend grotere kans om als buurtgroen of als wegbeplanting gehandhaafd te blijven in de bouwplannen. Zieke of kwijnende aanplant daarentegen zal, zeker als er gevaar is voor omwaaien van bomen, in bouwplannen verdwijnen. Het uitvoeren van al dat onderhoud is dus wel degelijk zinvol. De gemeente heeft zelf het landschapsonderhoudsplan opgesteld. Het zou vreemd zijn als zij in haar structuurvisie geen rekening hield met door haarzelf als „belangrijk” geclassificeerde elementen. In de structuurvisie van de gemeente Utrecht wordt er al rekening mee gehouden.

Gebouwde monumenten kunnen wettelijk beschermd worden. Voor monumentale aanplant geldt dit niet. Een wettelijke bescherming komt er niet en zou ook niet helpen: je kan een boom niet verbieden dood te gaan of ziek te worden. Herinplant, snoeien en dergelijke zal bij al deze aanplant nodig blijven. Om al de historische, landschappelijke, natuurlijke en landbouwkundige waarden van deze aanplant te beschermen, kunnen we allemaal ons steentje bijdragen. Eigenaren van landschapselementen kunnen ze onderhouden, eventueel met behulp van anderen of door toe te staan dat de gemeente of de knotgroep ermee aan het werk gaat. En iedereen kan meehelpen met de knotgroep. Deze trekt elke zaterdag om 9 uur het veld in (telefonische informatie bij dhr. R. Klein Beekman: 03407-2542). De gemeente heeft een goede aanzet gegeven, nu zijn wij aan de beurt.

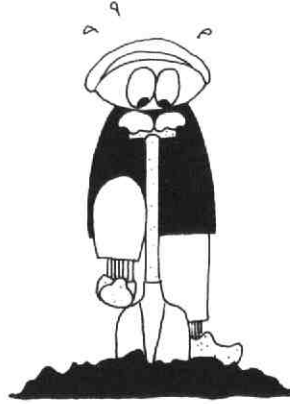
Literatuur:

Gemeentelijk Landschapsonderhoudsplan van Vleuten - De Meern, sector openbare werken (1992).
Hoogstamvruchtboomen, Stichting Landelijk Overleg Natuur- en Landschapsbeheer (Utrecht 1985).
148 Landschapselementen in kort bestek, Stichting LONL (Utrecht z.j.).

Het plan van de gemeente gaat ervan uit dat het achterstallige onderhoud over 3 jaar wordt uitgesmeerd. Met het aantal vrijwilligers dat zich tot nu toe heeft aangemeld, is het niet mogelijk om dat sneller te doen. Het zou veel beter zijn indien het onderhoud direct ter hand werd geno-

actief. Jaarlijks besteden ze tussen 700 en 800 uur om de gemeente groen te houden. De gemeente tracht een deel van het werk ook door scholieren te laten uitvoeren. De raad heeft een budget gereserveerd (f. 30.000,=) om een deel van het werk als loonwerk te laten verrichten en om dode bomen te vervangen door nieuwe. Dat loonwerk betreft voornamelijk zaken die loonwerkers veel beter kunnen dan vrijwilligers, zoals het uitbaggeren van sloten en het snoeien van fruitbomen.

Klompen

Nou breekt me de klomp!

Ja, het was m'n eigen schuld. Ik had al heel wat keren staan kijken hoe de boeren moeite hadden met het besturen van hun wagens met kromme dissel. Vooral van de Meernbrug af was dat een groot probleem. Al heel wat keren was ik in de verleiding gekomen om mijn klomp eens voor een wiel te steken, dan was de wagen misschien helemaal onbestuurbaar. Nou, dat was dus niet zo, mijn klomp was in diggelen maar de wagen bleef in het goede spoor.

Maar, hoe vertel ik het thuis? Ik heb maar gezegd: „Die rotboeren kijken tegenwoordig ook niet meer uit waar ze rijden”. „Snotneus”, zei m'n moeder, „nou gaat je spaarpot eraan”. Gelukkig gebeurde dat niet, ik kreeg geld en moest op de Meentweg nieuwe klompen gaan kopen.

Toen Dissel (de klompenmaker) mij zag zei hij: „Zo jochie ben je d'r al weer?” Hij nam de maat van de nog hele klomp en zei: „Je moet zes duim hebben en die heb ik niet in 't voren. Ik heb nog wel een paar mooie tripkompen (leren riem i.p.v. kap) van die maat”. Maar ik wilde niet van die trutterige meidenklompen.

„Weet je wat?”, zei hij: „Ik heb nog een paar wilgen met een kwast erin, die mag je hebben voor de prijs van pappele” (gemaakt van populierenhout). Nou dat vond ik best, want wilgen klompen mocht ik anders nooit kopen omdat ze te duur waren.

Ik knoopte mijn rooie zakdoek los (daar zat het geld in) en wilde betalen. „Wach es effe”, zei Dissel: „Kejje eigeluk spitte?” Nou, ik had m'n vader wel eens geholpen, dus ik zei: „Ja”.

„As je voor mijn tien roei land omspit hijje de klompen voor niks”. „Da's goed”, zei ik. We gingen naar het te spitten land en hij ging het stuk afpassen: en dat is een en dat is twee, enz. Toch nog wel een heel stuk.

Ik begon diezelfde middag en kwam al snel tot de ontdekking, dat als ik maar vijf of hooguit tien centimeter diep spitte lag de akker er netjes bij.

Na drie dagen was ik klaar, Dissel (met z'n waterige kleine slechte ogen) vond het prachtig.

Een week later moest m'n vader een hartig woordje met me spreken. „Snotneus, ik ben die klompen wezen betalen” (Dissel had het blijkbaar nog eens nuchter bekeken). Ik hield me van de domme en zei: „Ik heb er toch voor gewerkt”. „Wat!” zei m'n vader, „de zaak bedonderen en nog praatjes!”

Nou breekt me de klomp !!!!!

**Tijdschrift van de Historische Vereniging
Vleuten, De Meern, Haarzuilens**
Verschijnt 4x per jaar. ISSN 0928-4893
12e jaargang nr. 4, december 1992 ©1992

De vereniging is ingeschreven in het vere-
nigingsregister van de K.v.K. Utrecht e.o.
onder nummer V 479360

Dagelijks bestuur:

J.F.K. Kits Nieuwenkamp, voorzitter
Hof ter Weydeweg 11, 3451 ST Vleuten
Tel. 03407 - 2112

J.W. Schoonderwoerd, secretaris
Meerndijk 62, 3454 HT De Meern
Tel. 03406 - 61462

P.G. de Rooij, penningmeester
't Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

A.J. van Zoeren, vice-voorzitter
Stationsstraat 34, 3451 BZ Vleuten
Tel. 03407 - 1263

Ereleden:

Mevrouw Prof. Dr C. Isings, Soest
Dr D.W. Gravendeel, Laag Keppel

Gebouwen:

Vleuten: Broederschapshuisjes (documen-
tatie- en informatiecentrum),
Dorpsstraat 1, Tel. 03407 - 4222
(gedurende openingstijden)
De Meern: Het Kabinet (permanente expo-
sitieruimte), Zandweg 147B
(achter Verenigingsgebouw)

Ledenadministratie en -informatie:

Mevrouw P.J. de Rooij-Goes
't Zand 1, 3451 GP Vleuten
Tel. 03407 - 1483

Contributie (inclusief tijdschrift):

f. 30,- per jaar,
bij verzending per post f. 10,- extra
Losse nummers tijdschrift:
f. 7,50 voor leden, f. 10,- voor niet-leden

Bankrelaties:

ABN-AMRO Bank De Meern,
rek. 55.66.33.040
Rabobank Vleuten, rek. 36.75.17.574
Postbank, rek. 2689200

Redactiecommissie:

E.P. Graafstal, H.E.J. van Essen en J.W.
Schoonderwoerd
Adres: Mauritslaan 17, 3454 XP De Meern
Tel. 03406 - 62992

Gehele of gedeeltelijke overname van ar-
tikelen uit dit tijdschrift is slechts toege-
staan met bronvermelding en na verkregen
toestemming van de redactiecommissie

Illustratie voorpagina:

De Kerk en't Regthuis te Vleuten
Tekening van J. de Beijer uit 1744
Gravure van H. Spilman

Druk: Niek van Kooten De Meern

Van de voorzitter

Zoals wij vorig jaar aandacht besteed-
den aan het feit dat onze vereniging 10
jaar bestond, zo vierde de Vereniging Oud-
Leiden op 5 november jl. haar 90-jarig
bestaan. Die vereniging werd in 1902 op-
gericht door o.a. de toenmalige stadsarchi-
varis. Overigens had hij enige jaren daar-
vóór de Vereniging Oud-Dordrecht opge-
richt. Ook de Vereniging Oud-Utrecht da-
teert uit die jaren van rond 1900. Ook toen
was veel in beweging en werd de behoefte
gevoeld het verleden te onderzoeken en
daarvan zoveel mogelijk vast te leggen.

Eén van de programmaonderdelen van
de lustrumviering van Oud-Leiden was
een symposium met als onderwerp: „De
rol van een historische vereniging anno
1992”. Het symposium stond onder lei-
ding van prof. dr. P.F.J. Obbema en de
inleiders waren: drs. R.E.O. Ekkart, di-
recteur Rijksbureau voor Kunsthistorische
Documentatie, over de oprichting van
historische verenigingen rond 1900; prof.
dr. W.Th.M. Frijhoff, hoogleraar der his-
torische en kunstwetenschappen aan de
Erasmus Universiteit te Rotterdam, over
het historisch besef; mr. H.H.W. Kern-
kamp, voorzitter van Oud-Utrecht, over
de rol van de historische vereniging in
het proces van de stadsvernieuwing; mw.
drs. M. van Rossen, burgemeester van
Hellevoetsluis, over de rol van de histori-
sche vereniging bekeken vanuit de ge-
meentelijke overheid en tenslotte drs.
U.F. Hylkema, directeur van de Rijks-
dienst voor de Monumentenzorg, over de
rol van de historische vereniging beke-
ken vanuit landelijk perspectief.

Van wat de inleiders naar voren brach-
ten heeft uw voorzitter bijzonder genoten,
want ook ik vraag mij natuurlijk voort-
durend af wat de rol van onze vereniging
nu en in de toekomst is en moet zijn. Voor-
al hetgeen Prof. Frijhoff naar voren bracht,

had mijn bijzondere belangstelling. Hij
gaf duidelijk aan dat verleden, heden en
toekomst onlosmakelijk aan elkaar ver-
bonden zijn en dat overheid en particulier
initiatief terzake dienen samen te werken.
Omdat van het symposium een verslag zal
verschijnen, neem ik mij voor een vol-
gende maal op dit onderwerp terug te ko-
men.

Het was weer een prettige ervaring dat
op onze najaarsverkiezing ruim 60 geïn-
teresseerden aanwezig waren om te luis-
teren naar de interessante voordrachten
van de provinciale archeoloog drs. W.A.M.
Hessing en ons actieve bestuurslid Erik
Graafstal over Romeinse kanalen.

Nu ik toch over archeologie schrijf,
wil ik u wijzen op het initiatief van de
Archeologische Werkgemeenschap Ne-
derland (AWN) om een onderzoek te ver-
richten naar de plaatsen van bewoning in
ons gebied uit de periode vóór 1500. El-
ders in ons tijdschrift vindt u een nadere
beschrijving van dit belangrijk weten-
schappelijk project. Ook op andere plaat-
sen in Nederland heeft een dergelijk on-
derzoek plaatsgevonden, waarbij overi-
gens niet gegraven wordt. In ons gebied
is over de vroegste bewoning nog erg
weinig bekend, met uitzondering dan van
het Romeinse castellum op de Hoge Woerd.
Ik hoop van harte dat de grondeigenaren
en -gebruikers voor 100% aan dit onder-
zoek willen meewerken door de onder-
zoekers op hun terrein toe te laten.

Rest mij nog u een voorspoedige jaar-
wisseling toe te wensen, in de hoop dat
1993 veel goeds en vooral vrede zal bren-
gen.

J.F.K. Kits Nieuwenkamp

In dit nummer

	pag.
Van de voorzitter	79
Verenigingsberichten	80
Museumpraet (3)	81
Vleutense offervaardigheid in 1916	82
Middeleeuwse vondsten uit Vleuten	85
Wie wat bewaart die geeft wat	87
Rechthuis en raadhuys in Vleuten	88
De R.K. gemeenschap van De Meern (7)	99
Eugène	104

Verenigingsberichten

Bestuursmutatie

Op 24 september jl. heeft de heer Klaas Nanning aan het bestuur geschreven dat hij om gezondheidsredenen zijn functie als bestuurslid van onze vereniging wil neerleggen. Hij heeft daarbij medegedeeld zich niet helemaal te willen terugtrekken, maar o.a. de rubriek „Een dorp verandert ...” in ons tijdschrift te zullen blijven verzorgen.

Wij betreuren het dat Klaas Nanning, die vanaf de oprichting van onze vereniging als lid en sinds 1985 als bestuurslid altijd actief meegewerkt heeft, nu genoodzaakt is het wat rustiger aan te doen. Behalve als schrijver voor ons tijdschrift heeft hij als fotografisch medewerker veel voor ons betekend. De zeer vele foto's die door hem gemaakt zijn en in ons archief berusten, getuigen daarvan. Ook met het geven van lezingen heeft hij zich verdienstelijk gemaakt.

Wij hopen dat zijn gezondheidstoestand hem zal toelaten nog menig jaar van zijn werk te genieten. Binnenkort zullen wij in de kring van ons bestuur als medebestuurslid afscheid van hem nemen.

De vervulling van de ontstane vacature zal op de jaarvergadering aan de orde komen.

Werk aan de winkel

Regelmatig krijgen wij van geïnteresseerde bezoekers complimenten voor de omvang en de kwaliteit van ons bezit aan documentatie. Reacties als „hebben jullie dat ook al” geven ons een tevreden gevoel, maar tegelijkertijd ook het gevoel, dat nog lang niet iedereen voldoende weet, wat hij (of zij) bij ons kan vinden over de historie van de gemeente en haar inwoners. Natuurlijk zouden we kunnen zeggen „dan moet je maar eens komen kijken”, maar er is ook een gezegde „onbekend maakt onbemind” en daarom is het wellicht goed eens een opsomming te geven van wat de vereniging bezit om ook u van dienst te kunnen zijn.

In ons documentatiecentrum vindt u zo'n 850 boekwerken, voor een groot deel plaatselijke en regionale geschiedenis, genealogie, topografie, archeologie en monumenten betreffende, 250 jaargangen van tijdschriften, 1500 foto's en 3000 negatieven, 1300 dia's, circa 2000 (kopieën van) oude akten, het archief van de vroegere gerechten Vleuten en De Meem, de Haar en Themaat van 1527-1811 (66 boekdelen op microfilm), tientallen genealogieën en stambomen, 150 mappen met documentatie over diverse historische onderwerpen, 18 jaargangen van „De Brug”, 450 kadastrale en topografische kaarten, meer dan 500 bidprentjes en overlijdensaankondigingen en dan nog ca. 200 documenten van uiteenlopende aard, van persoonsbewijzen en bonkaarten uit de oorlog tot verenigingsfolders toe.

Een groot deel van dit bezit is dankzij de grote inzet van een groepje medewerkers inmiddels geïnventariseerd, geregistreerd en netjes opgeborgen, maar een flink deel moet nog verwerkt worden. Hoe sneller dat gebeurt, des te plezieriger het is voor onze bezoekers.

En daarom doen wij nogmaals een beroep op degenen die wel wat tijd zouden hebben om daaraan mee te werken. Hoe meer zielen hoe meer vreugd geldt ook voor onze werkgroepen, die daar elke maandag- en dinsdagmiddag en donderdagavond met 4 à 5 man (vrouw) mee bezig zijn, maar waar er best nog een paar bij kunnen. Pak de telefoon en praat er eens over met onze secretaris, tel. 03406 - 61462.

Overigens bestaat er ook nog behoefte aan medewerkers voor de bezorging van ons tijdschrift (vooral in Vleuten), wat eens per 3 maanden een paar uurtjes vergt. Meldt u daarvoor aan bij de heer of mevrouw de Rooij, tel. 03407 - 1483.

Tenslotte zijn enkele medewerkers voor het opknappen (restaureren) van oude voorwerpen zeer welkom. Als u op dat gebied iets zou kunnen doen, bel dan eens met de heer Van Essen, tel. 03406 - 62992.

Archeologische kartering

Vanaf november 1992 tot en met het voorjaar van 1993 vindt in het vroegere stroomgebied van de Oude Rijn een zogenaamde archeologische kartering plaats. Het doel daarvan is het in kaart brengen van plaatsen van bewoning uit de periode vóór 1500. Het onderzoek is een initiatief van de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland (AWN), de vereniging van vrijetijdsarcheologen, waarvan onze vereniging lid is. De begeleiding van het project is in handen van de Stichting RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project), verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Het veldwerk zal worden uitgevoerd door 2 medewerkers van de Stichting RAAP en 25 vrijwilligers van de AWN. Onze vereniging is bij het project betrokken in de persoon van ons bestuurslid E.P. Graafstal.

In beginsel bestaat een archeologische kartering in het „belopen” van alle percelen in het gebied. Daarbij wordt aan de oppervlakte archeologisch materiaal verzameld, zoals aardewerk, baksteen en botresten. Opvallende concentraties worden in kaart gebracht. In een tweede ronde worden de meest interessante concentraties door middel van enkele grondbooringen nader onderzocht. Het doel daarvan is te onderzoeken of de bovengrond niet is opgebracht.

Aan eigenaars en grondgebruikers zal vooraf toestemming worden gevraagd tot het betreden van de terreinen. Bij het booronderzoek wordt gebruikt gemaakt van een kleine handboor.

De resultaten van het onderzoek zullen o.a. worden verwerkt in het boek over de geschiedenis van onze gemeente, dat wij eind volgend jaar in samenwerking met de Stichting Publicaties Oud-Utrecht zullen uitgeven.

Contributiebetaling/ledenadministratie

Bij dit nummer van ons tijdschrift ontvangt u de acceptgiro voor betaling van de contributie voor 1993. Wij verzoeken u de contributie binnen één maand met gebruikmaking van dit formulier over te maken. Als u tijdig betaalt bespaart u ons de moeite en de kosten van het zenden van een herinnering.

Omdat wij graag over een correct ledenbestand willen beschikken verzoeken wij u, als uw naam of adres op de acceptgiro niet helemaal juist is vermeld, dat te melden aan onze ledenadministratie, mw. P.J. de Rooij-Goes, tel. 03407 - 1483.

Bij voorbaat dank.

Museumpraet (3)

Over het boerengereedschap en vooral over de bietenbouw zijn we nog niet uitgepraet. Eigenlijk had ik willen stoppen om met u wat andere dingen te bekijken. Maar juist had ik besloten om een andere hoek van het museum te gaan bespreken, toen ik werd opgebeld door een boer uit 't oosten van ons land, die via familie of kennissen ons blad had gelezen. „Ge mot maar 's komme kieken”, zei de man gastvrij. Omdat ik toch aan vakantie toe was, besloot ik een week hiervan bij deze boer door te brengen.

We plaatsten onze caravan pal naast het bietenveld, hetgeen nog op ouderwetse wijze werd bewerkt. Tot mijn verbazing gebruikte men hier het gereedschap dat bij ons al in het museum ligt.

Lange tijd heb ik met mijn gastheer staan praten. Hij vertelde me onder andere dat de juiste afstand tussen de bieten een klomplengte is. De klomp werd vroeger trouwens veel gebruikt als maat bij het poten. Moest men een andere maat hebben, dan werd de afstand in duimen gemeten. Een afgebroken takje werd dan opgemeten met duimen. Een echte boerenduim is altijd minstens twee en een halve centimeter.

Het rooien gebeurt bij deze boer inderdaad nog met een bietengreep. De

bieten worden met blad en al uit de grond gehaald en 't blad wordt er met een lang mes (een soort bajonet) afgeslagen. Zelfs in ons museum hebben wij nog moderner gereedschap!

Allereerst ziet u hier een „koppensnel-ler” afgebeeld. Hiermee werd het blad van de bieten afgestoken voordat deze werden gerooid. Het blad werd op een hoop gegooid; sommige boeren gebruikten dit weer als veevoer, hetgeen de smaak van de melk niet ten goede kwam. Maar ja, weggooien vond men vaak zonde.

Na het verwijderen van het blad had men nog maar weinig houvast aan de bieten om ze te rooien. Daarvoor gebruikte men de hier afgebeelde bietentang. Zo konden de bieten, terwijl de boer bij-

na rechtop stond, uit de grond worden getrokken. Dit werk kon door de natte tijd van het jaar beter met hoge laarzen dan met klompen worden gedaan, omdat men ver in de natte klei zakte.

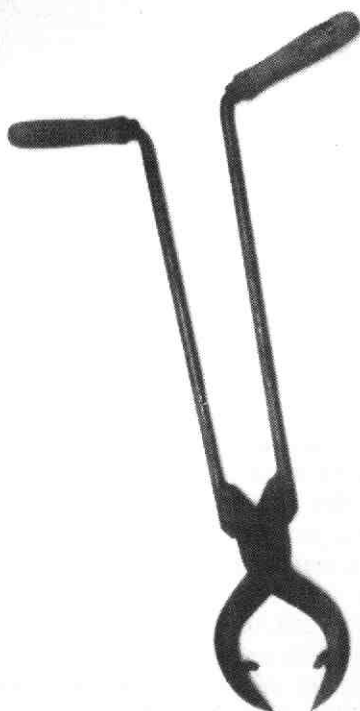
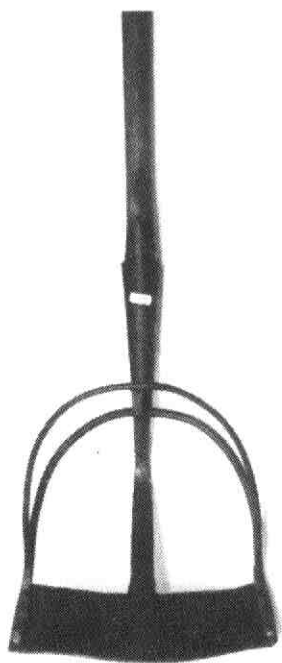
Ook het vervoer vanaf het land was meestal een groot probleem: de wagens, vaak met kromme dissel, sneden met hun ijzeren wielen in de klei en werden bijna onbestuurbaar. Nog steeds ziet men in sommige delen van ons land vaak modderige wegen als gevolg van de bieten-oogst (er worden zelfs waarschuwing-borden voor geplaatst).

De suikerbietenindustrie levert nog steeds een grote bijdrage aan de landelijke suikerbehoefte. Als u eens langs een bietenveld komt, sta er dan eens even bij stil hoeveel werk de boer met vrouw en kinderen vroeger moesten verzetten in de bietenbouw.

Genoeg nu over deze gereedschappen. We hopen dat velen het voorbeeld van de bietenboer volgen en eens contact met ons opnemen om iets te vertellen over voorwerpen in ons museum. We hebben veel waar we niet alles van weten.

Voor de verhalen die erbij horen, zijn bij ons welkom. Soms worden er vragen gesteld waarop we nauwelijks antwoord weten, of kunnen er maar weinig over vertellen. Persoonlijk vind ik dit erg jammer; vaak krijg ik dan ook een kop als een biet.

Tot ziens!

Vleutense offervaardigheid in 1916

door

Dr D.W. Gravendeel

Toen er nog geen sprake was van groots opgezette televisieshows om geld in te zamelen ten behoeve van een of ander goed doel, waren de mensen toch best bereid iets af te staan als zij dat nodig vonden. Er werden geen miljoenen bijeengebracht, maar daar was de tijd ook niet naar. En toch, als we de verdiensten van toen vergelijken met wat er nu in het loonzakje zit, mogen wij onze voorouders best waarderen in wat zij voor hun medemens overhadden.

De techniek van de inzameling had zo haar eigen psychologie. Men werkte met open lijsten, waarop iedereen naam en bedrag zelf moest invullen. Het was dus uitermate belangrijk om een „goedgeefse lijsttrekker” te vinden, om mee te beginnen. De burgemeester en de wethouders konden er zich niet met een paar kwartjes van af maken, maar ook de „grote” boeren wilden niet voor elkaar onderdoen. Er waren er, die 't op N.N. hielden, maar in 't algemeen schroomden vooral de grote gevers niet hun naam duidelijk te vermelden.

De stormvloed van 1916

De Afsluitdijk bestond nog niet en bij een stormvloed kon de waterstand in de open, ondiepe Zuiderzee hoog oplopen, met gevaar voor het omringende land. Dat was in het verleden al ettelijke malen gebeurd, maar er waren nog steeds geen afdoende maatregelen genomen. In 1892 adviseerde een staatscommissie tot uitvoering van een plan tot afsluiting en gedeeltelijke drooglegging van de Zuiderzee. Er moest echter eerst nog een ramp gebeuren voordat op 14 juni 1918 de Wet tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee tot stand kwam.

In de nacht van 13 op 14 januari 1916, midden in de Eerste Wereldoorlog, woedde er een hevige noordwester storm, die inderdaad het water in de Zuiderzee zó hoog opstuwde dat een doorbraak van de dijken van Waterland bij Zuidwoude en Katwoude ten zuiden van de haven van Edam, er het gevolg van was. Ten gevolge van het bezwijken van ringdijken en kaden kwam daarna een groot deel van Noord-Holland, ten noorden van het IJ en ten oosten van de Zaan en de spoorweg naar Den Helder, onder water te staan.

Hulp

Door de Algemeene Commissie ter leniging van rampen door watersnood in Nederland werd een oproep gedaan om gelden te verzamelen ter leniging van den nood, dien de jongste overstromingen tengevolge hadden.

Blijkbaar was het medeleven zo groot dat ook toen al de coördinatie van de hulpverlening wat in het gedrang kwam. De Commissaris der Koninging schreef namelijk op 19 januari aan de burgemeester van Vleuten: *De Minister is, in overleg met genoemde Commissie, van oordeel dat de Burgemeesters, althans voorlopig, zich kunnen onthouden van stappen om voor hetzelfde doel gelden bijeen te brengen, terwijl het evenmin wenschelijk is dat plaatselijke Commissie's, buiten genoemde Algemeene Commissie om, zich met de inzameling van gelden belasten.*

Natuurlijk werden deze woorden verkeerd begrepen, reden waarom de Commissaris nog binnen een week een nieuwe brief deed uitgaan: *Het is mij gebleken dat mijn circulaire door verschillende burgemeesters aldus is opgevat dat zij zich zouden moeten verzetten tegen inzame-*

lingen door plaatselijke commissiën ten behoeve van de noodlijdenden door den Watersnood. Ik vind hierin aanleiding U mede te deelen, dat het geenszins de bedoeling is dat dergelijke inzamelingen worden tegengegaan, mits slechts de opbrengst daarvan strekt ten bate van de Algemeene Vereenigde Commissie ter leniging van rampen door Watersnood in Nederland. Het Secretariaat dezer Commissie is gevestigd te Amsterdam, Keizersgracht 573-575 (Telefoon Nos. 1289 en 1290).

Er dreigde duidelijk een competentiekwestie tussen de Algemeene Commissie, die alles in handen wilde houden maar daardoor ook veel trager werkte, en de vertegenwoordigers van de plaatselijke bevolking, die zo snel mogelijk hulp wilden bieden. Gelukkig was de Commissaris een wijs man en hielp hij het misverstand snel de

De doorbraken van bijna alle zeedijken rond de Zuiderzee. In aansluiting daarop kwam een groot deel van Noord-Holland onder water te staan.

wereld uit, maar hij had toch de woorden van zijn eerste brief zorgvuldiger moeten kiezen. Een béetje psycholoog wist ook toen al wel dat de mens het vrijgevigst is onder de indruk van verse ellende en dat het er dus om ging zo snel mogelijk met collecteren te beginnen.

Hoe 't ook zij, eerst op 7 februari werden de door burgemeester J.A. Verder gewaarmerkte intekenlijsten uitgegeven. In Vleuten was men er het snelst mee rond. Er waren daar twee lijsten. De eerste werd aangevoerd door T. Davelaar met f. 25,-. Op 10 februari werd door M. Pleyzier en N. Oskam f. 323,65 afgedragen aan *den Heer Burgemeester*. De tweede werd aangevoerd door C. Lam, even-

eens met f. 25,-. Eveneens op 10 februari droegen G. van der Velden een A.A. Lubach f. 186,55 af.

Haarzuilens was een goede tweede. De lijst werd daar aangevoerd door L. Voortman met f. 10,-. Op 11 februari droegen A. Versteeg en M. van Bijlevelt f. 81,07 af.

De Meern had iets meer tijd nodig. Aanvoerder was daar G. Hamoen met f. 15,-. Op 14 februari leverden J.W. Haitjema en R.M. Hansen f. 182,055 in.

De totale opbrengst was dus f. 773,325. De verzendkosten bedroegen net die tweedertigeneenhalve cent, zodat het bedrag van f. 773,- kon worden overgedragen aan de Algemeene Commissie.

Vleuten - I

T. Davelaar	f 25,-	G. Woudenberg	0,50
W. van Leeuwen	10,-	Kogel	1,-
J. van Soest	0,50	B.A. Wilbrink	1,-
J. de Jong	0,50	C.W. Uijterwaal	2,50
G. van Woudenberg	20,-		
W. Verweij	20,-	Vleuten - II	
G. de Rooij	20,-	C. Lam	f 25,-
P. Doornenbal Jzn.	25,-	G. Casant	10,-
P. Bransen	1,-	C. Rodenburg	10,-
C. Vernooi	5,-	G. de Wit	10,-
H. Ebskamp	2,50	J. van Selm	10,-
H.J. Visch	20,-	D. Oostrom	10,-
L. van Eijk	2,50	G. Leewes	0,50
J. van Rossum	25,-	Van Breukelen	0,25
J.A. Verder	15,-	B. Ebbenhorst	0,30
Van Zoeren	15,-	A. van Meenen	0,25
Van Doorn	2,-	F. Kwakernaak	0,25
Weduwe J. Rijkers		Weduwe F. Koren	1,-
geb. Schulze	2,-	P. Koren	1,-
P. Griffioen	10,-	J. Fokker	10,-
A.T. Vink	10,-	W. Pleijsier	10,-
A. van Weel	5,-	A.W. 't Hof	10,-
H. van der Velden	5,-	G. van Santen	10,-
N.N.	0,25	C.C. van der Kleij	1,-
J. van Woudenberg	10,-	C. van Leusden	0,10
H. Both	10,-	G. van Dijk	2,-
Simon de Rooij	0,25	G.L.	1,-
Hendrika de Rooij	0,25	J. Vermeer	0,50
L. Dijkstra	2,50	Th. van Kleef	1,-
Oosterling	0,35	S.L. Hendriks	1,-
Drie	0,30	J.P. van Dijk	5,-
M.J. van Bommel	0,25	J.B. Lenssinck	5,-
Berkhof	0,25	H. Selders	1,-
H. Breeveld	1,-	M. Niesen	2,50
B.B.	5,-	T. Niessen	1,-
J. Kempe	1,-	H. Niessen	1,-
A.H. de Boer	2,50	B. van de Bilt	0,25
Miltenburg	0,50	Weduwe Leewes	0,25
N.N.	1,-	N.N.	1,-
H.J. Knopper	2,50	H. Ultee	1,-
P. Doornenbal	10,-	J.L. Paul	0,50
T. Edelenbroek	0,25	C. de Rooij	0,10
Graafland	5,-	A. Rijnsoever	0,50
Bakker	1,-	N.N.	0,25
N.N.	0,50	N.N.	0,50
Lubach	1,-	N. van Ooijen	1,-
A. Wibbeke	1,-	L. Makking	1,-
Vermeulen	2,-	J. de Rooij	1,-
J. Doornenbal	15,-	J. Hinsbergen	0,25
N.N.	2,-	F. van den Berg	0,25
A. Bunnik	2,-	H. Boeien	0,25
		Bilt	0,05

N.N.	0,25
Weduwe G.J. van Eijk	1,-
H. Oort	0,50
P. Makking	1,-
A.D. Jurgha (?)	0,50
J. Goes	0,25
G. Koren	0,50
J.T. van Vliet	1,-
de Blanken	0,05
Weduwe Makking	0,25
Weduwe Hensbergen	0,50
W. Links	1,-
Weduwe van Eijk	0,25
A. Oskam	10,-
C. van A.	5,-
A. van der Hage	1,-
P. Koeßier	3,50
Ds Gies	0,50
H. Helders	1,-
Dorrestein	0,10
A. Ekelschot	0,50
J. Lubach	1,-
R. Veldhuizen	0,50
N.N.	0,25
N.N.	0,50
de Jong	0,10
J. van Rijnsoever	0,50
Van Wierst	0,25
H.J. van Rooijen	5,-
A. van Zoeren	
(uit mijn spaarpot)	1,-

Haarzuilens

L. Voortman	f 10,-
H.A. Broekhuijse	5,-
H.J. Broekhuijse	0,25
E. Vergeer	0,25
P. Broekhuijse	0,30
A. Broekhuijse	0,25
A. Neuteboom	0,25
J. Roelevelt	0,25
M. van Leeuwen	0,25
C. Roelevelt	0,25
Cornelis Roelevelt	0,25
Cornelis van Schaik	0,25
A. Roeleveld	0,25
A. Versteeg	0,25
S. Verdam	0,25
M.A. Broekhuijse	0,25
S. Versteeg	0,25
H.J. Broekhuijse	0,25
Jan van Dommelen	0,375

Louis Versteeg	0,395	G. van der Meer	2,50	Bosch en Zijtveld	0,35
J. Versteeg	3,--	J. de Goeij	1,--	B. de Vries	0,25
M.C. Versteeg	2,50	D.J. Lijssen	10,--	de Jong	0,50
C. van Oostrom	2,50	Kees Kok	0,25	N. Ern�	5,--
Th. van Dommelen	1,--	C. Vermeer	0,25	J. Stobbe	1,--
A.J. van den Berg	0,50	W. van Geelen	0,25	A. Verkleij	0,50
G. van der Poel	0,25	Weduwe Vulto	1,--	J. Broekhuizen	5,--
H. Scheepens	0,10	Bos	0,25	J.G. Bosschaart	2,50
Weduwe de Ridder	0,25	Van Es	2,50	N.N.	1,--
J. Mahne	1,--	Gerard Vallen Szn.	0,50	Gersen	1,--
A. Steur	0,25	A. Griffioen	1,--	M.J. van Vliet	1,--
Th. Scholman	1,--	R. van der Bilt	0,10	H.D. Wesseling	7,--
J. Jansen	0,25	B. Jansen	2,50	N.N.	0,10
J. Glissenaar	0,25			Aan kleine giften	
Kleinwee	0,50	De Meern		(kwartjes en dubbeltjes)	4,40
J. Vulto	1,--			H. van Doorn	10,--
E.L. van Dijk	1,--	G. Hamoen	f 15,--	Joh. J. Broekhuizen	5,--
Van Es	0,50	N.N.	0,50	G. van Breukelen	1,--
J.S. Kooijman	1,--	T. Hamoen	10,--	A. van Bonthuis	1,50
A. van Dijk	0,25	N.N.	0,25	A. de Goeij	1,--
Marten Versteeg Jzn.	2,50	H. van Woerden	5,--	G. de Bree	1,--
J. Uiterwaal	0,25	H. Koetsier	25,--	Nieuwhoff	1,--
C. Mol	1,--	N.N.	0,10	Ruitenbeek	2,--
K. van Schaik	10,--	N.N.	0,50	J.A. Willemsen	1,--
J. Teunissen	0,10	Verhaar	3,--	L. van Bommel	2,50
Van Breukelen	0,10	Goes	1,--	Van der Voort	1,--
Kerkhof	1,--	J.W. Wesseling	10,--	Ds Th. L. Haitjema	2,50
Schalkwijk	1,--	N.N.	1,--	J.W.G. Sluiter	2,50
P. van Kuik	1,--	A. Bovenkamp	2,50	Niessen	2,50
J. Staal	1,--	A. van der Vliet	1,--	N.N.	1,--
Anna van Eijk	1,--	H. van der Vliet	1,--	J.J. van der Kwast	0,50
Hoogstraten	0,10	J. van der Vliet	0,25	Veldman	1,--
Van Boven	0,10	M. van de Brinkhof	1,--	C. van Wijk	0,30
Tienhoven	0,10	A. Schipperhein	5,--	T. Broekhuizen	1,--
Glissenaar	0,05	G.N. Hansen	2,--	J. van der Hans	10,--
Verhoef	0,75	Schmieman	1,--	Maarsen	0,50
Visser	0,50	Van Leersum	0,50	N.N.	10,--
Th. van Leeuwen	0,50	Oskam	0,25	Kleine giften	6,305
J. de Wit	0,50	Kok	0,50	T. Knipscheer	1,--

Veel of weinig?

Voor ons, die de onstuimige loonontwikkeling van na de Tweede Wereldoorlog achter de rug hebben en nu eigenlijk onder totaal andere omstandigheden leven, is het bijzonder moeilijk een idee te krijgen van de mate van gulheid van de goede gevers.

In 1916 was het inwonertal van Vleuten, waaronder De Meern ook behoorde, 2017 en dat van Haarzuilens 531. Deze 2548 mensen hadden dus gemiddeld f. 0,30 per hoofd over voor het goede doel.

Volgens de jongste cijfers telt Nederland 15.128.600 inwoners. Gerekend met dezelfde bijdrage per hoofd zou de collecte nu dus landelijk f. 4.538.580,-- moeten opbrengen. Toch geen onaardig bedrag in vergelijking met wat er tegenwoordig met veel tamtam en dankzij enorme „belangstelling” aan schenkingen van grote ondernemingen wordt losgebeld.

Als we dan ook nog de waardevermindering van het geld of, zo u wilt, de toegenomen welvaart in aanmerking nemen en daarvoor héél voorzichtig een factor 10 hantieren, wordt de opbrengst helemaal fabelachtig.

Eén ding is zeker, voor de bijna tienjarige Arend van Zoeren, zoontje van de gemeentesecretaris, was die gulden uit z'n spaarpot „een rib uit zijn lijf”.

Bron

Gemeentearchief Vleuten-De Meern, Agenda Vleuten 1916
Agenda Haarzuilens 1916

Middeleeuwse vondsten uit Vleuten

In september van het vorig jaar verraste mevrouw C.J. Markus uit Vleuten onze vereniging met een doos vol middeleeuwse aardewerkscherven en botresten, die in de loop der jaren waren gevonden rond haar woning aan de Den Hamstraat 34. De vondsten, die bij eerste inspectie een ongeveer 13e-eeuwse indruk maakten, waren des te meer welkom omdat tot dusverre uit de bebouwde kom van Vleuten geen sporen van middeleeuwse bewoning bekend waren. Zeker, de naam Vleuten zal wel tot vóór het jaar 1000 teruggaan en de tufstenen voorloper van de Nederlands-Hervormde kerk dateert op zijn laatst van omstreeks 1200. Maar de eerste schriftelijke vermelding van Vleuten stamt toch pas uit het midden van de twaalfde eeuw. Het heet dan Floeten of Flothen; in 1164 komen we de vorm Flutene tegen, in 1174 Fletene. De kerk van Vleuten wordt voor het eerst vermeld in 1224. Ongeveer uit dezelfde tijd nu stammen de vondsten uit de Den Hamstraat; zij vormen dus een aardige, materiële bevestiging van de oudste schriftelijke gegevens.

De scherven zijn alle afkomstig van het perceel Den Hamstraat 34. Zij zijn daar door de jaren heen verzameld bij enkele verbouwingen en tijdens werkzaamheden in de tuin. Het perceel ligt midden in een blok van 10 woningen, gebouwd door de firma De Gier en opgeleverd in 1961. Zij vormden de eerste aanzet tot de grootschalige Vleutense nieuwbouw in het gebied tussen de Vleutense wetering en de spoorlijn in de eerste helft van de jaren '60: de latere wijk Odenvelt.

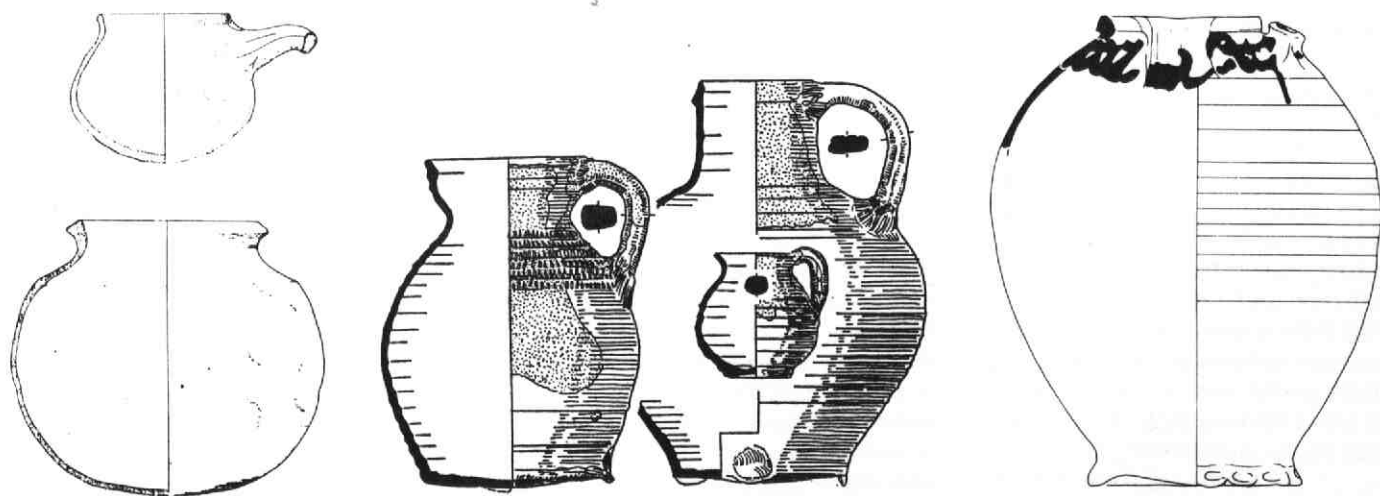
De naam Odenvelt gaat terug op een vermoedelijk oude - hofstede die daar tot de eeuwwisseling midden in het land lag, ongeveer op de kruising van de tegenwoordige Valkeniers- en Secretaris Versteeglaan. De naam op zichzelf is niet

erg oud; in het begin van de vorige eeuw, tot 1837, was Odenvelt eigendom van de familie Van Odenhoven - vandaar. Een dergelijk verhaal geldt voor Alenvelt, welke naam tegen 1750 in de plaats komt van Hinderstein. In het begin van deze eeuw verdwijnt Odenvelt van de kaart. Als directe opvolger is te beschouwen de gelijknamige boerderij van Van den Berg aan de Den Hamstraat, die plaats heeft moeten maken voor de brandweerkazerne en de loods van gemeentewerken.

Eigenlijk moeten we in dit verband niet spreken van de Den Hamstraat, ook niet van de Hamweg, zoals oudere Vleutenaren hem nog kennen, maar van de Achterdijk, want zo heeft deze weg vanouds geheten. Naar het oosten ging hij via de tegenwoordige Stationsstraat over

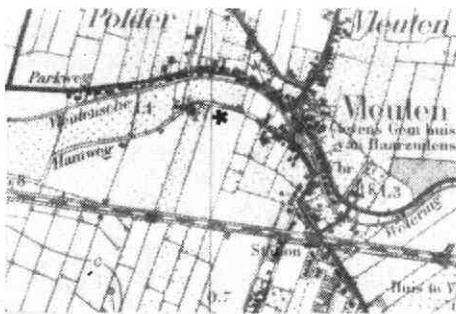
in de Krochtdijk (nu Europaweg), naar het westen over 't Hoog in de Dorpeldijk. Afgezien van het oude Odenvelt tonen de kadastrale minuutplans van 1832 en de topografische kaart van 1850 ons geen boerderijen die aan de Achterdijk gelegen zijn. De boerderij die op het laatst werd bewoond door C. Floor en tegenwoordig bekend staat als het „Hamhuus”, dateert pas van 1860. In feite ligt onze vindplaats midden tussen deze boerderij en de laan naar Odenvelt in. Wellicht hebben we te doen met een hofstede die al veel eerder uit het kaartbeeld is verdwenen.

De tien percelen waarvan Den Hamstraat 34 deel uitmaakt, zijn indertijd als het ware uitgegraven in het omringende land. Dat land behoorde bij de boerderij

Enkele omstreeks 1200 gangbare aardewerksoorten, waarvan in de Den Hamstraat scherven zijn gevonden. N.B. deze complete exemplaren zijn dus elders opgegraven. De linkerhelft is steeds in doorsnede („profiel”) getekend, zodat we als het ware naar binnen kijken; de rechterhelft toont de buitenzijde. Geheel links twee zogenaamde kogelpotten van Paffrath-aardewerk uit het Duitse Rijnland, de bovenste met een haakvormig handvat. In het midden enkele kannen van Andenne-aardewerk uit het Belgische Maasgebied. Rechts een grote Pingsdorf-pot met de karakteristieke beschildering van de schouderpartij; Pingsdorf-aardewerk werd behalve in het Rijnland ook geproduceerd in o.a. Zuid-Limburg. (Resp. uit: J.G.N. Renaud, *Middeleeuwse ceramiek*, 1976; R. Borremans en R. Warginaire, *La céramique d'Andenne*, 1966; W.A. van Es en W.J.H. Verwers, *Excavations at Dorestad 1. The Harbour: Hoogstraat I*, 1980)

van Floor; het was een hooggelegen boomgaard. Het niveauverschil tussen de achtertuinen van de nieuwe huizen en deze boomgaard bedroeg naar de stellige herinnering van enkele oorspronkelijke bewoners ongeveer 75 cm. Men zou dus kunnen stellen dat de onderhavige vondsten zijn gedaan op een diepte van driekwart meter ten opzichte van het oude maaiveld, in een tot dan toe waarschijnlijk ongeroerde laag.

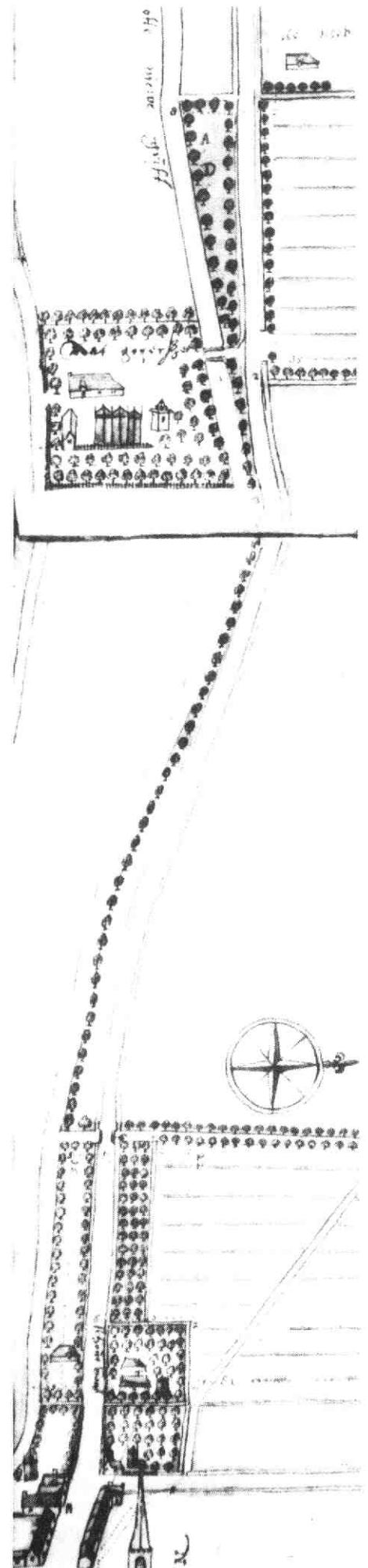
Detail van de topografische kaart 1:50.000, blad 31 Utrecht Oost, uitgegeven in 1949 (verkend in 1938, gedeeltelijk herzien in 1946), sterk vergroot. Rechtsboven de Vleutense dorpskern. Het land tussen de oude Achterdijk, dan inmiddels Hamweg en Stationsstraat genoemd, en de spoorlijn is nog geheel onbebouwd. Op de twee kleinste perceeltjes midden in dit gebied heeft Odenvelt oorspronkelijk gelegen. De vindplaats van de scherven is aangegeven met een sterretje.

De samenstelling van het vondstenmateriaal wijst in dezelfde richting. Want hoewel door de jaren heen zorgvuldig elk „steentje” en „botje” werd verzameld, is het resultaat toch opmerkelijk homogeen. Afgezien van een enkele verdwaalde scherf uit de 16e-19e eeuw bestaat het complex uit 695 fragmenten die zich met weinige uitzonderingen keurig laten verdelen over een vijftal 12e- en 13e-eeuwse aardewerksoorten. Deze aardewerksoorten zijn meer of minder nauw gekoppeld aan bepaalde produktieregio's, ieder met hun eigen grondstof, technieken en tradities. Omdat de aanvoer naar onze streken voor elk van die regio's op een zeker moment van belang werd en later ook weer weggewijnde, gelden voor het voorkomen van deze aardewerksoorten in ons gebied globale begin- en einddata.

Maar liefst 60 % (416 fragmenten) valt te rekenen tot het „Paffrath-aardewerk”, zo genoemd naar een belangrijk produktiecentrum 10 km ten noordoosten van Keulen, keramiek- metropool vanaf de Romeinse tijd. De „kogelpotten” van dit hard gebakken, nogal schilferige aardewerk bereikten ons gebied vooral in de periode 1100-1250. Dan zijn er 108 frag-

menten (ca. 15 %) van kogelpotten van een veel zachter baksel, waarvan de klei vrij sterk is „gemagerd” met zand of kwartsgruis. Heel herkenbaar zijn ook ruim 100 scherven (ca. 15 %) van „Pingsdorf-aardewerk”, wederom genoemd naar een groot produktiecentrum bij Keulen, al werd het ook op industriële schaal vervaardigd in o.a. Brunsum en Schinveld in Zuid-Limburg. Karakteristiek voor dit soort aardewerk is de versiering van de schouderpartij met strepen ijzeroxyde; van onze scherven dragen er 71 dergelijke verfsporen. Pingsdorf-aardewerk komt in de hele periode van omstreeks 900 tot 1200 voor. Het Vleutense materiaal maakt door zijn kleur, magering en hardheid echter een late indruk. Het begint al wat te lijken op het zogenaamde proto-steengoed (ca. 1225-1300), waaruit zich dan rond 1300 het klassieke, gres-achtige steengoed ontwikkelt, dat in de late middeleeuwen in scheepsladingen vanuit het Duitse Rijnland is ingevoerd en waarvan de „Jacobakan” het bekendste type is. Van dit (proto-) steengoed zijn onder onze bijna 700 scherven slechts enkele scherven voorhanden. Tenslotte is met 2 à 3 % vertegenwoordigd het wat zeldzamere „Andenne-aardewerk”, voornamelijk afkomstig uit het Belgische Maasgebied; de invoer staakt na het midden van de 13e eeuw.

Detail van een landmeterskaart van *Henrick Verstralensz* uit 1624 in het kaartboek van het kapittel van Oudmunster. Geheel onderaan de oude Vleutense dorpskern. De kerk heeft nog haar oude, hoge spits, die er met de beruchte orkaan van 1674 vanaf zou waaien. Onder de windroos verdwijnt schuin uit beeld het zantpat nade Haer: het Haarpad. Recht omhoog door het hele beeld lopen naast elkaar de *vlueter wateringe* of *nieuwe grift* (links) en de *vlueter dijck*, nu de Dorpsstraat-Parkweg (rechts). Rechtsboven is nog net *de noobel* (de Nobelhoeve) zichtbaar. Iets lager voert een brug over de wetering naar een omheinde hofstede, die met de voorzijde naar de Achterdijk (links nog net in beeld) ligt. Binnen de omheining zien we een boerderij, drie hooibergen, een stenen huis en een duiventoren zoals er één in de Harmelerwaard staat. We lezen er bovendien de naam Aert Goijertzoon, die volgens het niet afgebeelde bijschrift ook de bijbehorende bijna 12 morgen land (ca. 10 ha) pachtte. Uit vergelijking van de perceelsvormen met latere kaarten blijkt dat deze oude hofstede precies onder de Van Woerdenstraat moet liggen, schuin tegenover de vindplaats van de scherven aan de Den Hamstraat. (Rijksarchief Utrecht, archief kapittel van Oudmunster, inv. nr. 933, p. 34-35)

Enkele vondsten uit de Den Hamstraat. Linksboven een buitenbeentje: een fragment van hals en handvat van een kan van „proto-steengoed”, rond of kort na 1300 vervaardigd, waarschijnlijk in Brunssum in Zuid-Limburg. Daaronder een fragment van een handgevormde, tamelijk ruwe kogelpot, met omgeslagen rand. Rechts een rand- en een wandfragment van Pingsdorf-aardewerk, roodbruin beschilderd met golflijnen en komma's. In het midden een deel van een langwerpige, fijne slijpsteen. De schaalstok onderaan geeft centimeters aan.

Analyseren we deze getalsverhoudingen, dan komen we tot de conclusie dat het hier gaat om een chronologisch zeer homogene verzameling. De hoofdmoot valt ruwweg rond 1200 te dateren; na 1250 houdt het althans vrijwel op. De overige vondsten kunnen ons misschien

iets vertellen over de aard van het complex. Opvallend is namelijk het grote aantal schelpen en vooral botresten - een hele veestapel is onder de kaakfragmenten vertegenwoordigd! Waarschijnlijk zitten we hier dus niet ver van het erf van een boerderij. Ook aan de overkant,

Uten Hamstraat 2, zouden geregeld „dezelfde scherven” zijn gevonden. Misschien is het in dit verband aardig om te wijzen op het landmeterskaartje van Hendrik Verstralen uit 1624, dat hiernaast is afgebeeld. We zien daarop tussen de Achterdijk en de *vlueter wateringe* of *nieuwe grift* (de oude Rijnloop), precies ter hoogte van onze vindplaats, een boerderij met losstaand stenen huis en een duiventoren - dat is niet mis. Uit later tijd is er niets van bekend. Misschien reiken de wortels van deze oude hofstede terug tot de tijd van onze scherven, rond 1200.

Wij hebben hier wat extra aandacht besteed aan de schenking van mev. Markus teneinde nog eens te illustreren hoezeer wij voor de inkleuring van onze archeologische kaart afhankelijk zijn van de mededeelzaamheid van het publiek. Zoals gezegd vormde de bebouwde kom van Vleuten tot nu toe een blanco gebied. Wat we allemaal mogen verwachten, blijkt reeds uit enkele Romeinse tot Karolingische scherven die zich tussen het besproken materiaal bevinden. Hopelijk zal de dorpsheuvel rond de kerk van Vleuten zijn geheimen ooit prijsgeven; we zullen dan inderdaad wel minstens afdalen naar de Karolingische tijd (750-1000). Maar voorlopig spannen de scherven uit de Den Hamstraat de kroon.

E.P. Graafstal.

Wie wat bewaart die geeft wat

Mevr. L. Griffioen-Rodenburg, Bottensteinweg 7 Vleuten

Zuidhollandse boerenmuts, rouwmuts, meisjesjurkje, dameslijfje ± 1880

W. Denekamp, Utenhamstraat 5 Vleuten
1 Piedestal (bloementafeltje)

H. Viel, Alendorperweg 24 Vleuten
Soldeerbout en trekmes

Mevr. P.A. Bauhuis, Touwslagerslaan 4 De Meern

Jaargangen 1964 t/m 1980 van „onze gemeente”, 13 ansichtkaarten van De Meern, 4 plakboeken met krantenknipsels

T.A. v.d. Bovenkamp, Louis Pasteurlaan 12 Vleuten

Timmerkist met o.a. 13 profielschaven, beitels, gutsen etc. en 1 pak kroonlucifers, 1 pak Victoria lucifers

H. den Exter, Zandweg 200 De Meern
Ijzeren grondguts

Mevr. C.W. Benschop, Kerkstraat 7 De Meern

Diverse oude papieren- en boekwerken, w.o. militair zakboekje 1879, lagere schoolboeken 1914-1931, oude zang- en voordrachtboekjes, belastingpapieren 1924-1931, en een paar leren souspieds

Openingstijden van onze gebouwen:

Broederschapshuisjes, Dorpsstraat 1 Vleuten:

Elke donderdag van 19.30 - 22.00 uur:

Gelegenheid voor contact met bestuur en werkgroep genealogie, tevens mogelijkheid tot raadpleging van bibliotheek en andere documentatieverzamelingen.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer J. Schoonderwoerd, tel. 03406 - 61462.

Het Kabinet, Zandweg 147B

De Meern:

Elke 1e maandag van de maand van 19.30 - 22.00 uur:

Gelegenheid tot bezoek van onze exposities over archeologie (o.a. Romeinse nederzetting), oude gereedschappen en werktuigen en oude huishoudelijke gebruiksvoorwerpen.

Op andere tijdstippen bezoek mogelijk na afspraak met de heer H. van Essen, tel. 03406 - 62992.

Rechthuis en raadhuis in Vleuten

4 eeuwen eigenaren en bewoners

door

J.W. Schoonderwoerd

Eeuwenlang heeft de herberg, die in het centrum van het dorp Vleuten naast de kerk stond, een belangrijke functie in het dorpsleven gehad, mede omdat daarin het gerecht en later het gemeentebestuur gehuisvest waren. In dit artikel wordt de historie van dit gebouw en zijn bewoners wat nader belicht.

Voordat in 1812 de gemeenten werden gevormd was Vleuten staatsrechtelijk gezien een gerecht, waarvan het Kapittel van Oudmunster te Utrecht de „heerlijkheid” bezat en dat daarom het Oudmunsters gerecht van Vleuten en de Meern genoemd werd. Het gebied van dit gerecht had ongeveer dezelfde grenzen als de voormalige gemeente Vleuten, dus inclusief De Meern voorzover ten noorden van de Leidse Rijn gelegen. Tot 1633 behoorde ook de Harmelerwaard er toe.

Dit gerecht werd al in 1527 een schepengerecht en de (lagere) rechtspraak daarin werd uitgeoefend door een schout en 6 schepenen, die door het kapittel werden benoemd. Schout en schepenen, bijgestaan door een secretaris en een bodde, hielden voor hun werkzaamheden zitting in het rechthuis of gerechtshuis. Op het platteland was een rechthuis toen nog niet zo'n officieel gebouw als tegenwoordig een gemeentehuis, maar veelal een kamer of dergelijke ruimte, gehuurd in een woning of vaak in een herberg.

Waar stond het Vleutense rechthuis?

In het boekwerk van de *Geheym-schryver van Staat en Kerke der Vereenigde Nederlanden* van 1759 (zie ook ons tijdschrift, 1983 nr. 4, blz. 153) is onder Vleuten vermeld: *Het Rechthuis staat in 't midden van het dorp, voor welke men tussen twee korte muuren, met vier pylasters op de eynden, daar op vier leeuwen zitten, houdende met hare*

voorklaauwen het wapen van 't Capittel van Oudmunster, doorgaat tot over het kerkhof in de kerk. Verder wordt daarin nog vermeld: *Alhier is maar een bekwaame herberg waar 't Gerecht van Vleuten en Meern hare rechtbank houdt.*

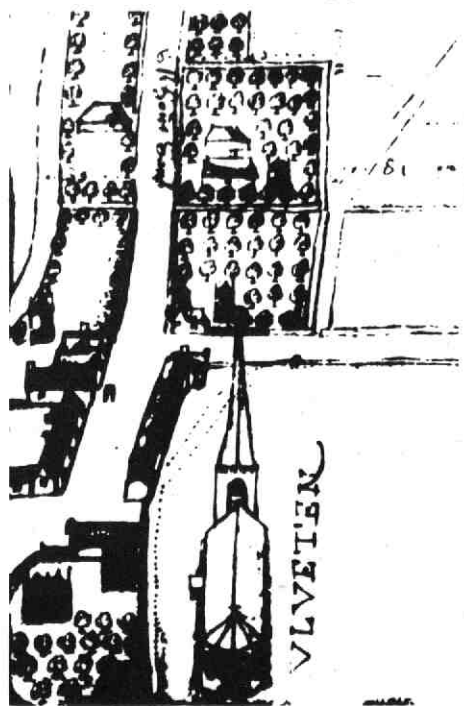
In 1744 maakte Jan de Beijer de bekende pentekening van *De Kerk en 't Regthuis te Vleuten*, die op de voorpagina is afgedrukt. Hierop zien we de muur voor het kerkhof met daarin het hek en 2 (van de 4) pilasters met de leeuwen en de wapenschilden in hun klauwen. De muur lijkt te lopen van de hoek van de Broederschapshuisjes naar de hoek van het rechthuis, maar dat is niet helemaal duidelijk, want tussen het rechthuis en de muur van het kerkhof, die waarschijnlijk verder naar het oosten doorliep, lag nog een smalle strook grond, zoals op het hierna vermelde schetsje vaag te zien is.

Omdat er, behalve een schetsje van een landmeter uit 1599 en een iets duidelijker uit 1624 (zie afb. 1), geen oude plattegronden van het dorp Vleuten bekend zijn, ga ik voor een meer nauwkeurige plaatsbepaling maar uit van de eerste kadastrale kaarten (van 1832) van Vleuten, waarvan een fragment hierbij is afgedrukt (afb. 2). Daarop zijn enkele oude benamingen aangegeven en is het perceel van het rechthuis met een A aangeduid. Het schetsje van de landmeter uit 1624 komt heel goed overeen met die kaart.

Het rechthuis was dus tevens herberg (zie ook het uithangbord op de tekening

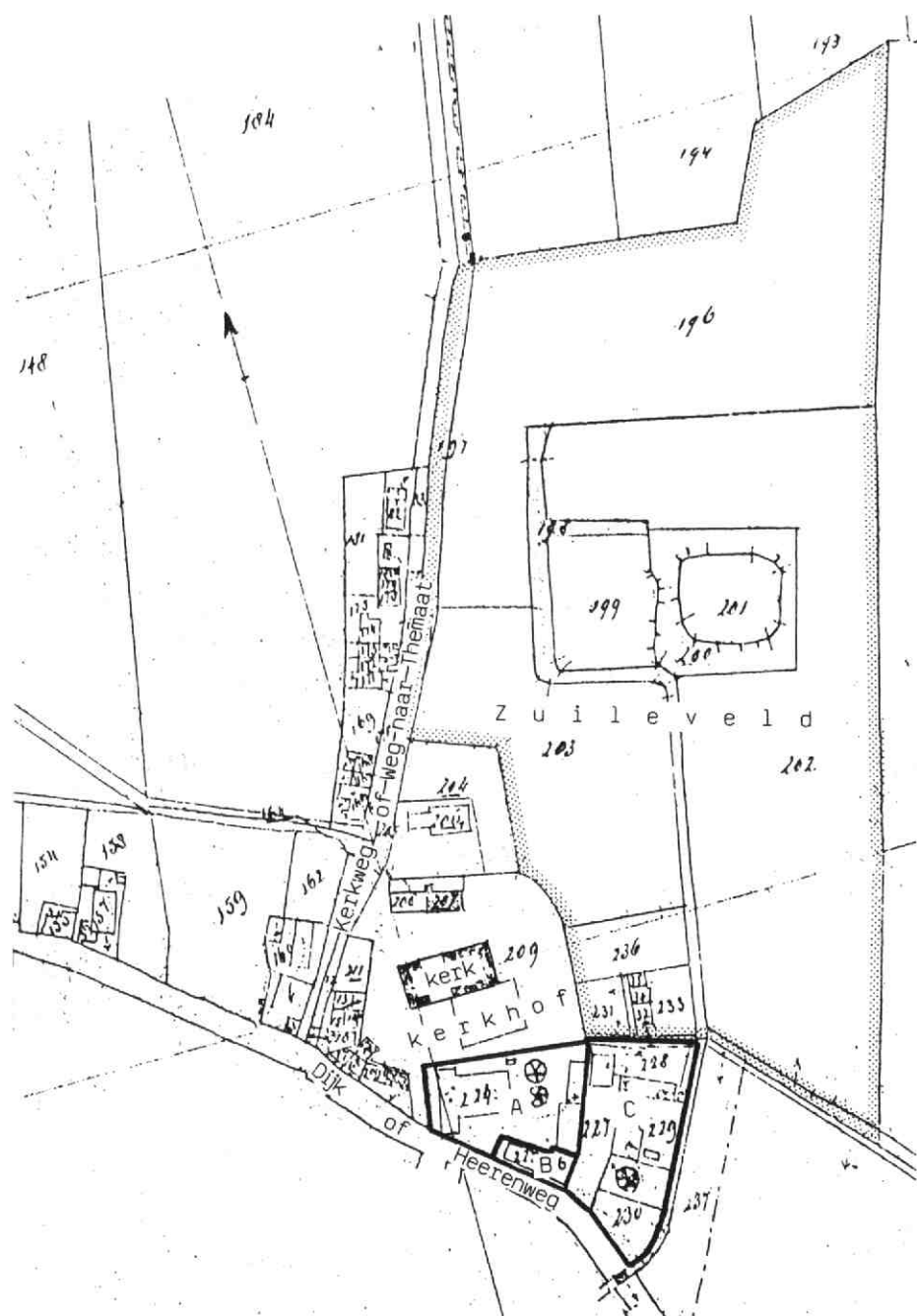
van de Beijer), die vermoedelijk toen al werd gecombineerd met nog een ander bedrijf. Zoals uit het volgende zal blijken, was dat een timmermanswerkplaats of boerderij.

In het archief van het Kapittel van Oudmunster en in dat van het gerecht heb ik geen gegevens kunnen vinden over huur of gebruik van enig pand voor

1. Fragment (sterk vergroot) van een kaart van de landmeter H. Verstraelsz uit 1624, waarop een schetsje is getekend van het centrum van het dorp Vleuten. Het noorden is rechts.

2. Kopie van een deel van de kadastrale kaart van 1832 met het noordelijk deel van Vleuten (sectie B, schaal 1:2500).

het houden van de zittingen van het schepengerecht, zodat we over de eerste 200 jaar van het bestaan van het gerecht daarnaar slechts kunnen gissen. Daarom neem ik voorlopig maar aan, dat het altijd hetzelfde gebouw is geweest. Het archief van het gerecht geeft pas in 1732 1) wat nadere informatie, want toen werd in het gerechtsregister een boedelscheiding van 1728 ingeschreven, waarbij Mathijs Hovelingh eigenaar werd van *het hujs en erf, staende en gelegen tot Vleuten aan 't kerckhoff aldaar, sijnde 't recht-hujs*.

En hiermee komen we bij de mensen die er in woonden. Wie waren daarvoor en daarna eigenaren en gebruikers van dit pand? Deze vraag wil ik hierna probe-

ren te beantwoorden, waarbij ik voorop moet stellen dat er geen verhalen van de mensen uit die tijd voorhanden zijn, zodat hun handel en wandel slechts aan de hand van een aantal geregistreerde feiten enigermate achterhaald kan worden.

Jacob Sandersz

Als we een paar stappen teruggaan in de tijd blijkt dat vóór 1595 Jacob Sandersz(oon) eigenaar was van het op het kadasterkaartje met A aangeduide perceel en ook van de met B en C aangeduide percelen, die ik er voor het verdere verhaal even bij betrek. In een transportakte van 1583 2) wordt Jacob Sandersz *weerd tot Vleuten* genoemd, hetgeen

inhoudt dat hij een herberg had. Uit andere akten 3) blijkt dat hij nog meer eigendommen heeft gehad, o.a. een morgen land gelegen op 't Zand, 3 morgen land op Wildervelt (ten westen van Vleuten), de „nieuwe boomgaard” ten oosten van perceel C en nog 2 boomgaarden daartegenover ten zuiden van de Heerenweg gelegen. Hij was dus kennelijk niet onvermogend.

Voorzover bekend had Jacob Sandersz, die getrouwd was met Weijndelmoet of Weijntgen Beernts van Malsen, vijf kinderen: Sander, Cornelis, Metgen, Mathijs en Grietgen, die allen getrouwd zijn.

Blijkens een transportakte van 28 juni 1595 4) verkoopt Jacob Sandersz aan zijn zoon Mathijs Jacobsz, die getrouwd is met Jannichgen Goijert Gerritsz van Bemmelen, *die alinge (gehele) hujsinge, hoffstede ende boomgaert met noch een cleijn hujsken op ten selven grond, alsoe all tselve staende ende gelegen is in desen gerechte ende eensdeels bij Huijgh Jacobsz van de Graft bewoent werdt, daer die kerck tot Vloeten noortwerts ende sij comparanten selver oost ende zuijtwerts (C en B) ende den heerwech westwerts naestgelegen sijn*. Dat de Heerenweg er westwaarts naast gelegen zou zijn, roept de vraag op of in die tijd die weg wellicht ten westen langs de kerk gelopen heeft (toen er nog geen Broederschapshuisjes stonden).

In 1619 is Jacob Sandersz al overleden, want dan wordt het op het kaartje met B aangeduide perceel door Weijntgen, weduwe van Jacob Sandersz, en haar kinderen verkocht aan de *kijnderen ende erfgenaemen van zaliger Jannichgen, die weduwe van Rudt van Dijk* 5).

Mathijs Jacobsz/ Jannichgen van Bemmelen

Over de periode van bijna 25 jaar, van 1595 tot 1619, waarin Mathijs (Thijs) Jacobsz herbergier in Vleuten was, is niets bekend. Uit de transportakte van de hiervoor vermelde verkoop in 1619 blijkt dat Mathijs dan al overleden is, want daarin wordt Jannichgen Goijerts van Bemmelen genoemd als de weduwe van Mathijs Jacobsz.

In 1629 wordt door Jannichgen en haar kinderen een hypotheek van f. 600,- genomen op hun huis, die hun verstrekt wordt door Cornelis van Aelst 6). In 1633 wordt door de gezamenlijke erfgenamen van Jacob Sanders en Weijntgen Beernts het op het kaartje met C aangeduide perceel, gelegen ten oosten van het aan Mathijs Jacobsz verkochte perceel, in 2 delen (elk zijnde een boomgaard met huis) verkocht aan Cornelis van Aelst en Peter Willemsz van Bijleveld 7). Ook de oostelijk daarvan gelegen „nieuwe boom-

gaard" en de 2 aan de overkant van de Heerenweg gelegen boomgaarden (w.o. de lange boomgaard) worden dan verkocht.

Uit de voormelde akten blijkt dat Mathijs Jacobsz 6 kinderen had: Cornelis, die eerst getrouwd was met Aelbertgen Splinters en later met Trijntgen Bastiaens, Merrichje, getrouwd met Jan Cornelisz Hovelingh, Odilia of Dultgen, die later trouwt met Anthonis Jansz Kent, Govert, Gerrit en Mathijs. Uit latere gegevens kan afgeleid worden dat die kinderen tussen 1605 en 1618 geboren zijn, zodat Mathijs Jacobsz rond 1580 geboren zal zijn en zijn vader Jacob Sandersz omstreeks 1550.

Van Jannichgen, de weduwe van Mathijs Jacobsz, is nog wat meer te vinden. Uit twee hypotheekakten, geregistreerd op 2 januari 1636 8), blijkt dat zij haar huis ook bewoonde en er een herberg had, want deze hypotheeken werden gevestigd wegens schuld aan ene Seger ter Steege, brouwer te Utrecht, en in een van deze akten is vermeld dat zij een schuld had van vierhonderd gulden, spruijende van geleverde bieren, en dat zij haar schuld beloofde te zullen betalen *soe haest (zodra) sij haere neringe van tappen in de naerbenoemde huijsinge sal coemen te verlaten, 't sij bij affsterven off andersins off als deselve huijsinge vercoft zal worden ..... off eijntelijck soe haest sij comparante haere bieren om te vertappen in*

't geheel ofte deel van een anderen brouwer ofte brouwster als de voornoemde ter Steege off sijn huijsvrouw mochten commen inne te legen ..... Hieruit kunnen we zien hoe oud brouwerijcontracten al zijn.

Uit de toestemmingen die voor deze hypotheek en het volgende transport gegeven werden door haar zoons Govert en Gerrit 9), blijkt dat deze in Den Haag woonden en resp. palfrenier/koetsier en timmerman waren.

Anthonis Jansz Kent/Odilia Thijs

Op 1 oktober 1644 10) wordt het perceel van de weduwe Mathijs Jacobsz verkocht aan haar schoonzoon Anthonis Jansz Kent, de man van haar dochter Odilia, deze keer Odiliaentgen genoemd. Bij dit transport wordt het eigendom omschreven als *huijsinge, hoffsteede ende boomgaardt met alles hyeren toebehooren, alsoe hetselve staende en gelegen is in den dorpe van Vleuten alhier, daer 't kerckhoff noortwaerts ende Cornelis Cornelisz oostwaerts, Cornelis Rutgertsz (van Dijck) zuijdtwaerts ende het pleijn van den rooster (om het vee van het kerkhof te weren) westwaerts naest gelegen sijn.* Op het verkochte rustte een schuld van f. 1.900,--.

Van Anthonis Jansz is verder weinig bekend. In 1662 wordt hij nog als be-

lendend eigenaar van perceel B vermeld maar vermoedelijk is hij al kort daarna gestorven, want in 1669 11) wordt door Dultje Tijs, weduwe van Anthonis Jansz Kent, herbergierster te Vleuten, een hypotheek van f. 200,-- genomen op het tegenwoordig door haar bewoonde huis, hofstede en boomgaard gelegen aan 't kerkhof te Vleuten. Hoewel Dultje herbergierster was, wordt in de omschrijving van het perceel het woord herberg niet gebruikt. Er worden in die akte ook geen kinderen vermeld, waaruit afgeleid zou kunnen worden dat zij geen kinderen had.

Inmiddels zijn we in de roerige jaren rond 1672 gekomen, toen plunderende Franse troepen ook Vleuten niet onberoerd lieten en de inwoners zware schattingen moesten betalen. Of Odilia's herberg er ongeschonden doorgekomen is, is niet bekend.

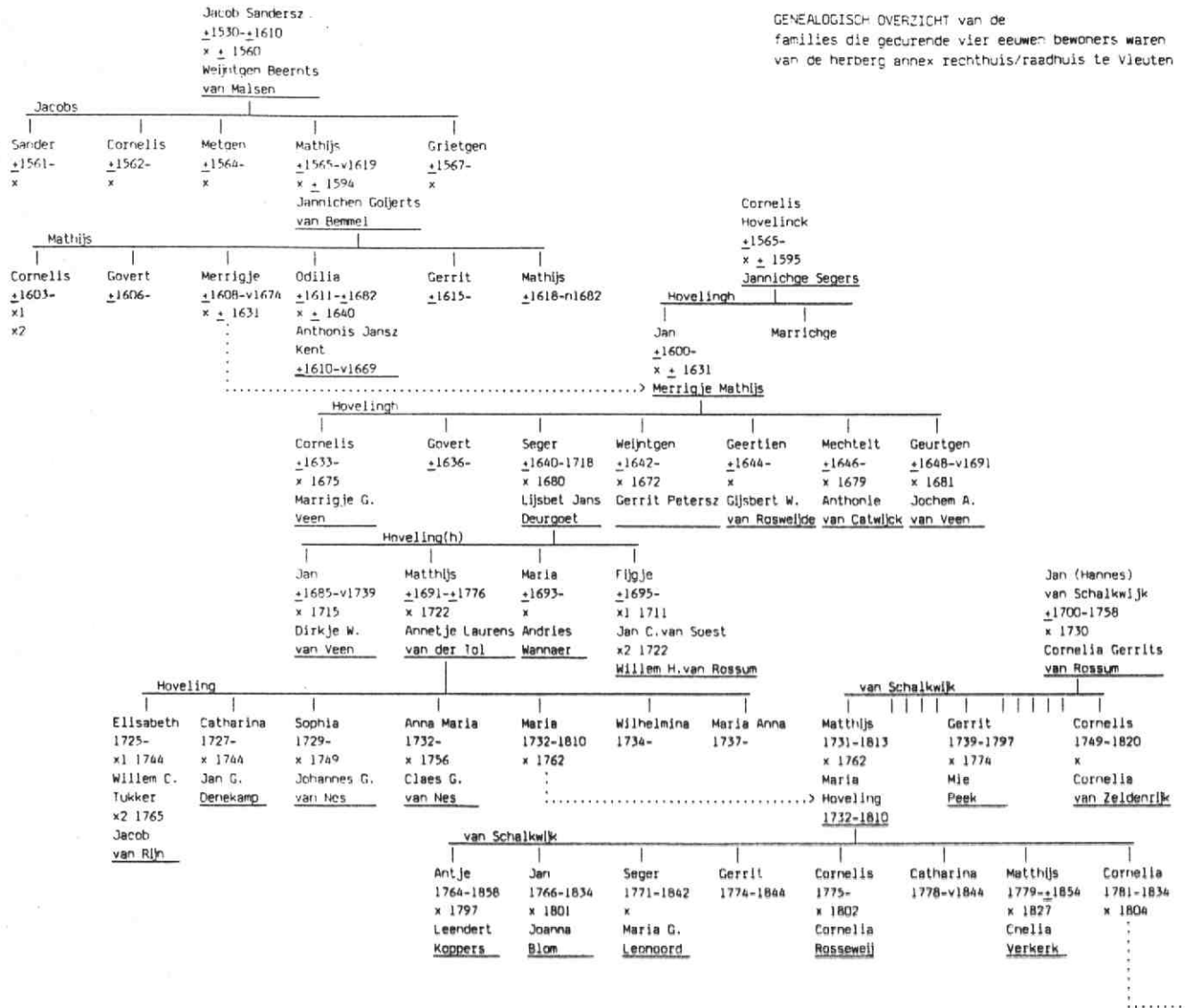
In 1776 12) wordt Odilia als weduwe van Anthonis Jansz Kent nog als tapper vermeld. Waarschijnlijk is zij in 1682 overleden, want op 12 oktober van dat jaar 13) wordt op verzoek van de erfgenamen van Odilia Thijs door schout en schepenen een taxatie verricht van *sekerre huijsinge, bergen en schuur, staende aan den kerckenrooster tot Vleuten, tegenwoordig bewoont bij Seger Jansz Hovelingh.* De waarde daarvan werd toen geschat op f. 800,--.

Seger Jansz Hovelingh

Kort daarna, op 30 oktober 1682 14), wordt er een transport geregistreerd, waarbij Mathijs Mathijsz verklaarde te cederen, transporteren en over te geven aan en ten behoeve van Seger Jansz Hovelingh, sijne neeff, sijn huijsvrouw en hunnen erven, *sekerre huijsinge ende erve staende en gelegen aan 't kerckhoff, sulcx t selve gemelde comparant als enige erfgenaem is aengecomen door overlijden van Dultje Mathijs, sijn suster zaliger, streckende voor van de straat tot aen 't erve van de erfgenaemen van Jan Cornelisz Hovelingh zaliger toe, daer het voorzegde kerkhof aen de eene sijde ende den dijck en de twee huijsgens aen den dijck staen als andere sijde naest gelegen sijn.* Deze twee huisjes aan de dijk zijn intussen gebouwd op het met B aangeduide perceel, dat sinds 1619 al enkele malen op een andere eigenaar is overgegaan, t.w. in 1657 van Cornelis Rutgersz van Dijck op Anthonis Hermansz van Overschie, in 1662 op Dirck Jacobsz van Portengen en in 1669 op Gijsbert Jansz van Dijck 15). Met het erf van wijlen Jan Cornelisz Hovelingh (de vader van Seger Jansz) wordt hier het op het kaartje met C aangeduide perceel bedoeld, dat in 1647 en 1651 door Jan Cornelisz Hovelingh werd

*Het gerecht van Vleuten is
Lebet Han Mathijs van
Schalkwijk aan het leggen van
het beer van het poortwaer
van brant 1/2
1795
1796
1797
1798
1799
1800
1801
1802
1803
1804
1805
1806
1807
1808
1809
1810
1811
1812
1813
1814
1815
1816
1817
1818
1819
1820
1821
1822
1823
1824
1825
1826
1827
1828
1829
1830
1831
1832
1833
1834
1835
1836
1837
1838
1839
1840
1841
1842
1843
1844
1845
1846
1847
1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025*

GENEALOGISCH OVERZICHT van de families die gedurende vier eeuwen bewoners waren van de herberg annex rechthuis/raadhuis te Vleuten

aangekocht van Cornelis van Aelst en Peter Willemsz van Bijlevelt 16), die het, zoals hiervoor werd vermeld, in 1633 van de erfgenamen van Jacob Sandersz kochten.

Jan Cornelisz Hovelingh was een zoon van Cornelis Willemsz Hovelingh en Jannichgen Segers en trouwde rond 1630 met Merrigje Mathijs, de hiervoor al vermelde dochter van Mathijs Jacobsz. Volledigheidshalve vermeld ik hierbij nog dat Jan Cornelisz Hovelingh 7 kinderen had, van wie er 6 getrouwd waren.

In 1680 trouwde Seger met Lijsbet (Elisabet) Jansz Deurgoet, een dochter van Jan Hendricksz Deurgoet en Trijntgen Jans Block. Deze Jan Deurgoet was bezitter van de brouwerij in Vleuten. Vermoedelijk zal Seger toen hij trouwde de herberg van zijn tante zijn gaan wonen en exploiteren, want, zoals hiervoor is vermeld, woonde hij er in 1682 al. Een zuster van de vrouw van Seger, Sophia of Fijgje Deurgoet, was getrouwd met Willem Dircksz van Bijlevelt, de later zo bekende Vleutense brouwer.

Seger Jansz Hovelingh was ook timmerman, hetgeen blijkt uit de omslagen van de lasten van het gerecht over de ja-

ren 1711 tot 1717 17), waarin hij vermeld wordt *wegens arbeidsloon en geleverd hout aan des predicants wooninge geleverd en verdient*. Hierna volgt een periode waarvan weer niet veel bekend is over de Vleutense herberg. Pas in 1732 komt daar in meer duidelijkheid.

Matthijs Hoveling

Zoals hiervoor al is vermeld wordt op 20 april 1732 1) op verzoek van Matthijs Hovelingh in het gerechtsregister ingeschreven een notariële akte van 27 november 1728, waarin is opgenomen de scheiding van de boedel van Zegert Jansz Hoveling en Lijsbet Jans Deurgoet. Op het feit dat deze akte pas 4 jaar later werd geregistreerd kom ik nog terug.

Deze akte luidt (verkort): *Op huijden den 27en november 1728 compareerden ..... Jan Zegertse Hoveling ende Matthijs Zegertse Hoveling, mitsgaders Willem van Rossum als speciale gemachtigde van Maria Zegertse Hoveling, weduwe van Andries Wannaer ....., en dan nog denselven Jan Zegertse Hoveling als in desen waarnemende het interesse van de*

vier minderjarige kinderen nagelaten bij Fijgje Zegertse Hoveling, laatst hujsvrouw van den voorn. Willem van Rossum, in haar eerste huwelijck door Jan Cornelisz van Zoest aan haar verwekt, kinderen ende kindskinderen van Zegert Janse Hoveling en Lijsbet Jansz Deurgoet, gewesen echtelieden, dewelke te kennen geven dat in den jare 1718 deser wereld was overleden den voorn. Zegert Jansz Hoveling, nalatende tot sijne weduwe en boedelhouster de gemelde Lijsbet Janse Deurgoet en vier kinderen aan haar verwekt, met namen Jan Zegertse Hoveling, Matthijs Zegertse Hoveling, Maria Zegertse Hoveling en Fijgje Zegertse Hoveling. Dat deselve Lijsbet Janse Deurgoet in den boedel van haar en gemelden haren man is blijven sitten sonder hare kinderen enig bewijs van haarlieden vaderlijke besterfenis te doen en sulx tot in de maand van augustus van den jare 1724, als wanneer de gansche huis tot den voorsz. boedel behorende, staande en gelegen tot Vleuten aan 't kerkhoff aldaar, sijnde 't rechthuis, met genoegsaam allen den hujsraad en imboedel door den brand is verteert, dat de comparanten

- 1570 - 1595 Jacob Sandersz
- 1595 - 1644 Matthijs Jacobsz/Jannichen van Bemmel
- 1644 - 1682 Anthonis Jansz Kent/Odilia Thijs
- 1682 - 1728 Seger Jansz Hovelingh/Lijsbet Deurgoet
- 1728 - 1766 Matthijs Hoveling
- 1766 - 1813 Matthijs van Schalkwijk
- 1813 - 1844 Gerrit en Catharina van Schalkwijk
- 1844 - 1886 Matthijs en Maria van Dijk
- 1886 - 1947 Geert van Dijk/Hanna Nieuhoff
- 1947 - 1969 Eets de Veen/Cees van Berkel

alsdoen (toen) een overslag en calculatie van den boedel van hunne voornoemde ouders hebben gemaakt en bevonden dat de schulden en lasten van denselven boedel vrij verre surmonteerde (overtrof) het vermoge van dien en dat alsdoen met den anderen is overeengekomen en geaccordeert dat den tweden comparant den ganschen boedel met die tijd voor zijn prive rekening soude aanvaren, de actien en crediten invorderen en profiteren mitsgaders in eigendom hebben en blijven behouden de grond van de voorszegde verbrande huisinge en 't gene daarvan en van 't verdere getimmerte nog was blijven staan, mits dat hij daarentegens ook soude betalen alle de schulden en lasten des boedels, geene van deselve uitgesondert en dan wel in specie de capitalen en verlopende interessen van dien op de voorszegde huisinge staande, so als hij tweede comparant Matthijs Zegertse Hoveling aangenomen en belooft heeft en waarop dan ook is gevolgt dat hij, tweden comparant, deselve huijsinge wederom heeft doen opbouwen ten sijnen kosten .....

Van Jan Zegertsz Hoveling, die in 1715 trouwde met Dirckje Willems van Veen is alleen bekend dat hij, evenals zijn vader, timmerman was, hetgeen blijkt uit de omslag van de buurlasten van het gerecht over 1719, waarin hij met zijn broer Matthijs als timmerman is vermeld 18).

Uit de hiervoor genoemde akte blijkt, zoals al eerder is vermeld, dat het betreffende pand het rechthuis was en dat het

in 1724 geheel is afgebrand en door de nieuwe eigenaar Matthijs Hoveling weer is opgebouwd.

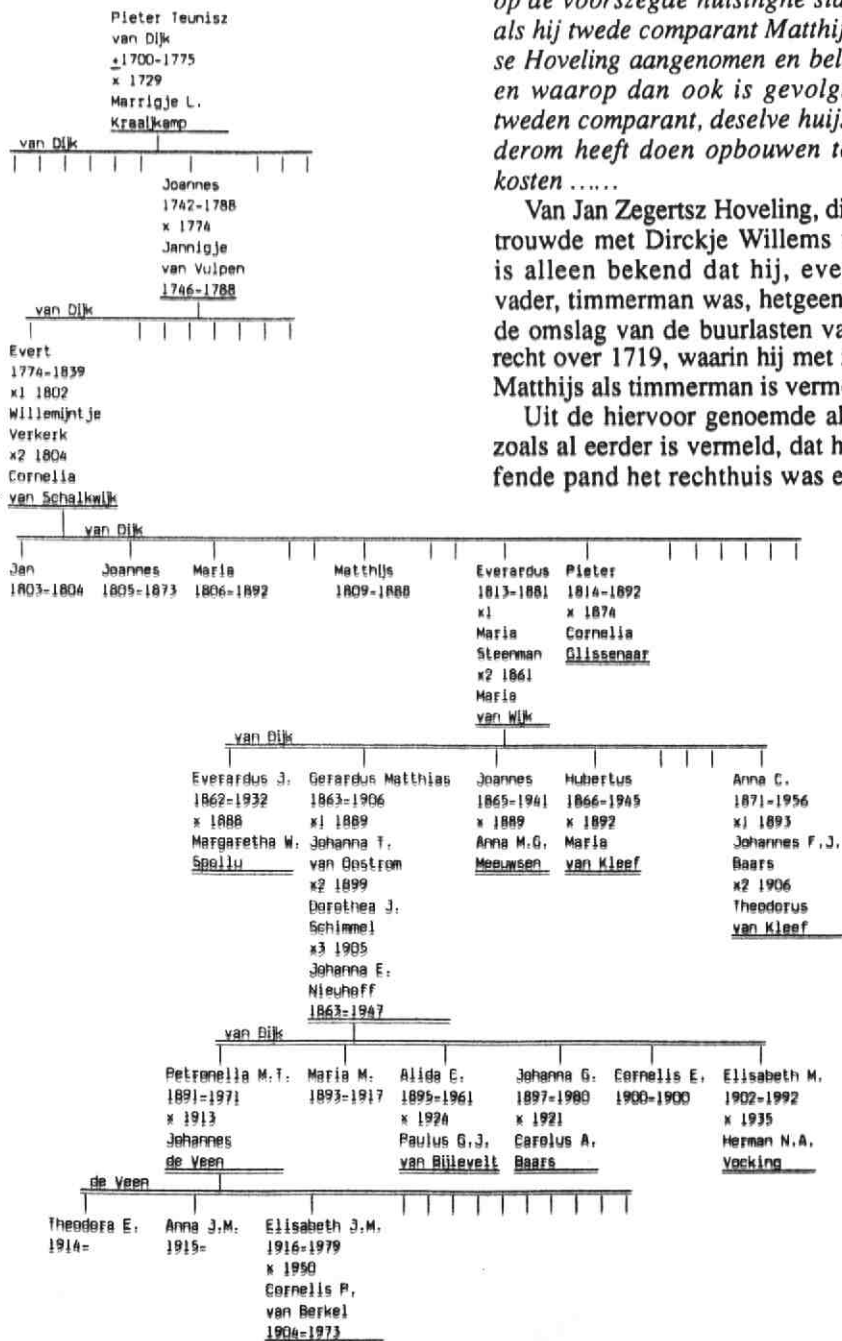
Een week later, op 27 april 1732 19), wordt in het gerechtsregister een akte ingeschreven, waaruit blijkt dat Matthijs Hoveling, meester-timmerman te Vleuten, een lening is aangegaan van f. 2.200,- bij Francois Cornelis van Bokhoven, secretaris van het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams te Utrecht, met als onderpand zijn huis, waarin 't gerechtshuis gehouden wordt, en 8 morgen weiden bouwland op Vleuterweide (die hij in 1726 20) voor f. 800,- gekocht had van het Stads Ambachtskinderhuis te Utrecht). En daarmee wordt duidelijk waarom hij de akte van de boedelscheiding van 1728 heeft laten inschrijven: er moest uit het gerechtsregister blijken dat hij eigenaar was van het rechthuis, om daarop een hypotheek te kunnen vestigen.

Uit het gegeven dat Matthijs' vader Seger Jansz in 1718 overleed, en dat Matthijs op 24 november 1722 trouwde met Annetje van der Tol, zou afgeleid kunnen worden, dat hij in zijn ouderlijk huis is ingetrouwd en daar ook zijn beroep als timmerman heeft uitgeoefend. Matthijs en Annetje hebben 7 kinderen gehad, allen dochters, waarvan er 5 zijn getrouwd.

Om u het overzicht niet te laten verliezen van alle namen van de hiervoor besproken en hierna nog te bespreken families, heb ik ze in een genealogisch overzicht opgenomen, dat hierbij is afgedrukt. Hierin komen ook de relaties tussen die verschillende families wat duidelijker tot uitdrukking.

Van Matthijs Hoveling is, in de eerste plaats als timmerman, nog wat meer bekend uit de omslagen van de lasten van het gerecht. Daaruit blijkt dat hij daarvoor gedurende de jaren 1721 tot 1755 verschillende werkzaamheden heeft verricht, met name onderhoudswerk aan de kerk en de predikants- en kosterswoning 21).

Verder was Matthijs van 1729 tot 1736 schepen en van mei tot eind 1735 ook plaatsvervangend schout. Dit laatste was het gevolg van het feit dat de op 9 mei 1735 nieuwbenoemde schout Frederik Michiel Kroost zijn ambt, waarvoor hij f. 8.600,- had betaald, niet wilde aanvaarden omdat hem gebleken was dat de revenuen van dat ambt lager waren dan hij aangenomen had. Het kapittel wilde eerst niet ingaan op zijn verzoek om hem van zijn verplichtingen te ontslaan, maar op 19 maart 1736 werd dat verzoek toch toegestaan, zij het dat hij van het betaalde bedrag slechts f. 6.600,- terug kreeg 22). Uit de handtekening van Matthijs onder diverse akten blijkt dat hij goed kon schrij-

ven, wat in die tijd lang niet iedereen kon.

In het begin van de dertiger jaren gaat het Matthijs blijkbaar heel goed, want in 1733 ²³⁾ koopt hij van Jan Hendriksz Sas, herbergier te Vleuten, diens huis *alwaar den Frisschen Roemer uijthangt*, welk pand tussen de Heerenweg en de Vleutense wetering stond, ten westen van het daar gelegen steegje (recht tegenover de tegenwoordige Schoolstraat). Hoewel er geen hypotheek op dit pand werd geregistreerd, heeft Matthijs met deze koop toch misschien iets te hoog gegrepen, want anderhalf jaar later, in april 1735 ²⁴⁾, verkoopt hij het alweer en wel aan Willem Dircksz van Bijlevelt, de kapitaalcrachtige Vleutense bierbrouwer, die meermalen panden kocht van mensen die in financiële problemen zaten.

Twee en een half jaar later, in oktober 1737 ²⁵⁾, krijgt Matthijs een nieuwe hypotheecaire lening, groot f. 3.000,--, nu van Jaspas van Minnebeeke, waarmee hij zijn nog resterende eerdere hypotheek aflöst en die verder dient voor de afbouw van zijn huis, dat hij daarvoor, met zijn 8 morgen land op Vleuterweide, in onderpand geeft.

Kennelijk is Matthijs daarna toch wat in financiële problemen gekomen, want in februari 1741 ²⁶⁾ komt het zover, dat zijn huis en land op verzoek van laatstgenoemde hypotheekhouder in handen van de Pander van het Hof van Utrecht worden gesteld voor executoriale verkoop. Bij die verkoop komen zijn eigendommen in handen van Nicolaas van Geel in Utrecht, die ze weer verhuurt aan Matthijs.

Deze Nicolaas van Geel overlijdt al in hetzelfde jaar, in verband waarmee zijn eigendommen op 27 september 1741 ²⁷⁾ door het gerecht worden getaxeerd. Het huis c.a. (herberg) wordt daarbij geschat op f. 1.600,--, de 8 morgen land in Vleuterweide op f. 1.500,--. In 1744 ²⁸⁾ worden deze bezittingen door de weduwe van Nicolaas van Geel verkocht aan Jan van Nes(ch), med.doctor in Utrecht, waardoor Matthijs een nieuwe huisbaas krijgt. Blijkbaar heeft Matthijs op dat moment al een achterstand in de betaling van zijn huur, want enkele maanden later, op 1 mei 1744 ²⁹⁾ cedeert hij aan van Nes oogst, hooi, vee en inboedel in verband met f. 134,-- achterstallige huur.

In 1742 en volgende jaren vinden we nog verschillende vermeldingen van Matthijs in het gerechtsregister wegens het in de melk en in de wei nemen van vee van dorpsgenoten en familie en zelfs van verhuur van zijn hooiberg, waaruit duidelijk blijkt dat het hem niet voor de wind ging. In 1744 overlijdt Matthijs' schoonmoeder, uit wier nalatenschap ³⁰⁾ zijn vrouw in 1745 een bedrag van ruim f. 1.388,-- ont-

vangt. Wellicht heeft dit hem weer enige financiële armslag gegeven.

Overigens blijkt Matthijs ook wel eens in de stad Utrecht te komen, want in de criminele stukken van het stadsarchief ³¹⁾ komt een proces-verbaal voor, waarbij Matthijs aangifte doet van een poging van *twee valse speelders*, die hem op *Zaterdag den 27en Augustus 1763 des namiddags omtrent één uur, door de Choorstraat gaande*, aanspraken en meetroonden naar een logement om hem aan hun kaartspel mee te laten doen. Dit proces-verbaal, waarin staat dat Matthijs toen ± 70 jaar was, werd opgemaakt op 3 september en ondertekend op 8 oktober 1763. Hieruit zou volgen dat Matthijs rond 1693 werd geboren. Men keek toen niet op een paar jaar, want uit een ander stuk ³²⁾ blijkt dat hij in 1691 werd geboren.

Op 25 juni 1762 overlijdt de vrouw van Matthijs. Na haar dood heeft Matthijs zijn jongste dochter Maria nog thuis. Twee maanden na de dood van haar moeder, op 23 augustus 1762 trouwt Maria met Matthijs van Schalkwijk, zoon van de Meernse kastelein Jan van Schalkwijk.

Van Matthijs Hoveling is geen overlijdensregistratie gevonden, maar waarschijnlijk is hij omstreeks 1777 overleden.

Matthijs van Schalkwijk

In 1766 wordt Matthijs van Schalkwijk huurder van het huis en de herberg van zijn schoonvader. Naast herbergier en boer is Matthijs ook schipper. Dit blijkt uit een verlenging van zijn aanstelling door het Kapittel van Oudmunster in 1806 ³³⁾ tot *schipper op het marktschuitenvaar van Vleuten op Utrecht, op zodanige vrachtloonen, emolumenten en baaten als daartoe staan of zullen worden geconsenteerd*.

In 1776 ³⁴⁾ laat Mr. Willem Gerard van Nes, notaris te Utrecht, als zoon en executeur van de boedel van Dr. Jan Pieter van Nes en Johanna Maria Erkelens, veilen: *een schoone en wel doortimmerde hujsinge en herberge, zijnde het Rechthuis te Vleuten, met berg, schuur, kolfbaan, erve en grond, tesamen met 8 morgen land in Vleuterweide, in huur bij Matthijs van Schalkwijk voor f. 261,-- per jaar*. Koper is Matthijs van Schalkwijk voor de som van f. 5.565,--, inclusief f. 265,-- veilingkosten. En daarmee wordt de bewoner van het rechthuis ook weer eigenaar. Van de erfgenamen van Jan van Nes krijgt hij een hypotheek van f. 3.000,-- op het door hem gekochte ³⁵⁾.

In 1780 ³⁶⁾ verkoopt Matthijs van zijn land in Vleuterweide 3 akkertjes hooiland nabij Dakveld, ter grootte van 150 roeden, aan Willem van Bijlevelt. In 1787 ³⁷⁾ krijgt hij uit de boedel van zijn vader en moeder als oudste zoon toebedeeld

een kamere of woning met de grond daarbij behorende, staande en gelegen in den dorpe Vleuten, naast de Thematervaart ..... zijnde erfpachtgoed van den Capitule van Oud Munster op de jaarlijkse canon van acht gulden.

Verdere gegevens over het reilen en zeilen van Matthijs als herbergier en schipper in deze tijd zijn zeer schaars. In het archief van het gerecht ³⁹⁾ treffen we nog wel enkele rekeningen aan, die door hem bij het gerecht zijn ingediend, zoals een in 1801 wegens vaar- en rijloon en wegens verteringen van het gemeentebestuur en een in datzelfde jaar wegens levering van bier en reuzel voor de brandweer, die loopt over de periode 1795 tot 1801, dus over 7 jaar! (zie afb. 3) Deze rekeningen werden *parorder* voor volstaan getekend door Matthijs' dochter Catharina.

In 1809 ³⁹⁾ koopt Matthijs op een veiling van de erfgenamen van Frederick Godart van Reede tot Parkeler de landerijen van het vroegere goed Zuileveld, gelegen ten noordoosten van de kerk (zie afb. 2, nrs. 196 t/m 203, 231 t/m 235 (erfpacht) en 236), groot circa 5 morgen, voor f. 5.400,--. Daarvoor krijgt hij van Mr. P.W. Bosch van Drakestein een nieuwe hypotheek van f. 4.000,--, met als onderpand deze landerijen, *het Rechthuis* en zijn land in Vleuterweide.

Matthijs en Maria kregen tussen 1764 en 1781 8 kinderen: Anna, Johannes, Seger, Gerrit, Cornelis, Catharina, Matthijs en Cnelia. Anna trouwde in 1797 met Leendert Koppers en woonde in Breukelen, Johannes (Jan) trouwde in 1801 met Joanna Blom en woonde in Vleuten, Seger trouwde met Maria Leonoord en was schoenmaker in Utrecht, Cornelis trouwde in 1802 met Cornelia Rosseweij en woonde in Abcoude en Cnelia trouwde in 1804 met Evert van Dijk, de bakker die tegenover het rechthuis woonde.

In 1810 overleed Maria en in 1813 Matthijs, in wiens overlijdensakte vermeld wordt dat zijn huis nummer 97 had. In de memorie van successie van 8 mei 1813 ⁴⁰⁾ worden hun onroerende en roerende bezittingen (in het Frans) zeer uitvoerig omschreven. Dat biedt ons de mogelijkheid wat meer te weten te komen over wat zij toen zoal voor meubilair en huisraad hadden. Het huis annex herberg (vermeld als zijnde het gemeentehuis van Vleuten) had de volgende vertrekken: vestibule, gang, 3 kamers (genoemd *chambre d'enhaut, antichambre en appartement*) en nog een kleine kamer, keuken, kelder, zolder en achterhuis. Verder behoorden er nog een schuur, 2 hooibergen en een kolfbaan bij. De veestapel bestond uit: 5 melkkoeien, 4 vaarzen, 3 jonge ossen, 3 zwarte merries waarvan 1 met veu-

len, 1 ruïn en een eenjarig veulen.

Op 30 april 1814 ⁴¹⁾ wordt er een akte opgemaakt tot scheiding van hun boedel. Hierbij krijgt zoon Johannes het huisje bij de Thematervaart (de latere Nieuwe Vaart) en Gerrit, Catharina en Matthijs, die alle drie ongehuwd waren en nog thuis woonden, tesamen *een huizinge en herberg, zijnde het voormalig rechtshuis van Vleuten, met twee bergen, schuur, kolfbaan, erve en grond, staande in den dorpe van Vleuten, met agt morgen bouw en weiland, mede onder Vleuten gelegen, ... voor de somma van f. 6.000,-, alsmede het goed Zuileveld bestaande in een boomgaard en weiland met een tuintje genaamd het Puttershoffe, tezamen groot vijf morgen, gelegen onder Vleuten agter de kerk ..... voor de somma van f. 2.500,-*. Op deze eigendommen rust nog de hiervoor vermelde hypotheek van f. 4.000,-, die zij overnemen.

Gerrit van Schalkwijk

Hoewel Gerrit, die in 1774 werd geboren, samen met zijn zuster Catharina en zijn broer Matthijs eigenaar was van het café annex boerderij, worden Catharina en Matthijs in de archieven niet als kasteleines resp. kastelein vermeld. Als beroep van Matthijs wordt altijd bouwman of landbouwer vermeld, waaruit geconcludeerd zou kunnen worden dat hij voornamelijk het boerenbedrijf runde.

Op 20 juni 1814 ⁴²⁾ wordt door de burgemeester van de Gemeente Vleuten het volgende besluit genomen: *..... in aanmerking nemende dat door het overlijden van Matthijs Janse van Schalkwijk het Markt Schipper veer van Vleuten en Themaat op Utrecht en vice versa is komen te vaceren, en dat de goede administratie vorderd dat deeze vacature worde vervuld, besluit: de Persoon van Gerrit van Schalkwijk wordt bij dezen provisioneel aangesteld tot Markt Schipper van Vleuten en Themaat op Utrecht en vice versa, en zulks onder alle zodanige verplichting als welke hem door de wetten van het gouvernement worden opgelegd of bij vervolg zullen opgelegd worden*. Daaruit blijkt dat Gerrit niet alleen boer en kastelein was, maar - evenals zijn vader - ook schipper.

Hoe lang Gerrit schipper is gebleven is niet gevonden, maar in 1827 wordt broer Matthijs (na zijn huwelijk) met als beroep schipper vermeld, zodat het waarschijnlijk is dat deze functie van Gerrit overgegaan is op zijn broer.

Inzake huur door de gemeente van het gemeentehuis is in het gemeentearchief geen besluit gevonden; misschien was dat wel een vanzelfsprekende zaak. In de begroting van de gemeente voor 1814 ⁴³⁾ is vermeld dat in het voorafgaande jaar voor

huur van het gemeentehuis f. 47,12 werd uitgegeven en dat voor 1814 f. 50,- wordt geraamd. In de begroting voor 1816 ⁴⁴⁾ wordt voor huur van het gemeentehuis f. 35,- en voor vuur en licht f. 40,- opgenomen.

Uit een staat van houders van vee, opgemaakt door de schout (burgemeester) van de gemeente in 1821 ⁴⁵⁾, blijkt dat Gerrit toen 11 runderen had, waarvan 2 onder de 2 jaren, en 6 paarden, waarvan 3 onder de 3 jaren.

In 1827 trouwt broer Matthijs op 48-jarige leeftijd met de 13 jaar jongere Cnelia Verkerk, dochter van Pieter Verkerk van Themaat. Waarschijnlijk omdat hij toen het ouderlijk huis heeft verlaten, heeft hij zijn deel in het gezamenlijk eigendom in 1833 ⁴⁶⁾ voor f. 1.600,- aan Gerrit en Catharina verkocht.

Aangezien de huwelijken voor de burgerlijke stand werden voltrokken in het huis der gemeente, dus in het café van Gerrit van Schalkwijk, vinden we hem als kastelein vele malen in huwelijksakten als getuige vermeld, tot een maand voor zijn dood.

In 1829 ⁴⁷⁾ wordt door de burgemeester een lijst opgemaakt van personen die verplicht zijn tot het houden van een register van personen die bij hen nachtverblijf houden. Hierin wordt Gerrit van Schalkwijk vermeld met als beroep tapper, herbergier en stalhouder, wonend in huis nummer 97.

Als het kadaster in 1832 wordt ingevoerd, wordt Gerrits café/boerderij daarin geregistreerd als sectie B nummer 224 met een oppervlakte van 1500 ca. Volgens de legger is de belastbare opbrengst gebouwd (huurwaarde voor de grondbelasting) f. 51,-. Zijn totale grondbezit is dan ruim 13,36 hectare.

In 1835, als hij 60 jaar is, houdt Ger-

rit op met boeren en verkopen hij en Catharina hun land op Vleuterweide en Zuileveld aan Theodorus Henricus Abels van Waverveen te Maarssen voor f. 7.400,- ⁴⁸⁾. Zij houden dan alleen nog het voormalige rechthuis in bezit, dat toen ook nog huisnummer 97 had.

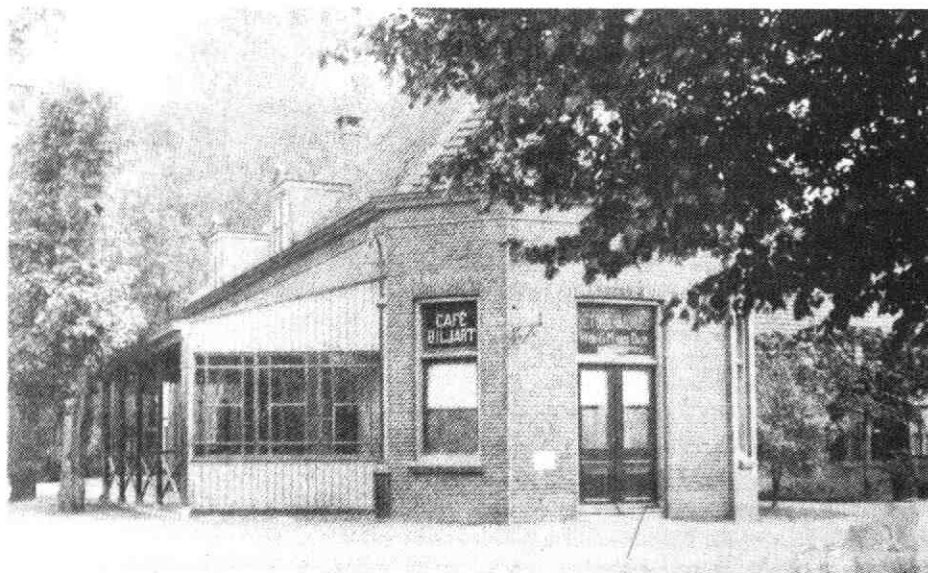
In 1842, als hij 68 jaar is, laat Gerrit een testament maken ⁴⁹⁾, waarbij hij al zijn bezittingen vermaakt aan zijn neef Matthijs van Dijk en nicht Maria van Dijk, kinderen van zijn zuster Cornelia, die getrouwd is met bakker Evert van Dijk. Deze neef en nicht waren na het overlijden van hun vader in 1839 bij hem komen inwonen en werkten voor hem in het café en de huishouding. Een opmerkelijke bepaling in dit testament is, dat als één van de twee erfgenamen in het huwelijk zou treden, deze verplicht was aan de ander zijn deel van het nagelatene over te dragen tegen alsdan te taxeren waarde.

Op 31 december 1844 overlijdt Gerrit van Schalkwijk en overeenkomstig zijn testament komt het vroegere rechthuis en huidige gemeentehuis in bezit van Matthijs en Maria van Dijk, die toen resp. 35 en 38 jaar oud en niet getrouwd waren.

Matthijs en Maria van Dijk

Opmerkenswaard is dat de testamentaire eigendomsvererving van Matthijs en Maria van Dijk niet werd geregistreerd in de openbare registers, waardoor het kon voorkomen dat in de kadastrale legger Gerrit van Schalkwijk nog tot 44 jaar na zijn dood als eigenaar vermeld bleef. Hoe dat toen met de aanslagen van de grondbelasting gegaan is blijft een vraag.

In 1849 koopt Matthijs van het R.K. Armbestuur te Maarssen ruim 11 ha bouw- en weiland in Vleuterweide, gelegen ten

4. De hoek van Het Oude Raadhuis met open veranda rond 1916.

zuiden van de Achterdijk, en nog bijna 2 ha ten noorden daarvan, tussen deze dijk en de Vleutense wetering 50). Niet nagegaan is of hij daarvoor soms al pachter van die gronden was.

Op 21 mei 1852 51) besluiten burge-meester en wethouders om met den kastelein M. van Dijk een overeenkomst te sluiten om in tijd van nood wanneer hier of elders brand ontstaat, onmiddellijk twee paarden disponibel te hebben, om de brandspuit met aanhorigheden spoedig ter plaatse te brengen, alwaar deselve vereischt wordt.

In de vergadering van de gemeenteraad van 12 augustus 1852 wordt Matthijs benoemd tot gemeenteontvanger 52). Op 1 december van dat jaar wordt hij als zodanig beëdigd, na als borgstelling aan de gemeente een hypotheek op zijn huis te hebben gegeven van f. 700,--. Dit ambt wordt door hem vervuld tot hem op 30 december 1881 op 72-jarige (!) leeftijd eervol ontslag wordt verleend 53). Behalve boer en kastelein was Matthijs dus ook nog gemeenteontvanger. Als kastelein vinden we Matthijs in vele huwelijksakten van de burgerlijke stand als getuige vermeld.

Rond 1850 wonen Matthijs' tante Anna van Schalkwijk, die weduwe is, en zijn oom Matthijs van Schalkwijk, die schipper en sinds 1843 weduwnaar is, bij hem in huis. Deze Matthijs was in die jaren ook regelmatig getuige bij huwelijken. Waar en wanneer deze oom en tante zijn overleden is nog niet gevonden.

In april 1872 besluit de gemeenteraad tot de bouw van een eigen gemeentehuis. Daarvoor wordt een stuk grond gekocht van J.J. le Brun voor f. 1.000,-- (waarop nu nog het oudste deel van het gemeentehuis staat) en een geldlening aangegaan van f. 5.500,--. De bouw wordt aanbesteed voor een bedrag van f. 4.444,-- en verloopt kennelijk voorspoedig, want in een speciale raadsvergadering op 20 januari 1873 wordt het nieuwe gemeentehuis „ingewijd”, waarbij burgemeester J.H.J. van Bijleveld de gemeente als aandenken een borstbeeld van Koning Willem III met console cadeau geeft 54).

En daarmee houdt het vroegere rechtshuis op raadhuis te zijn, maar de geschiedenis van het dorpscafé gaat nog zo'n 90 jaar verder.

In 1876 wordt het bedrijf flink uitgebreid: er wordt een koetshuis en een stal bijgebouwd. Als gevolg hiervan wordt de belastbare opbrengst voor de grondbelasting verhoogd van f. 51,-- naar f. 250,--. Het kadastrale nummer wordt daarbij gewijzigd van B224 in B608.

Op 28 mei 1888 55) verkopen Matthijs en Maria hun café annex boerderij voor f. 5.000,-- en Matthijs zijn land voor

f. 18.000,-- aan hun neef Gerardus Mathias (Geert) van Dijk, de zoon van hun broer, de wagenmaker Everardus van Dijk.

Matthijs overlijdt kort daarna op 8 december 1888 en Maria ruim 3 jaar later, op 12 februari 1892.

Geert van Dijk/Hanna Nieuhoff

Geert van Dijk werd geboren in 1863 als zoon van Everardus van Dijk en Maria van Wijk. In 1874, toen hij 11 jaar was, overleed zijn moeder en bleef zijn vader met 4 jongens van 12 - 8 jaar en een dochtertje van 3 jaar over. Met zijn twee jaar jongere broer Jan werd Geert in 1875 56) op een kostschool in Oudenbosch gedaan, waar jongens ook een vakopleiding konden krijgen. In juli 1877, toen hij 14 jaar was, kwam Geert daarvan terug en is hij gaan werken in het café en op de boerderij van zijn oom en tante, die toen resp. 67 en 70 jaar waren en bij wie hij ook ging inwonen.

5. Geert van Dijk omstreeks 1890.

Het is hem daar kennelijk goed gegaan, want zoals hiervoor al is gezegd, koopt hij in 1888 55) van hen het café annex boerderij en de 13 ha land op Vleuterweide en aan de Achterdijk.

In 1889 trouwt Geert met Johanna Theodora van Oostrom, dochter van Johannes van Oostrom van de boerderij „Zeldenrijk” op 't Hoog. Bij haar krijgt hij 4 kinderen, allen dochters, van wie de oudste, Petronella Maria Theodora, hierna nog ter sprake komt.

In 1894 57) koopt Geert het land van het goed Zuileveld (met uitzondering van de nummers 231 t/m 235), groot 3.68 ha, dat in 1835 door Gerrit van Schalkwijk werd verkocht, van Lena Abels in Maarsen, die het geërfd heeft van haar vader

Theodorus Henricus Abels. In totaal bezit hij dan bijna 17 ha grond.

We mogen wel aannemen dat Geert een achtenswaardig burger was, want in 1895 wordt hij gekozen tot lid van de gemeenteraad. In 1901 wordt hij herkozen voor een tweede zittingsperiode (die toen 6 jaar was) en blijft dan raadslid tot zijn overlijden. In die tijd is hij ook agent van de Utrechtse Algemeene Brandwaarborgmaatschappij, hetgeen blijkt uit enkele premiekwitanties uit 1896 58).

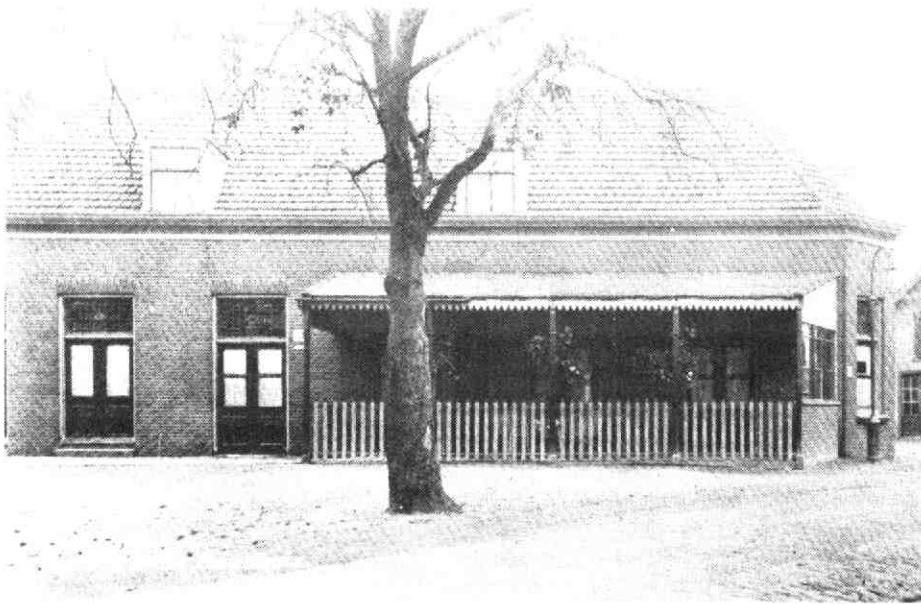
In november 1897 overlijdt Geerts vrouw plotseling. Blijkens de memorie van successie die daarna werd opgemaakt 59) worden hun onroerende goederen (café/boerderij met bijna 17 ha land) gewaardeerd op f. 36.500,--.

Zondag 2 oktober 1898 was een rampzalige dag voor de familie van Dijk, want toen brandden café en boerderij met schuren en hooibergen tot de grond toe af. Bij die grote brand van Vleuten, die begonnen is in één van Geerts hooibergen en vermoedelijk ontstaan is doordat kinderen met lucifers speelden, brandde ook de naastgelegen schilderswerkplaats van Antonie van Lent af, alsmede de aan de overkant van de straat staande bakkerij van de weduwe Pieter van Dijk en nog 3 woningen daarnaast. De brand was zo hevig, dat de brandweren van De Meern, Oudenrijn en Utrecht om assistentie werd gevraagd. Vooral aan de Utrechtse brandweer met zijn stoombrandspuit was het te danken dat niet meer huizen een prooi van de vlammen werden. Gelukkig waren de gebouwen wel tegen brand verzekerd 60).

Op 14 november dient Geert een verzoek in bij de gemeente om een bouwvergunning voor de herbouw van zijn pand. Die vergunning wordt hem door burgemeester en wethouders nog diezelfde dag verleend! 61) Aan het nieuwe café

6. Familiefoto uit 1894. Staand links in de deur Geert van Dijk, rechts naast hem zijn zuster Kee, zittend zijn vrouw Johanna van Oostrom met haar 2e dochter op schoot, rechts haar oudste dochter Pietje aan de hand van Kees Valkenstein.

7. De westzijde van Het Oude Raadhuis met iets gewijzigde veranda omstreeks 1935. Links van de veranda de ingang van de gelagkamer.

wordt dan ook de karakteristieke veranda aangebouwd (zie afb. 4). Voor het nieuw gebouwde café wordt een belastbare opbrengst gebouwd vastgesteld van f. 400,--.

In de nieuwe gelagkamer worden muurschilderingen aangebracht door Kees Valkenstein, waarvan afbeeldingen zijn opgenomen in het tijdschrift van onze vereniging van 1983, nummer 4.

Toen Geert van Dijk het café van zijn oom Matthijs kocht, had deze laatste een vergunning voor de verkoop van sterke drank op grond van de toenmalige drankwet. Als Geert in 1891 bij B&W een verzoek indient om hem een vergunning te verlenen voor zijn café, schrijven B&W hem dat op grond van de bepalingen van de wet aan hem na 1 mei 1901 geen vergunning meer verleend kan worden (62). Op 1 juni 1891 besluiten B&W aan Geert nog een brief te schrijven om hem duidelijk te maken dat zijn vergunning op 1 mei 1901 afloopt. Als Geert na de herbouw van zijn pand voor het nieuwgebouwde café weer een vergunning aanvraagt wordt die hem, gezien het bijzondere van zijn geval, na machtiging van gedeputeerde staten, in februari 1899 door B&W toch verleend, zonder dat daarbij een afloopdatum wordt bepaald (63).

In 1899 hertrouwt Geert met Dorothea Johanna Schimmel uit Eemnes, bij wie hij 2 kinderen krijgt, een zoon en een dochter, van wie de eerste kort na de geboorte overlijdt. Dorothea overlijdt in 1904, waardoor hij voor de tweede keer weduwnaar wordt. In november 1905 trouwt Geert in Everdingen voor de derde keer, nu met Johanna Engelina Nieuhoff, geboren in Hagestein, die, evenals zijn 1e en 2e vrouw, geboren werd in 1863.

In maart 1906, nog geen 4 maanden na zijn huwelijk, overlijdt Gerardus Mathias van Dijk op 42-jarige leeftijd en blijft Hanna Nieuhoff als weduwe met 5 stiefdochters achter. Blijkens de notulen van de raadsvergadering van 23 maart werd Geert daarin door de burgemeester herdacht met de volgende woorden: *Mocht ik een paar zittingen vroeger, met het oog op den toestand van van Dijk, den Raad verblijden met de tijding dat van Dijk, herrezen van zijn ziekbed weder spoedig in ons midden zou verschijnen, deze blijde verwachting is niet verwezenlijkt mogen worden. In plaats dat de beterschap aanhield, kwam eene noodlottige verandering in zijn ziekte, met dodelijke afloop. De heer van Dijk, die sedert jaren, voorzoover zijn gezondheidstoestand dat toeliet, heel getrouw tegenwoordig was, deed steeds naar zijn vermogen zijn best de belangen der gemeente te behartigen. De samenwerking met hem was zeer aangenaam.* Uit de notulen van de voorafgaande vergaderingen blijkt dat Geert die sinds oktober 1905 niet meer heeft bijgewoond, waaruit geconcludeerd kan worden dat hij ten tijde van zijn huwelijk al ziek was.

Nog voor zijn dood verkoopt Geert aan de gemeente voor f. 1.800,-- een stuk grond van het goed Zuileveld, ter grootte van 1690 m² (uit de percelen B 197, 198 en 203), voor de bouw van een nieuwe openbare school (later katholieke school, tegenwoordig De Schakel, Schoolstraat 11) met daarnaast een onderwijzerswoning (tegenwoordig Schoolstraat 15) (64). Pas na zijn dood vindt het transport daarvan plaats.

Op 31 maart 1906 richt de weduwe G.M. van Dijk-Nieuhoff een verzoek aan burgemeester en wethouders om haar ver-

gunning ter verlenen voor de verkoop van sterke drank in het perceel Dorpsstraat A149, kadastraal bekend sectie B nr 608, en wel voor de *gelagkamer, het lokaal links van deze, daarvan afgescheiden door een porte-brisée* (dubbele openslaande deur), en de *warande, resp. groot 87, 34,80 en 28,32 m²*. Op 1 mei 1906 wordt haar de vergunning verleend (65).

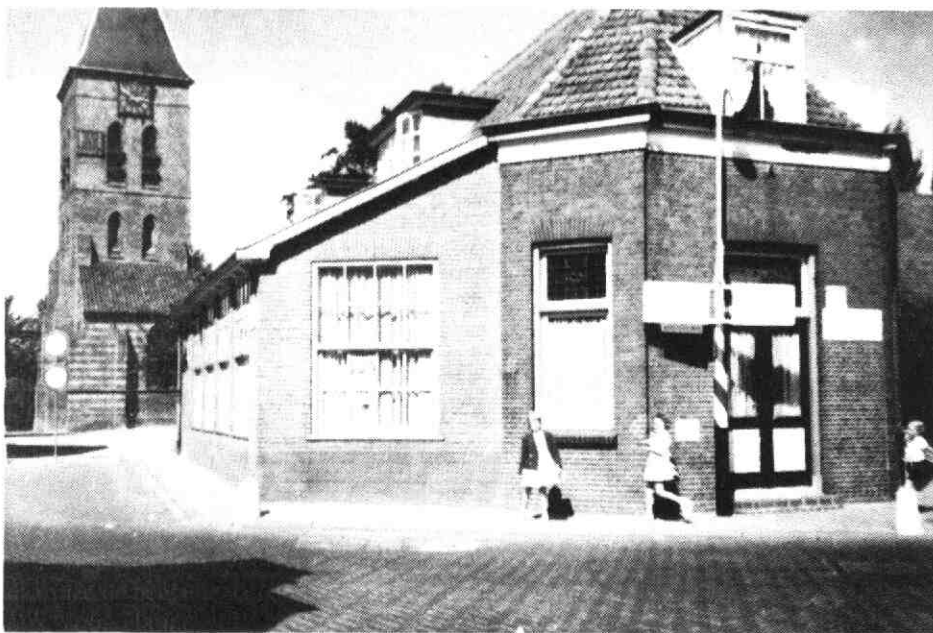
Wellicht omdat het de familie in de afgelopen ongelukkige jaren financieel ook niet voor de wind is gegaan, worden door Hanna in juni 1906 de 13 ha land in Vleuterweide en aan de Achterdijk verkocht aan G. van Kraaij. De opbrengst daarvan is f. 26.725,--. Uit de desbetreffende verkoopakte (66) blijkt dat Geert op 5 februari 1906 een testament heeft gemaakt, waarbij hij Hanna tot zijn erfgename benoemt voor het gedeelte van zijn nalatenschap waarover hij de vrije beschikking zal hebben, en zijn broer Everard van Dijk benoemt tot executeur-testamentair. Op 18 oktober van dat jaar (67) vindt de boedelscheiding plaats waarbij Hanna eigenares wordt van het café en het land van Zuileveld. Op diezelfde datum koopt zij van haar zwager Everard van Dijk twee percelen land ten noorden van het land van Zuileveld (zie afb. 2, nrs 193 en 194) ter grootte van ruim 4 hectare voor f. 5.800,-- (68).

Na het overlijden van haar man heeft Hanna haar ongehuwde broer Hannes Nieuhoff gevraagd bij haar in te komen wonen, voornamelijk om de zorg voor de boerderij op zich te nemen. In het café

8. Hanna van Dijk-Nieuhoff met haar kleindochter Bets de Veen omstreeks 1940.

9. De hoek van Het Oude Raadhuis met dichtgebouwde veranda omstreeks 1958.

en de huishouding heeft zij haar dochters als hulp.

Wanneer het café „Het Oude Raadhuis” is genoemd, heb ik nog niet gevonden. Het is mogelijk dat ten tijde van Matthijs van Dijk, nadat het gemeentehuis werd gebouwd, die naam al in gebruik is gekomen, maar het kan ook zijn dat dat pas na de brand van 1898 is gebeurd. Op de foto uit 1916 (zie afb. 5) staat die naam op het bovenraam aan de kant van de Dorpsstraat vermeld evenals op een eerdere foto van omstreeks 1910.

Meer dan 40 jaar is Hanna Nieuhoff, als de weduwe van G.M. van Dijk, caféhoudster in Het Oude Raadhuis geweest en in al die jaren is er aan het pand niet veel veranderd. Buiten was de voorzijde van het café als centrum van het dorp een belangrijk ontmoetingspunt, „de Beurs” genoemd, waar vooral jongeren bij elkaar kwamen om de dagelijkse nieuwtjes te bespreken.

Steeds vaker wordt het café gebruikt voor vergaderingen, feesten en bruiloften en niet te vergeten de jaarlijkse maaltijd van de leden van de Broederschap van Vleuten met hun dames. Het is voor Hanna toch nog wel een sober bestaan, want als er een groot gezelschap te gast komt moet er serviesgoed bij familie geleend worden en als bedienend personeel worden enkele nichten ingeschakeld, die met de fooien een zakcentje verdienen.

De geleidelijke groei van het dorp en daarmee de behoefte aan bouwgrond brengt ook voor Hanna enig voordeel mee. In 1907 verkoopt zij 610 m² grond aan de gemeente voor verbreding van de Schoolstraat, in 1908 545 m² voor de bouw van woningen aan die straat, in 1923 150 m²

voor uitbreiding van de katholieke school (aan de achterzijde) en 535 m² voor woningbouw langs de Schoolstraat en in 1925 nog eens 1590 m² voor hetzelfde doel 69).

In 1939, als Hanna 76 jaar is, komt Bets de Veen, dochter van de hiervoor al genoemde Petronella Maria Theodora (Pietje) van Dijk, die in 1913 trouwde met Johannes de Veen, van Houten naar Vleuten om bij haar oma te gaan wonen en werken, eerst tot 1944 en daarna vanaf mei 1946, tot deze op 5 april 1947 overlijdt.

In 1946 worden de ouderwetse toiletten van het café, die achter in het huis bij de stal gelegen waren, vervangen door meer nabij de cafézaal gelegen en aan de eisen des tijds aangepaste, voor dames en heren gescheiden, toiletgroepen. Als gevolg van deze verbouwing wordt de belastbare opbrengst gebouwd verhoogd naar f. 480,-.

Een maand voor haar dood laat Hanna een testament opmaken waarbij zij haar toen nog in leven zijnde 4 stiefdochters tot erfgenamen benoemt, doch waarbij zij haar onroerende goederen, zijnde het café en het nog resterende land van Zuileveld, legateert aan haar oudste stiefdochter Pietje (de moeder van Bets de Veen), onder de verplichting daarvoor f. 40.000,- in de nalatenschap in te brengen. Op 1 juli 1947 wordt door de erfgenamen besloten tot een verdeling van de nalatenschap en tot afgifte van het legaat aan Pietjes echtgenoot Johannes de Veen, die daarmee eigenaar wordt van Het Oude Raadhuis 70).

Op 28 februari 1950 overlijdt Hannes de Veen en krachtens zijn testament van 25 februari 1950 71) wordt Pietje eigenares van Het Oude Raadhuis, zij het dat haar kinderen daarin een aandeel hebben, waarvan Pietje het vruchtgebruik heeft.

Bets de Veen/Cees van Berkel

Vanaf april 1947 is Bets de Veen caféhoudster in Het Oude Raadhuis. In april 1950 trouwt zij op 33-jarige leeftijd met Cornelis Petrus (Cees) van Berkel, een boerenzoon uit het Noordhollandse Wognum, die 12 jaar ouder is dan zij. Tussen 1951 en 1960 krijgen zij 6 kinderen.

In augustus 1952 wordt er door de familie besloten tot een scheiding van de nalatenschap en de ontbonden huwelijks-goederengemeenschap van Hannes de Veen, waarbij het café en het resterende land, in totaal bijna 7,37 ha groot, worden toebedeeld aan Cees van Berkel, als echtgenoot van Bets de Veen, tegen betaling van de overwaarde van zijn aandeel daarin 71).

Aangezien het tegen het achterhuis staande koetshuis niet meer als zodanig wordt gebruikt, wordt dat vanaf 1949 verhuurd aan het schildersbedrijf van A. Hoogstraten (zie afb. 11). In 1956 wordt het voorste deel daarvan verbouwd tot woonruimte voor een zuster van Cees, die daar tot 1963 heeft gewoond.

Om meer ruimte te krijgen voor grote bijeenkomsten laat Cees in 1951 de open veranda van het café dichtbouwen (zie afb. 9). Tevens worden dan de dakkapellen daarboven vergroot om op de bovenverdieping enkele hotelkamers in te richten, zodat het bedrijf voortaan als hotel-café-restaurant kan worden aangemerkt. Deze verbouwing leidt tot een verhoging van de belastbare opbrengst gebouwd tot f. 505,-.

10. Cees van Berkel met zijn vrouw Bets en hun oudste 2 kinderen in 1952.

In 1951 en 1957 wordt er van het grondbezit ten noordoosten van de kerk nog eens circa 6500 m² verkocht voor bouw en uitbreiding van de katholieke en christelijke scholen en voor de bouw van een gemeentelijk gymnastieklokaal.

En dan komen we in de tijd van de grote uitbreiding van Vleuten. De gemeente besluit tot het aanleggen van een nieuwe ontsluitingsweg van het centrum van

11. De zuidzijde van Het Oude Raadhuis met het vroegere koetshuis, nu schilderswerkplaats van A. Hoogstraten, vlak voor de afbraak.

Bronnen

RAU = Rijksarchief Utrecht
 GAU = Gemeentearchief Utrecht
 GAV = Gemeentearchief Vleuten-De Meern
 Do = Dorpsgerichten
 No = Notarieel archief
 MvS = Memories van successie
 Kad = Kadaster Utrecht

- 1 RAU Do 2056 blz. 75 20-4-1732
- 2 RAU Do 2049 17-12-1583 O.S.
- 3 RAU Do 2048 27-10-1576
2049 12-11-1588
- 4 RAU Do 2049 28-6-1595
- 5 RAU Do 2051 blz. 27v 7-1-1619
- 6 RAU Do 2051 blz. 81v 5-2-1629
- 7 RAU Do 2051 blz. 115v/117 23-11-1633
- 8 RAU Do 2051 blz. 134/135 2-1-1636
- 9 RAU Do 2051 blz. 136 16-5-1636
2078 1-4-1644
- 10 RAU Do 2051 blz. 171 1-10-1644
- 11 RAU Do 2052 blz. 129v 22-6-1669
- 12 GAV 1778
- 13 RAU Do 2053 blz. 64v 12-10-1662
- 14 RAU Do 2053 blz. 64v 30-10-1682
- 15 RAU Do 2051 blz. 220v 10-6-1657
RAU Do 2052 blz. 41 19-6-1662
RAU Do 2053 blz. 2 30-9-1669
- 16 RAU Do 2051 blz. 185v 6-3-1647
RAU Do 2051 blz. 198 20-9-1651
- 17 GAV 1791
- 18 GAV 1791
- 19 RAU Do 2056 blz. 77 27-4-1732
- 20 RAU Do 2056 blz. 8v 14-12-1726
- 21 GAV 1791

- 22 RAU Oudmunster 555
- 23 RAU Do 2056 blz. 88v 20-10-1733
- 24 RAU Do 2056 blz. 111v 25-4-1735
- 25 RAU Do 2056 blz. 140 12-10-1737
- 26 RAU Do 2056 blz. 165v 6-2-1741
- 27 RAU Do 2056 blz. 174v 27-9-1741
- 28 RAU Do 2057 11-1-1744
- 29 RAU Do 2057 1-5-1744
- 30 GAU No U 211a001 13-2-1745
- 31 GAU Arch. S II 2244/206 3-9-1763
- 32 RAU 2057 5-9-1776
- 33 GAV 1809 8-12-1806
- 34 RAU Do 2058 25-6-1776
- 35 RAU Do 2058 5-9-1776
- 36 RAU Do 2058 18-10-1780
- 37 RAU Do 2059 blz. 81 20-12-1788
- 38 GAV 1803 14-7-1802
- 39 RAU Do 2060 blz. 211 21-4-1809
2060 blz. 214 17-5-1809
2060 blz. 216 17-5-1809
- 40 RAU MvS 1813
- 41 GAU No U 320b016 30-4-1814
- 42 GAV 1849 20-6-1814
- 43 GAV 1849
- 44 GAV 1854 18-9-1815
- 45 GAV 1863 31-8-1821
- 46 RAU No M 004e005 21-10-1833
- 47 GAV 1880 25-8-1929
- 48 Kad deel I 115/41 6-3-1835
- 49 RAU No MIJ 009c001 7-3-1842
- 50 GAV kad. legger Vleuten art. 564
- 51 GAV 1824 21-5-1852
- 52 GAV 1809 1-12-1851
- 53 GAV 1809 30-12-1881

het dorp naar de Utrechtseweg (de Hindersteinlaan) en daarvoor moet Het Oude Raadhuis verdwijnen. In 1966 wordt het daartoe, met het nog resterende land van het voormalige Zuileveld en het ten noorden daarvan gelegen land, in totaal 6,73 ha, door de gemeente gekocht voor een bedrag van f. 535.000,- plus 1530 m² grond voor een nieuw te bouwen horecabedrijf 72).

In juni 1969 verlaat de familie van Berkel het oude gebouw om in het nieuwgebouwde pand aan de Hindersteinlaan, dat ook weer „Het Oude Raadhuis” wordt genoemd, haar bedrijf voort te zetten. In dat jaar wordt het oude gebouw afgebroken om plaats te maken voor straat, trottoir en plantsoen.

En daarmee komt er een einde aan vier eeuwen geschiedenis van de herberg annex rechthuis en raadhuis naast de kerk van Vleuten.

- 54 GAV 1809 22-4-1872 en 20-1-1873
GAV 1944 en 1945
- 55 RAU No MN 002c008 28-5-1888
- 56 GAV 2355 fol. 151 en 181
- 57 GAV kad. legger Vleuten art. 424
- 58 Bezit auteur 11-7-1896
- 59 RAU MvS 1897
- 60 GAV 2050
- 61 GAV 2064 14-11-1898
- 62 GAV 1826 17-4-1889 en 1-6-1891
- 63 GAV 1826 en 1977 2-2-1899
- 64 GAV 1813 16-2-1906
- 65 GAV 1977 31-3-1906
2067 nr 183 1-5-1906
- 66 Kad deel U 676/93 19-6-1906
- 67 Kad deel U 680/7 18-10-1906
- 68 Kad deel U 680/6 18-10-1906
- 69 GAV kad. legger Vleuten art. 911
- 70 Kad deel U 1365/92 1-7-1947
- 71 Kad deel U 1465/91 14-8-1952
- 72 GAV Raadsbesl. 23-12-1965

Illustraties

- 1 RAU T.A.
- 2 RAU T.A.
- 3 GAV 1803
- 4, 7 Oude ansichtkaart
- 5, 6 J.W. Schoonderwoerd
- 8, 9, 11 Mw. P.A.M. Zijerveld-van Berkel, Woerden
- 10 Th. van Husen, Vleuten

De R.K. gemeenschap van De Meern (7)

door

J.H.P. Heesters

Onder leiding van de raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck werd in 1796 door de Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek tot de scheiding van kerk en staat besloten. Hierdoor was er geen plaats meer voor een „heersende kerk” en was de emancipatie van de katholieken formeel een feit. De hervormden waren hun bevoorrechte positie kwijt, waar zij zich, zoals begrijpelijk is, tegen verzetten. Het zou echter na 1796 nog ruim een halve eeuw duren voordat de officiële organisatiestructuur van de rooms-katholieke Kerk in Nederland, en dus ook in De Meern, weer werd ingevoerd.

De politieke ontwikkelingen 1)

Het zal duidelijk zijn dat de katholieken, na ruim twee eeuwen in schuil- en schuurkerken hun godsdienst te hebben beleden, nog aan de nieuwe situatie moesten wennen. Lodewijk Napoleon, die van 1806 tot 1810 koning van de Nederlanden was, wilde de staat een rol laten spelen bij de invoering van een nieuwe katholieke kerkstructuur. Zo kwam onder zijn bewind in 1808 het Ministerie van Eredienst tot stand.

Om de bewustwording van de katholieken in die tijd te bevorderen, werd door J.M. Schrant het driemaandelijks tijdschrift *Mengelingen voor Rooms-Catholijken* opgericht. In dit blad werden niet de tegenstellingen maar meer de overeenkomsten tussen de hervormden en katholieken beklemtoond. Op publicitair gebied heeft ook J.G. le Sage ten Broek (1775-1847) een belangrijke rol gespeeld. Deze man kwam uit een protestants gezin en was notaris in Loosduinen. Toen hij in 1806 overging tot het katholicisme, ontketende hij in protestantse kringen grote verontwaardiging. Door zijn enthousiaste, om niet te zeggen fanatieke opstelling kreeg hij moeilijkheden met de regering, niet-katholieke bladen en zelfs met sommige katholieken. Vanaf 1815 gaf hij boekjes en tijdschriften uit waarmee hij de katholieken over een zekere schuwheid heen wilde helpen. Door zijn inzet wordt hij als de stichter van de Nederlandse katholieke pers bestempeld.

Op 30 november 1813 zette de Prins van Oranje in Scheveningen voet op Nederlandse bodem en in 1815 werd hij, als koning Willem I, soeverein vorst. Een bron van problemen in zijn regeerperiode was de relatie tussen kerk en staat. Het was voor de koning en zijn raadsliden een gruwel dat in de Noordelijke Nederlanden het bestuur van de katholieke kerk rechtstreeks door Rome via de vice-superior in Brussel werd uitgeoefend; de koning wilde dat zelf regelen. Zo hief hij de klein seminaries op, zoals op 31 augustus 1825 dat in Culemborg. Vervolgens stichtte hij in Leuven van staatswege het Collegium Philosophicum, wat op algemeen verzet in katholieke kring stuitte 2). Er kwam veel protest en de koning liet graaf De Celles, buiten de volksvertegenwoordiging om, onderhandelingen voeren met het Vaticaan over de katholieke organisatie in Nederland. In de Noordelijke Nederlanden

moesten volgens de koning twee bisdommen komen, namelijk in 's-Hertogenbosch en Amsterdam. Deze en andere ontwikkelingen resulteerden in september 1827 in een concordaat tussen de Nederlandse regering en het Vaticaan. Ter gelegenheid daarvan werd zelfs een herdenkingspenning uitgegeven (zie afb. 2).

2. Penning in verband met het sluiten van het concordaat in 1827. De penning is ontworpen door F. de Hondt.

Over deze bemoeienis en staatsvoogdij van koning Willem I was men in de Zuidelijke Nederlanden niet zo enthousiast. De adel en de geestelijkheid verwachtten niet veel van een samenwerking met het handeldrijvende en protestantse noorden. Diepe ontevredenheid met de politieke ontwikkelingen leidde ertoe dat op 4 oktober 1830 de Zuidelijke Nederlanden zich van het noorden losmaakten. Onder leiding van Leopold van Saksen-Coburg werd de zelfstandige staat België gesticht.

Een van de gevolgen van het eerder genoemde concordaat was dat de zeggenschap over de Hollandse Zending in handen bleef van de vice-superior in Brussel. In 1833 werd Cornelis baron van Wijckerslooth, professor aan het groot seminarie te Warmond, tot wijbisschop benoemd. Deze nieuwe bisschop doorkruiste het hele land en bleef achter de schermen een krachtig ijveraar voor het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie.

De pauselijke brief

In 1840 deed Willem I afstand van de troon en vestigde hij zich in Berlijn, waar hij in 1841 trouwde met de katholieke Belgische gravin Henriëtte d'Oultremont. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Willem II, die sympathieker ten opzichte van de katholieken stond. Dit kwam mede door zijn vriendschap met de Tilburgse pastoor Joannes Zwijsen, die veel invloed op hem uitoefende en hem ook adviseerde. Toen bekend werd dat koning Willem II het concordaat van 1827 wilde uitvoeren, kwam het in ons land tot anti-katholieke rellen; daarop krabbelde de koning terug. In Rome wilde men echter dat het concordaat uitgevoerd zou worden en in 1842 werden drie apostolische vicarissen benoemd voor Breda, 's-Hertogenbosch en Roermond 3). Joannes Zwijsen werd coadjutor van de apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch; later zou hij meer voor het voetlicht treden.

1. Zinnebeeldige voorstelling van het concordaat tussen koning Willem I en paus Leo XII in 1827. Onder het alziend oog met daaronder de duif en het Lam op de zeven zegelen, staan de koning en de paus. De twee vrouwenfiguren symboliseren de standvastigheid (links) en het geloof (rechts).

De liberale revolutie van 1848 speelde de katholieken in de kaart. In dat jaar slaagde Johan Thorbecke erin een nieuwe grondwet in te voeren. In de nieuwe grondwet waren de ministers verantwoording schuldig aan de wettelijke volksvertegenwoordiging en werd de koninklijke autocratie ingeperkt. Veel katholieken behoorden tot de liberale partij en hadden Thorbecke gesteund. In de nieuwe grondwet was ook de scheiding van kerk en staat definitief geregeld. Daardoor

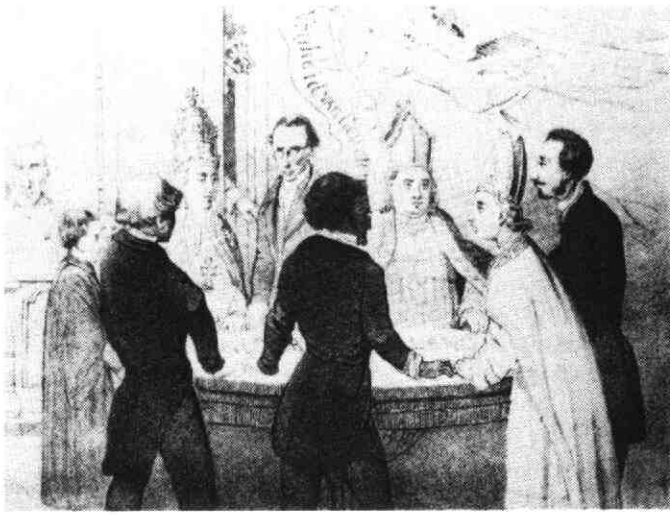
waren de katholieken vrij om zich te organiseren zoals hun kerkstructuur dat vereiste. Als gevolg van dit alles trad de regering-Thorbecke in onderhandeling met Rome over het opheffen van het nooit uitgevoerde concordaat van 1827. Er werd overeengekomen dat dit concordaat beëindigd zou worden op het moment dat Rome in ons land bisdommen zou oprichten.

Op 4 maart 1853 verscheen van paus Pius IX de apostolische brief *Ex qua die*, waarmee de bisschoppelijke hiërarchie in ons land werd hersteld 4). In feite werd hierdoor de kerkelijke situatie gelegaliseerd die beneden de grote rivieren al jaren een feit was. Gelijktijdig werd het concordaat van 1827 opgeheven en had de vice-superior voor het noordelijk missiegebied, die inmiddels in Den Haag zetelde, geen functie meer. Al deze ontwikkelingen brachten een stormachtige gevoelsontlading bij de protestanten teweeg, die als de „Aprilbeweging” bekend is gebleven. Deze protestactie was zowel tegen het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie als tegen de persoon van Thorbecke gericht. Het gevolg van dit alles was dat Thorbecke om ontslag als minister vroeg, hetgeen door koning Willem III werd ingewilligd.

3. Penning ter gelegenheid van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 met de voorstelling van de opwekking van de dochter van Jairus. Het ontwerp is van Leopold Wiener.

De beroering onder de hervormden kwam ten dele voort uit het feit dat uitgerekend Utrecht was uitgekozen tot aartsbisschoppelijke zetel. Als coadjutor van de apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch was Joannes Zwijsen, net als Thorbecke, van mening geweest dat in 's-Hertogenbosch de aartsbisschoppelijke zetel van ons land gevestigd zou moeten worden. Deze gedachte was gebaseerd op het feit dat Utrecht sinds 1579 de stad van de Unie en dus een bolwerk van antipapisme was. Een memorie van Alberdingk Thijm aan paus Pius IX maakte echter zo veel indruk dat op 21 december 1852 werd besloten om Utrecht als zetel van het aartsbisdom aan te wijzen. Rome wilde aan de oude zetel van Willibrord in Utrecht vasthouden en Joannes Zwijsen werd als aartsbisschop benoemd. Als suffragaanbisdommen werden Haarlem, Breda, Roermond en 's-Hertogenbosch aangevoerd 5).

4. Spotprent op de val van de regering-Thorbecke naar aanleiding van de Aprilbeweging in 1853. Rondom de tafel staan de paus, enkele bisschoppen en de liberale ministers, onder wie Thorbecke. In een keten van bezwering proberen zij de tafel van Nederland te laten draaien. Doordat koning Willem III door de kier van de deur de schouder van Thorbecke aanraakt, wordt de kring doorbroken.

De nieuwe organisatiestructuur

Door de pauselijke brief van 4 maart 1853 was de bisschoppelijke hiërarchie in ons land formeel weer hersteld na de verklaring van 1583 waardoor ons land een missiegebied was geworden. Utrecht werd, zoals gezegd, de nieuwe aartsbisschoppelijke zetel, een situatie die tot op de dag van vandaag nog steeds hetzelfde is. Naast zijn functie als aartsbisschop (= voorzitter van het bisschoppencollege) hield Joannes Zwijsen ook het bestuur over het tot bisdom verheven vicariaat 's-Hertogenbosch.

Het eerste werk van de vijf bisschoppen was om de organisatiestructuur te herstellen ⁶⁾. Zo moesten de grenzen van de bisdommen worden vastgesteld en uit de vrij uitgestrekte staties in ons land kleinere parochies worden geformeerd. Tevens moesten er weer officiële kerk- en armbesturen per parochie komen. Ook moest een achterstand in de behuizing worden ingehaald. Een zwaar bouwprogramma van kerken, pastorieën, weeshuizen, gasthuizen en gestichten voor ouden van dagen moest gerealiseerd worden. Tevens moest het katholiek onderwijs van de grond komen. Veel is in die tijd tot stand gekomen dank zij de vrijgevigheid van de katholieken, die als groep niet tot de welgestelden in ons land behoorden.

Het aartsbisdom Utrecht, waartoe ook de statie Oudenrijn behoorde, werd in eerste instantie gevormd uit de oude aartsbisschoppenschappen Utrecht, Gelderland, Leeuwarden Groningen-Assen en Salland-Twente. Deze eerste indeling werd vrij spoedig aangepast en zo kwam Abcoude bij het aartsbisdom. De staties Muiden, Nederhorst den Berg, Weesp, Bodegraven, Woerden, Haastrecht, Oudewater en Schoonhoven gingen over naar het bisdom Haarlem. Door deze wijziging bestond het aartsbisdom Utrecht sedertdien uit de provincies Utrecht, Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland ten noorden van de Waal. Ook acht staties in Noord-Holland en vier in Zuid-Holland behoorden tot het aartsbisdom ⁷⁾. Toen de grootte van de bisdommen was vastgesteld, werd de indeling aan de paus voorgelegd en goedgekeurd. Op 18 december 1853 werd de goedkeuring bekrachtigd door een decreet van de bekende Congregatio de Propaganda Fide.

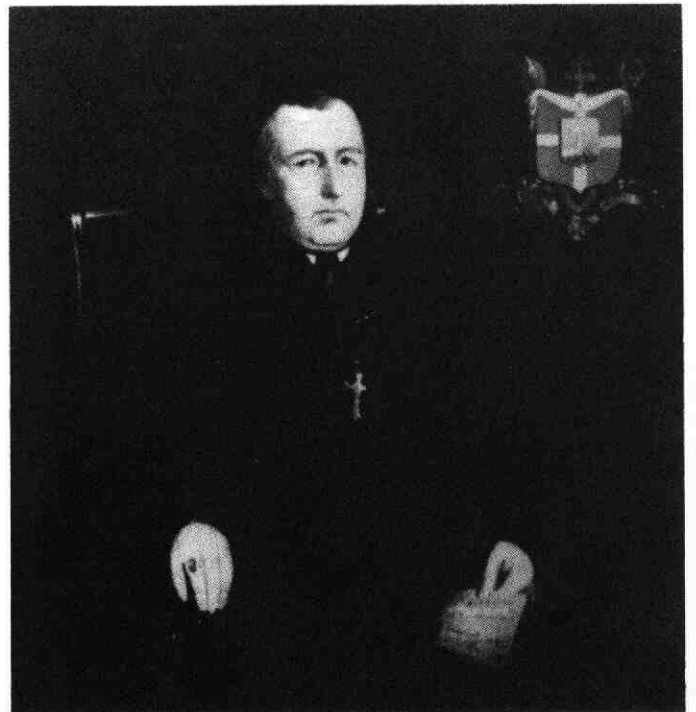
Vervolgens moest elk bisdom afzonderlijk ingedeeld wor-

den. Aartsbisschop Joannes Zwijsen verdeelde zijn bisdom in vijftien decanaten, waaraan er later twee zijn toegevoegd. In 1888 waren dat: Utrecht, Almelo, Amersfoort, Arnhem, Deventer, Doesburg, Groenlo, Groningen-Assen, Heerenveen, Leeuwarden, Montfoort, Naarden, Oldenzaal, Sneek, Wijk bij Duurstede, Zutphen en Zwolle. Aan het hoofd van een decanaat stond een deken (= geestelijke belast met toezicht namens de bisschop op de parochies in zijn gebied), die *vicarius foraneus* werd genoemd. De vroegere aartspriesters, de zogeheten *amplissimi domini*, werden in deze nieuwe functie aangesteld, terwijl daarnaast enkele andere priesters tot deken werden benoemd. Als dank voor hun verdienstelijke werk vóór het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie, benoemde de paus de vroegere aartspriesters tot Geheim Kamerheer en de koning benoemde hen tot Ridder in de orde van de Nederlandse Leeuw.

De statie Oudenrijn behoorde in eerste instantie tot het decanaat Utrecht en niet, zoals in de inventaris van de r.-k. parochies Vleuten en De Meern wordt vermeld, tot het decanaat Montfoort ⁸⁾. Oudenrijn zou pas in 1860 tot het decanaat Montfoort gaan behoren. In 1888 werden tot dit decanaat gerekend de parochies Benschop, Bunnik, Harmelen, Houten, Jutphaas, Cabauw, Montfoort, Oudenrijn, Rijsenburg, Vianen, Vreeswijk, Werkhoven, IJsselstein en Zeist. De eerste deken van het decanaat Utrecht was Joannes Hartman, die de laatste aartspriester van het district Utrecht is geweest. Toen in 1860 het grote decanaat Utrecht werd gesplitst in zes parochies in Utrecht en veertien in het decanaat Montfoort werd Wilhelmus Henricus Josephus Robert de eerste deken.

Joannes Zwijsen

Aartsbisschop Joannes Zwijsen is op 28 augustus 1794 in het Gelderse Driel geboren. Na zijn theologische opleiding werd hij op 20 december 1817 op 23-jarige leeftijd tot priester gewijd. Vanaf 1832 was hij pastoor in 't Heike in Tilburg. Op 14 januari 1842 werd hij samen met de apostolisch vicarissen van Roermond, 's-Hertogenbosch en Breda benoemd

5. Portret van aartsbisschop Joannes Zwijsen, door Ph. Kanne in 1858 geschilderd. In zijn hand een brief geadresseerd aan: „Monseigneur J.Zwijsen, Rijsenburg”.

tot bisschop in *partibus infidelium* (= „in de gebieden der ongelovigen”, d.w.z. buiten de reguliere kerkprovincies), waarna diens bisschopswijding op 17 april 1842 in Tilburg volgde.

In het grote gedenkboek *Neerlandia catholica* staat over zijn persoon vermeld: *Deze groote kerkvoogd, die later den stoel van 's-Hertogenbosch zou gaan bekleeden (1851-1853, 1868-1877), was als geschapen om de hiërarchie in Nederland te vestigen. Aan een ijzeren wil paarde hij een groote kalmte; aan kloeke voortvarendheid, bezadigd overleg; aan groote scherpzinnigheid, besliste kracht; aan stouten moed, voorzichtig beleid. De kennis van menschen en zaken, hem van nature als eigen, was door de ondervinding gescherpt en had hem zachtmoedig gemaakt, geduldig en volhardend. Een man van kinderlijke vroomheid en Apostolische wijsheid, een echte vorst der kerk* 9).

Na zijn benoeming tot aartsbisschop nam hij op 21 april 1853 bezit van de zetel van Utrecht. Omdat hij als *administrator-apostolicus* ook het bestuur van het bisdom 's-Hertogenbosch uitoefende, bleef hij voorlopig wonen in Huize Gerra in de gemeente Haaren. In 1858 nam hij zijn intrek in villa Sparrendaal in Driebergen, waar op het gelijknamige landgoed op 8 oktober 1857 het seminarie Rijsenburg was geopend. Op 16 juli 1863 werd aartsbisschop Joannes Zwijsen door een schot ernstig verwond; de dader is nooit gegrepen. Na enkele weken was hij weer zover hersteld dat hij zijn taak kon hervatten. In 1867 werd zijn vijftig-jarig priesterfeest groots gevierd; van de geestelijkheid van het aartsbisdom ontving hij een zilveren draagkruis. De jaren gingen een rol spelen en op 3 maart 1868 werd bekend dat op 4 februari van datzelfde jaar Andreas Ignatius Schaepman, niet te verwarren met de bekende staatsman, tot opvolger was benoemd. Na zijn vrijwillig terugtreden als aartsbisschop werd Joannes Zwijsen opnieuw bisschop van 's-Hertogenbosch waar hij op 16 oktober 1877 op 83-jarige leeftijd is overleden.

Voor zijn verdienste was Joannes Zwijsen op 10 mei 1849 benoemd tot Commandeur in de orde van de Nederlandse Leeuw en bij zijn vijftig jarig priesterfeest in 1876 was hij benoemd tot Grootofficier in de orde van de Eikenkroon. Bij terugblik op zijn ambtsperiode dient gezegd dat deze aartsbisschop na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 de Nederlandse kerkprovincie voorbeeldig heeft georganiseerd. Van 1 mei 1853 tot 30 april 1859 heeft hij voor het aartsbisdom Utrecht de statuten en voorschriften geschreven, met het doel om de organisatie te verbeteren. Op 10 april 1854 verscheen het reglement voor de kerkbesturen dat bij Koninklijk Besluit van 31 mei van dat jaar werd goedgekeurd.

Veel heeft hij vanaf 1868 gedaan om, in de periode van de schoolstrijd, het katholiek onderwijs van de grond te krijgen. Daarvoor stichtte hij een religieuze congregatie voor mannen, die als de „Fraters van Tilburg” bekend zijn en die ook in Utrecht, in de Grave van Solmsstraat, een klooster hadden. Volgens de nieuwe organisatiestructuur werd van 25 september tot 4 oktober 1865 in de St. Jan in 's-Hertogenbosch het eerste Provinciaal Concilie gehouden, waarna op 16 mei 1867 het Diocesaan Concilie van het aartsbisdom volgde. Tijdens de ambtsperiode van Joannes Zwijsen kwam in 1869 een wet tot stand waardoor parochies het recht kregen tot het aanleggen van eigen begraafplaatsen. Vlak voor zijn dood mocht Joannes Zwijsen in 1876 nog meemaken dat het keizerlijk decreet van 30 december 1809 werd opgeheven waardoor inmenging van de Staat in kerkelijke zaken van de baan was.

De Meernse situatie

De Meernse situatie kan niet los gezien worden van de nieuwe organisiestructuur voor de r.k. Kerk in Nederland. Nadat de decanaten waren ingesteld, kreeg ook de deken van Utrecht, Joannes Hartman, de opdracht om een verdeling en omschrijving van de staties in zijn gebied te maken. Omdat de oude staties geen omschreven grenzen kenden, moesten deze voor de toekomstige parochies worden vastgesteld. Op 1 juni 1855 ontving de pastoor van Oudenrijn, Jacobus Joannes Keuken, het officiële document van Joannes Zwijsen waarbij de statie Oudenrijn tot parochie werd verheven (zie afb. 6). Gelijktijdig werden de parochiegrenzen bekend gemaakt 10). In het begeleidend schrijven behorend bij de oprichtingsakte staat:

In de plaats der voormalige Statie van Oudenrijn wordt canoniek opgericht eene Parochie van Onzer Lieve Vrouwe Hemelvaart te Oudenrijn gelegen in het decanaat Utrecht van het Aartsbisdom Utrecht, waarvan de grensscheiding als volgt. Deze parochie scheidt zich vanaf de Loobrug over den Leidschen Rijn door den zoogenaamden Krogdijk tot den Heul bij de Alendorperwetering; loopt langs die wetering tot Alendorp; vanwaar de steeg, ook Tiendweg genoemd, hare grensaafscheiding is tot aan de Vleutenschenweg. Van af dien weg wordt zij van de parochien van Vleuten en Maarssen gescheiden door den Huppeldijk tot Jaffa. Van Jaffa af wordt zij van Utrecht gescheiden door de Oude Vaart die vanuit de sluis, ten oosten van de buitenplaats Oog in al, in den Rijn loopt, en wijders door den daartegen over liggende Dwelfsloot. Ten overstaan der parochie van Jutphaas omvat zij de polders Galecop en Heikop tot aan den Meerndijk, en eindelijk ten westen van den Meerndijk een gedeelte der polders Velthuizen en Reyerskop tot aan de lijn, getrokken op de Loobrug, die haar van Harmelen scheidt.

Tot parochiekerk der aldus omschrevene parochie verklaren Wij de kerk, toegewijd aan Onzer Lieve Vrouwe Hemelvaart bij de Rooms Katholieken van Ouden Rijn in gebruik. Wij maken echter deze bepalingen onder voorbehoud, dat hetzij door Ons, hetzij door Onze Opvolgers, zoo Ons of Hun zulks heilzaam mogt toeschijnen, én ten aanzien der grenzen, én ten aanzien eener splitsing of verdeeling der Parochie, gelijk zij thans is omschreven, veranderingen kunnen worden gemaakt.

En zal dit Ons besluit, hetgeen Wij voor God, na met der zaak en plaatselijke omstandigheden kundige mannen te hebben beraadslaagd, genomen hebben, aan de geloovigen van Ouden Rijn door aflezing op den eerstvolgenden zondag worden medegedeeld, alsmede deze in het parochiale archief bewaard.

Gegeven op den Huize Gerra onder Haaren, onder Onze handtekening en Ons zegel den eersten juny van het jaar onzes Heeren 1855.

+ J.Zwijsen
Op last van Zijne Doorl. Hoogwaardigheid
E.H.L.Hendriksen
secretaris.

Reeds op 21 september 1855 werd een kleine grenscorrectie tussen de parochies Oudenrijn en Jutphaas vastgesteld. In het belang van enkele parochianen werd op 12 november 1855 nogmaals een kleine wijziging tussen de parochies van Oudenrijn en Jutphaas doorgevoerd. Op 17 juni 1903 werd de parochie van de H. Antonius van Padua aan de Kanaalstraat in Utrecht opgericht en werd een gedeelte van Oudenrijn aan de nieuwe parochie toegewezen. Ditzelfde zou

nogmaals op 21 december 1903 plaatsvinden tussen Maarsen en Oudenrijn. Toen op 29 augustus 1935 de parochie van de H. Gerardus Majella aan de Vleutenseweg werd opgericht, moest wederom een grenscorrectie plaatsvinden. Nadat de parochiekerk van Oudenrijn naar de pastoor Boelenslaan in De Meern is verplaatst, hebben in 1949 richting Harmelen en in 1951, 1959 en 1961 richting Utrecht nog grenscorrecties plaatsgevonden.

AARTSBISSDOM

UTRECHT.

N 743

JOANNES ZWIJSEN,

Door de Gratie Gods en des S. Apostolischen Stoels

AARTSBISSCHOP VAN UTRECHT.

APOSTOLISCH ADMINISTRATOR VAN 'S HERTOGENBOSCH.

AAN DE GELDONTGEN VAN

Ouden Rijn

SALIGHEID IS DAT HIER.

Toen de regeling van het Kerkelijk Bestuur in ons Vaderland ter uwer kennis is gebracht, hebt Gij, Beminde Geloovigen, vernomen, dat onze gemeenschappelijke behoortgrond in één Aartsbisdom en vier Bisdommen is verdeeld. Bij die verdeling zijn, gelijk Gij weet, door den Stedelouder van Genarts op aarde, de grenzen der Bisdommen omschreven en het rechtsgebied daarvan aan Ons en Onze Hoogwaardige Broeders, de overige Bisschoppen van *Nederland*, opgedragen. Gelijk het heilig Hoofd der Kerk heeft gezorgd voor de regeling van het Hoog Bestuur der Nederlandsche Kerk-Provincie, zoo behooren Wij, volgens de pligten aan Onze verhevene waardigheid verbonden, zorg te dragen voor de orde en regelmatigheid van het innerlijk bestuur en de behartiging van het

6. Officiële oprichtingsakte volgens welke de statie Oudenrijn op 1 juni 1855 tot parochie werd verheven.

De nieuwe kerk

Sinds 1848 was Jacobus Joannes Keuken pastoor van de statie en vanaf 1 juni 1855 van de parochie Oudenrijn. De kerk aan de Stadsdam was in die periode nog volop in gebruik. Het gebouw was te klein en kwam voor herstel niet meer in aanmerking. Nadat het aartsbisdom Utrecht was georganiseerd, kon met een groot bouwprogramma worden begonnen, waaronder een nieuwe kerk in Oudenrijn 11). In juli 1857 werd aan architect Herman Jan van den Brink de opdracht verstrekt om een ontwerp voor de nieuwe kerk achter het bestaande oude kerkgebouw te maken. Het bedrag dat hiervoor was begroot, bedroeg f 22.500,-.

Het kerkbestuur wendde zich eind juli 1857 met een request tot de koning om een subsidie voor de nieuwe kerk te krijgen. De tekening en het bestek van de nieuwe kerk werd door een hoofdingenieur van het Ministerie van Waterstaat bekeken. Dit was nodig omdat de bouw van kerken onder dit ministerie ressorteerde. Zelf ontwierp het ministerie ook wel kerken, waarvan de naam „waterstaatskerken” afkomstig is. Door deze hoofdingenieur werden wijzigingen in het ontwerp van de architect voorgesteld, waardoor het begrote bedrag met f 900,- moest worden verhoogd. Met een positief advies ging de aanvraag voor subsidie naar het in 1808 opgerichte Departement voor de Eredienst. Het kerkbestuur moest

7. De oorspronkelijke omvang van de parochie in Oudenrijn. Later zouden de grenzen nog enkele malen gewijzigd worden. Als ondergrond is de topografische kaart 1:50.000 uit 1855 gebruikt.

echter tot 17 januari 1859 wachten voordat een beslissing was genomen. Op die dag werd bij Koninklijk Besluit B 59 no. 102 een subsidie toegekend van éénuizend gulden. Daarbij werd ook toestemming verleend om voor de eerstvolgende jaren wederom een verzoek om een gelijke subsidie in te dienen.

Het kerkbestuur kon met de bouw beginnen en op 20 maart 1859 vond de aanbesteding plaats. Het werk werd aan de laagste, niet bekende inschrijver gegund voor de somma van f 22.220,-. Omdat al verscheidene voorbereidingen waren getroffen, kon snel met de bouw worden begonnen. In het memoriaal van pastoor Jacobus Joannes Keuken staat vermeld dat in april 1859 met de bouw is begonnen en *de eerste steen tot dezelve is gelegd*. Ook de opening van de nieuwe kerk staat in het genoemde memoriaal vermeld. Pastoor Keuken schrijft: *In het jaar 1860, den 27 Maart is de nieuwe kerk door den Eerw. Heer J.J.Keuken ingezegend* 12). In die tijd was het bij katholieken gebruikelijk dat een baby op de dag van de geboorte werd gedoopt. Op de openingsdag van de kerk is toen Anna Verkerk gedoopt; zij was geboren uit het huwelijk van Joannes Verkerk en Cornelia Baars 13).

Bronnen

1. *Neerlandia catholica of het katholieke Nederland, ter herinnering aan het gouden priesterfeest van Z.H. paus Leo XIII (Utrecht 1888)* 708.
2. Idem, 3.
3. A.H.M. van Schaik, „De Noordnederlandse kerk onder Romeins noodbestuur, 1580-1853” in: *Katholiek Nederland en de paus* (Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht 1985) 24.
4. *Neerlandia catholica*, 708.
5. Van Schaik, „De Noordnederlandse kerk”, 25.
6. *Neerlandia catholica*, 708.
7. Idem, 1.
8. L.P.W. de Graaff, *Roems-katholieke parochies Vleuten en De Meern. Inventaris 77* (Rijksarchief, Utrecht 1990) 7.
9. *Neerlandia catholica*, v.
10. Parochiearchief De Meern (niet geïnventariseerd).
11. A.J. Looyenga, *Oudenrijn, O.L. Vrouw Hemelvaart* (typescript).
12. RAU, Roems-katholieke parochie De Meern, inv. nr. 18.
13. idem.

Eugène

Vorige week ben ik weer eens op bezoek geweest bij een oude vriend van mij, Eugène heet hij.

We hebben elkaar voor 't eerst ontmoet in het (St.-)Antoniusziekenhuis. Hij lag naast me op de kinderzaal. Hij was (zo vertelden mijn ouders) van betere komaf. Dus in mijn ogen schatrijk!!!

Maar ja, wat is rijk en wat is arm. Als hij bezoek kreeg moest hij ook alle ouwe tantes zoenen. Ik keek er naar en dacht: arme jongen. Ik hoefde alleen maar een hand te geven.

Hij had alleen maar z'n pols en een been gebroken en was voor de doktoren en verpleging niet zo interessant.

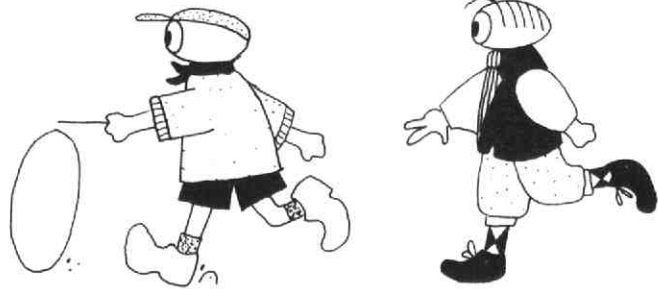
Ik had tenminste iets meer: een schedelbasisfractuur, gebroken been, gebroken arm en nog behoorlijke ontvellingen.

Na de ziekenhuis-periode mocht ik regelmatig bij hem thuis komen spelen (hij woonde op de Leidseweg in Utrecht).

Eugène kreeg pianoles (van een heel oude tante), arme jongen. Ik had mezelf mondharmonika leren spelen en voelde me rijk. Daar zat tenminste muziek in dat er ook nog uit te halen was.

Hij had ook een klein paard, z'n vader tilde hem er op, maar ja, z'n vader was nogal lang, dus is hij er nog wel eens overheen getild.

Nee, het was bij hem thuis allemaal niet zo leuk, geen broertjes of zusjes, en hij moest iedere keer z'n handen wassen en op zijn woorden letten.

Hij vond het daarom leuk dat hij ook eens naar De Meern mocht komen. Gewoon een gezellig gezin met zeven kinderen, geen piano's in huis (dus ook geen krukken), maar wel een trekkharmonika waar m'n vader op speelde.

Met een stel jongens deden we hoepelwedstrijden van de Meernbrug tot de Loobrug, wij op onze klompen, hij op mooie gepoetste schoenen (waar hij ook wel eens naast ging lopen). Onderweg pikten we bij Ebskamp of Kromwijk een appeltje, liefst een met een wurm er in. Het was dan de sport om in de appel te bijten zonder de wurm te raken. „Ajakkes nog aan toe”, zei Eugène, „daar pas ik netjes voor”.

Voetballen met paardemoppen was voor hem uit den boze in verband met zijn glimmende schoenen. Slootjespringen dus helemaal.

We hadden met zes jongens 1 cent en kochten bij vrouw Erné een toverbal, daar zogen we om de beurt op, telkens tot een andere kleur. Eugène vond dat erg onsmakelijk, dus deed niet mee.

Later ging dat ook zo met de meisjes.

Zo sleet de vriendschap en verloren we elkaar uit het oog.

Toen ik hem vorige week weer ontmoette, was dat in een bejaardentehuis, hij was aan het sjoelen, helemaal alleen. Die arme Eugène heeft geen familie of vrienden.

Ik voel me rijk met alles wat ik heb, en alles waar ik van heb genoten.

Eugène zal het niet lang meer maken, dat weet ik zeker, want deze arme kereel sterft van het geld !!!!!